

PEDAGOGS

International research journal

ISSN:2181-3027

48

Issue-2

PEDAGOGLAR.UZ

Scientific Research Center

PEDAGOGS

Legal, medical, social, scientific journal

Volume-48_ Issue-2

December-2023

IN ALL AREAS

TAHRIRIYAT | EDITORIAL

Editor in chief

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary

Abdurahmonov Boburjon

*He is mathematic teacher at
Uzbekistan District 49 Secondary School*

Preparing for publishing

Kholikov Tokhirjon Shavkatjon ugli
CODEMI academy teacher

Bosh muharrir

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Mas'ul kotib

Abdurahmonov Boburjon

*O'zbekiston tumani 49-umumiy o'rta
ta'lim maktabi matematika fani o'qituvchisi*

Nashrga tayyorlovchi

Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li
CODEMI akademiyasi o'qituvchi

TAHRIRIYAT KENGASH A'ZOLARI | EDITORIAL BOARD MEMBERS

Inobatxot Mirzaraximova*Rishton tuman XTB mudiri****Umida Barzieva****Farg'ona viloyat xalq ta'limi boshqarma metodisti****O'rinov Ahmadjon Qo'shaqovich****Farg'ona Davlat Universiteti, Matematika fanlari doktori, professor****Toshboltayev Muhammadjon****Toshkent mashinasozlik institute, Texnika fanlari doktori, Professor****Qodirov Nabijon O'lmasovich****O'zbekiston xalq ustasi, (usta kulol)****Turdiyev Azizbek Anvarovich****O'zbekiston madaniyat va san'at vazirligi, journalist****Ne'madaliyev A'zam Muhammadjonovich****Cyberlayn firmasi asoschisi, iqtisod fanlari nomzodi, PhD****Mohinur Saidova****Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent****Sharifaxon Xakimova****Farg'ona tumani 4-maktab matematika fani o'qituvchisi*

TAHRIRIYAT MANZILI | EDITORIAL ADDRESS

UZB: 712000. *Farg'ona viloyati, Rishton shahri, Istirohat bog'i ko'chasi 24-uy*
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

ENG: 712000. *Fergana region, Rishtan city, Park park street 24*
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

YANGI O‘ZBEKISTON KONSTITUTSIYASI- INSON VA UNING MANFAATLARINI TA’MINLASHNING MUSTAHKAM PAYDEVORI

Худойбердиев Шамил Джиҳонгирович

Тошкент вилояти юридик техникуми ўқитувчиси

Annotatsiya: Maqolada yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasi – inson va uning manfaatlarini ta’minlashning mustahkam poydevori haqida keng ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: prinsip, organlar, millat va elatlar, shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va texnikaviy.

KIRISH:

Asosiy qomusimizning 13-moddasida “O‘zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko‘ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi” deb mustahkamlanishi davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar faoliyatining asosiy maqsadi va yo‘nalishlarini yaqqol ifoda etdi. Asosiy qomusimiz 128 moddadan iborat bo‘lgani holda uning 30 dan ortiq moddalari bevosita inson huquqlari va erkinliklariga bag‘ishlangandir. Konstitutsiyamiz Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining deyarli barcha prinsipial qoidalarini o‘zida mujassamlantirgan.

ASOSIY QISM:

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlat inson huquqlari bo‘yicha bir qator majburiyatlar olgan bo‘lib, ularga xususan davlat o‘z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko‘zlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshirishi, davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi, davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas’ul ekanliklari, O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an’analari hurmat qilinishini ta’minlashi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratishi, O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida ham, uning tashqarisida ham o‘z fuqarolarini huquqiy himoya qilish va ularga homiylik ko‘rsatishni kafolatlashi kabilarni misol qilib keltirish mumkin. Davlat inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat ekanligidan kelib chiqib, o‘tgan yillar mobaynida insonning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarini ta’minlash maqsadida bir qator ishlarni amalga oshirdi. Xususan, shaxsiy huquqlarni ta’minlash va himoya qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat, Jinoyat-protsessual, Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodekslari, “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”, “Axborot olish kafolatlari va erkinligi to‘g‘risida”, “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”, “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar

to‘g‘risida”, “Odam savdosiga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi kabi qonunlarni qabul qildi.

O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etishdek siyosiy huquqlarini ta‘minlash maqsadida esa “Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasining referendumi to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida”, “Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to‘g‘risida”, “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”, “Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to‘g‘risida”gi qonunlar qabul qilindi. “O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to‘g‘risida”, “Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida” “Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida”, “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”, “Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida”gi kabi qonunlar esa O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish, davlat organlari bilan hamkorlik qilish huquqlarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qilmoqda. “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida” gi Qonun esa har bir shaxsning bevosita o‘zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilishdek konstitutsiyaviy huquqini ta‘minlashga xizmat qilib, ayniqsa murojaatni berish shakli sifatida elektron murojaatni nazarda tutganligi fuqarolar og‘irini yengil qilishga jiddiy xissa qo‘shdi.

Konstitutsiyamizda inson salomatligi kabi bebaho ne‘matga maxsus to‘xtalib, har bir insonning malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi qayd etilgan. Ushbu konstitutsiyaviy normani amalda to‘laqonli ro‘yobga chiqarish maqsadida “Fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risida”, “Aholining sanitariya-epidemiologik osoyishtaligi to‘g‘risida”, “Aholini sil kasalligidan muhofaza qilish to‘g‘risida”, “Aholi o‘rtasida mikronutriyent yetishmasligi profilaktikasi to‘g‘risida”, “Yod yetishmasligi kasalliklari profilaktikasi to‘g‘risida”, “Odamning immunitet tanqisligi virusi keltirib chiqaradigan kasallik (OIV infeksiyasi) tarqalishiga qarshi kurashish to‘g‘risida” kabi qonunlar qabul qilindi.

Ma‘lumki, har qanday jamiyat va davlat taraqqiyotining eng muhim shartlaridan biri – bu ta‘lim sifati hisoblanadi. Shu bois ham Asosiy qonunimizda har kim bilim olish huquqiga egaligi, bepul umumiy ta‘lim olish, ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqlari davlat tomonidan kafolatlanishi belgilab qo‘yildi. Shu maqsadda Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi, “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun, 2004 yilda tasdiqlangan Maktab ta‘limini rivojlantirish umummilliy dasturi qabul qilindi.

XULOSA:

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan norma va prinsiplar demokratik huquqiy davlat qurish, inson huquq va erkinliklarini ta‘minlashda muhim dasturulamal bo‘lib xizmat qilmoqda. Nafaqat qabul qilingan, balki hozirgi kunda tayyorlanayotgan, qabul qilinishi kutilayotgan «Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida», «Ma‘muriy tartib-taomillar to‘g‘risida», “Davlat boshqaruvi asoslari to‘g‘risida”, “Yarashtiruv jarayonlari (mediatsiya) to‘g‘risida”, “Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta‘minlash to‘g‘risida”, “Mehnat migratsiyasi to‘g‘risida”, “Aholi bandligiga ko‘maklashish nodavlat tashkilotlari (rekruting agentliklari) to‘g‘risida” gi qonunlar ham Konstitutsiyamiz ko‘zda tutgan – inson manfaatlariga yo‘naltirilgandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, T. 2023
2. Sh.Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston: demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda" Toshkent-2021.
3. Muminov Abdulxay Rashidovich, Tillabaev Mirzatillo Alisherovich Inson huquqlari: darslik /Muminov A.R., Tillabaev M.A. Mas'ul muharrir A.X. Saidov. - 2- nashr. -T.: "Adolat" nashriyoti, 2013. - 402 bet.
4. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi
5. <http://www.lex.uz>

TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Fidamatova Elnoz Mixridin qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Xalqaro turizm”

fakulteti MTXT - 10 guruh 2- kurs magistri

Annotatsiya. Ushbu maqola turizm sanoatini shakllantiradigan zamonaviy tendentsiyalarni o'rganadi, so'nggi o'zgarishlar va ularning global sayohatga ta'sirini o'rganadi. Barqaror turizm, texnologiya, tajribali sayohat va jamoatchilikni jalb qilish kabi kalit so'zlar turizm kelajagini shakllantirishdagi rollarini tushunish uchun o'rganiladi. Adabiyotlarni to'liq ko'rib chiqish va mavjud usullarni tahlil qilish orqali ushbu maqola turizm sohasining davom etayotgan evolyutsiyasi haqida tushuncha berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Barqaror turizm, texnologiya, tajribali sayohat, jamoatchilikni jalb qilish, turizmni rivojlantirish.

Аннотация. В этой статье рассматриваются современные тенденции, формирующие индустрию туризма, исследуются последние разработки и их влияние на глобальные путешествия. Ключевые слова, такие как устойчивый туризм, технологии, опытные путешествия и взаимодействие с общественностью, будут изучены, чтобы понять их роль в формировании будущего туризма. Благодаря полному обзору литературы и анализу существующих методов эта статья призвана дать представление о продолжающейся эволюции индустрии туризма.

Ключевые слова: Устойчивый туризм, ТЕХНОЛОГИИ, Опытное путешествие, вовлечение сообщества, развитие туризма.

Annotation. This article explores contemporary trends that shape the tourism industry, exploring recent changes and their impact on global travel. Keywords such as sustainable tourism, technology, experienced travel and community engagement are studied to understand their role in shaping the future of Tourism. Through a full review of the literature and analysis of the available methods, this article aims to provide insight into the ongoing evolution of the tourism sector.

Keywords: Sustainable Tourism, Technology, experienced travel, community involvement, Tourism Development.

Turizm doimiy ravishda rivojlanib borayotgan sanoat bo'lib, doimiy ravishda ijtimoiy o'zgarishlar, texnologik o'zgarishlar va o'zgaruvchan iste'molchilar imtiyozlari ta'sirida. So'nggi yillarda turizmni rivojlantirish traektoriyasini sezilarli darajada shakllantiradigan bir nechta tendentsiyalar paydo bo'ldi. Ushbu maqola ushbu

tendentsiyalarni o'rganish va tahlil qilishga, ularning sohaga ta'sirini yoritishga qaratilgan.

Turizmni rivojlantirishning hozirgi manzarasini tushunish uchun mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish juda muhimdir. Barqaror turizm sayohatning ekologik va madaniy ta'siri to'g'risida xabardorligi ortib, mashhurlikka erishdi. Texnologik yutuqlar, shu jumladan sun'iy intellekt, virtual haqiqat va ma'lumotlar tahlillari sayyohlarning sayohatlarini rejalashtirish va boshdan kechirish usullarini o'zgartirdi. Haqiqiy va immersiv tajribalarga e'tibor qaratgan tajribali sayohat turizm tendentsiyalarining asosiy haydovchisiga aylandi. Bundan tashqari, sayohatchilar mahalliy madaniyatlar bilan bog'lanish va mezbon jamoalarga ijobiy hissa qo'shish yo'llarini izlashlari bilan jamoatchilikni jalb qilish muhim ahamiyat kasb etdi.

Turizmni rivojlantirish tendentsiyalarini tahlil qilish uchun aralash usulli yondashuv qo'llanildi. Mavjud tadqiqotlarning asosiy mavzulari va qonuniyatlarini aniqlash uchun tizimli adabiyotlar sharhi o'tkazildi. Bundan tashqari, turizmni rivojlantirishning hozirgi holati to'g'risida yaxlit tasavvurni ta'minlash uchun sanoat hisobotlari, so'rovnomalar va amaliy tadqiqotlar ma'lumotlari tahlil qilindi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, barqaror turizm amaliyotlari ekologik toza turar joylar, mas'uliyatli sayohat tashabbuslari va tabiatni muhofaza qilish harakatlarining ko'payishi bilan sanoatga tobora ko'proq qo'shilmoqda. Texnologiya shaxsiy tavsiyalardan virtual turizm tajribalariga qadar umumiy sayohat tajribasini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tajribali sayohat noyob va haqiqiy tajribalarga bo'lgan talabni kuchaytiradi va jamoatchilikni jalb qilish tashabbuslari yanada inklyuziv va mas'uliyatli turizm modelini qo'llab-quvvatlamogda.

Mening so'nggi yangilanishim bo'yicha turizmni rivojlantirishning ba'zi zamonaviy tendentsiyalari:

- Barqaror turizm: barqaror va mas'uliyatli turizmga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Sayohatchilar tobora ekologik toza va ijtimoiy mas'uliyatli tajribalarni qidirmoqdalar. Bunga tabiatni muhofaza qilish, atrof-muhitga ta'sirini minimallashtirish va mahalliy jamoalarni qo'llab-quvvatlashga e'tibor kiradi.

- Raqamli transformatsiya: texnologiya turizm sohasida muhim rol o'ynashda davom etmoqda. Bu kengaytirilgan sayohat tajribalari uchun mobil ilovalar, virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqatdan foydalanishni o'z ichiga oladi. Onlayn bron qilish platformalari va raqamli to'lov tizimlari ham keng tarqalgan.

- Tajribali sayohat: sayohatchilar endi an'anaviy diqqatga sazovor joylarni emas, balki noyob va haqiqiy tajribalarni qidirmoqdalar. Ushbu tendentsiya madaniy almashinuv, oshpazlik turizmi va sarguzasht sayohatlari kabi tadbirlarning ko'payishiga olib keldi.

- Sog'lomlashtirish turizmi: Salomatlik va sog'lomlashtirish turizmi mashhurlikka erishdi, sayohatchilar jismoniy, aqliy va hissiy farovonlikni oshiradigan tajribalarni izlaydilar. Bunga kurortlar, yoga va meditatsiya va sog'lomlashtirish kurortlari kiradi.

- Pazandachilik turizmi: oziq-ovqat turizmi muhim tendentsiyaga aylandi, sayohatchilar haqiqiy va xilma-xil oshpazlik tajribalarini izlaydilar. Bunga mahalliy taomlarni tatib ko'rish, oziq-ovqat festivallarida qatnashish va oshpazlik darslarida qatnashish kiradi.

- Sekin sayohat: ko'plab sayohatchilar bir sayyohlikdan boshqasiga shoshilish o'rniga, "sekin sayohat" usulini qo'llaydilar. Bu bir joyga ko'proq vaqt sarf o'z ichiga oladi, mahalliy madaniyat va turmush tarzi o'zlarini immersing.

- Sarguzasht turizmi: sarguzasht sayohatlari o'sishda davom etmoqda, ko'proq odamlar piyoda yurish, trekking, sho'ng'in va boshqa adrenalin nasoslari kabi tadbirlarni qidirmoqdalar.

- Masofaviy ish va sayohat: masofaviy ishning yuksalishi odamlarga istalgan joydan ishlashga imkon berdi va bu "ish joylari" ning paydo bo'lishiga olib keldi."Sayohatchilar ish va bo'sh vaqtni birlashtirib, kasbiy mas'uliyat va bo'sh vaqt o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydigan yo'nalishlarni tanlaydilar.

- Xususiyashtirish va shaxsiyashtirish: sayohatchilar tobora ko'proq shaxsiyashtirilgan tajribalarni kutmoqdalar. Turoperatorlar va xizmat ko'rsatuvchi provayderlar takliflarni individual imtiyozlarga moslashtirish, noyob va moslashtirilgan sayohat marshrutlarini yaratish uchun ma'lumotlar va texnologiyalardan foydalanmoqdalar.

- Inqirozni boshqarish va barqarorlik: turizm sohasi tabiiy ofatlar va sog'liqni saqlash inqirozlari kabi kutilmagan muammolarga moslashishi kerak edi. Inqirozni boshqarish va qurilishning barqarorligi turizmni rivojlantirishning hal qiluvchi jihatlarga aylandi.

Ushbu tendentsiyalar zamonaviy sayohatchilarning rivojlanayotgan afzalliklari va xatti-harakatlarini aks ettiradi. Shuni yodda tutingki, turizm sohasi tashqi omillarga sezgir va tendentsiyalar global voqealar va ijtimoiy o'zgarishlarga javoban o'zgarishi mumkin.

Barqaror amaliyotlarning integratsiyasi, texnologik yutuqlar bilan birgalikda, turizm landshaftini qayta aniqlash imkoniyatiga ega. Ushbu tendentsiyalar qiziqarli imkoniyatlarni taqdim etsa-da, haddan tashqari turizm, texnologiya bilan bog'liq axloqiy muammolar va jamoatchilikni inklyuziv jalb qilish zarurati kabi muammolarni hal qilish kerak. Innovatsiyalar va mas'uliyatli turizm amaliyotlari o'rtasida muvozanatni saqlash sanoatning barqaror o'sishi uchun juda muhimdir.

Xulosalar:

Xulosa qilib aytganda, turizm sohasi barqaror amaliyot, texnologik yangiliklar va haqiqiy tajribalarga o'tish natijasida shakllangan sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ushbu tahlil natijalari atrof-muhitni muhofaza qilishni birinchi o'ringa qo'yadigan, texnologiyani mas'uliyat bilan qamrab oladigan va sayohatchilar va mahalliy jamoalar o'rtasida mazmunli aloqalarni o'rnatadigan turizmning istiqbolli kelajagini ko'rsatadi.

Belgilangan tendentsiyalardan foydalanish uchun turizm sohasidagi manfaatdor tomonlar barqaror tashabbuslarga ustuvor ahamiyat berishlari, mas'uliyatli texnologiyalarni o'zlashtirishga sarmoya kiritishlari va mahalliy jamoalar bilan faol aloqada bo'lishlari kerak. Hukumatlar, korxonalar va jamoalar o'rtasidagi hamkorlik barcha manfaatdor tomonlarga foyda keltiradigan va yo'nalishlarning tabiiy va madaniy boyligini saqlaydigan turizm ekotizimini yaratish uchun juda muhimdir. Rivojlanayotgan tendentsiyalarni doimiy ravishda tadqiq qilish va monitoring qilish strategiyalarni turizm sanoatining rivojlanayotgan dinamikasiga moslashtirish uchun juda muhimdir.

Adabiyotlar.

1. Stanislau Arlou. “World Practice of State Support of the Tourism Sector in Foreign Countries in the Context of COVID-19”. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference “Sustainable development of environment after Covid-19” (SDEC 2021), pp. 149-153. DOI: <https://doi.org/10.2991/assehr.k.220106.026>.
2. S. Shajda, Yu. Poliakova. “Vpliv pandemii COVID-19 na mizhnarodnij turizm”. Zbornik naukovikh prac ΛΟΓΟΣ, vol. 2. pp. 36-37. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v2.11>.
3. S.O. Danylina, H.M. Kotsiurubenko, O.V Shykina. “Financial and economic consequences of the pandemia for the world tourism industry”. Prichornomorski ekonomichni studii, vol. 52-1. pp. 29-34. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.52-4>.
4. D.R. Toubes, N. Araujo Vila, J.A Fraiz Brea. “Changes in Consumption Patterns and Tourist Promotion after the COVID-19 Pandemic”. J. Theor. Appl. Electron. Connner. Res. 16. 1332-1352. DOI: <https://doi.org/10.3390/jtaer16050075>.
5. A. Zanuda. Koronavirus: skilki vtrachaie turizm. VVS News Ukraina, 2020, available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51870285> (accessed 04.11.2022).
6. Stanislau Arlou. “How Has The Covid-19 Pandemic Affected The Development Of International Tourism And What Is The Role Of Vaccination In The Tourism Industry Recovery?” Journal of Positive School Psychology, 2022, pp. 2467-2475. Proposal-ID: <https://www.journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/11799/7638>.

TEACHING ENGLISH WITH THE AID OF AI

Elyorjon Rahimov Rahmonqulovich

Toshkent davlat yuridik universiteti qoshidagi M.S.Vosiqeva

nomidagi yuridik akademik litseyi Tillar kafedrası

Ingliz tili o'qituvchisi

+998993162796

ABSTRACT

This research aim is to analyze an artificial intelligence platform that can be used in imparting education as well as evaluating student performance. This research was conducted with a qualitative method by conducting in-depth interviews and a literature study. The findings of this study shows that Artificial Intelligence technology can be used as a means of developing English learning for students. There have been several studies that support research results, that AI can be used to improve students' English skills through applications, websites, Virtual Reality technology, and other AI-based learning and teaching systems. The limitation of this research is that it does not examine how far the role of AI in students' English learning is. For further research, it is expected to test how far the role of AI is to improve students' English skills, especially Universitas Airlangga students.

Keywords: *artificial intelligence, English language, English skills, higher education, online learning.*

Introduction

The PC will solely method 0s and 1s. However, a couple of years ago, artificial intelligence (AI) was dedicated to supplying the power to make computers become learning media. This can the primary computer expert goal like Alan Mathison Turing, John von Neumann, and Norbert Wiener, with the principle of modeling the human brain, mimicking human learning, and simulating biological evolution [1][2][3].

In addition, info exchange uses the most recent information and communication technology (ICT), knowledge networks, actuators, sensors, and automatic identification and material pursuit technology referred to as machine learning (ML) are established [4]. ML is an AI application that enables you to mechanically learn and improve from experience, notwithstanding the system isn't expressly programmed.

Machine learning focuses on developing pc programs that will access and learn knowledge independently. Machines play a very important role in assembling library resources and user services. Robotics, chatbots, text data processing (TDM), massive data, and pattern recognition are samples of machine learning tools among AI [5].

Artificial intelligence has been used as a powerful tool in education. Several analysis studies are projected on pedagogy victimization artificial intelligence. Education is advancing additional and more with the help of computer science. victimization artificial intelligence technology, lecturers will mechanically analyze the tutorial method. In addition, pedagogy seems to possess been improved by the mixing of artificial intelligence technology [6][7].

Science communication faces analysis dissemination through research publications and different methods. This includes original research, growing ideas, diffusing, and disseminating research results. analysis exhausted all disciplines must be effectively disseminated to achieve influence and a broader perspective [8][9] Learning is the process of improving knowledge. By taking part in an exceedingly explicit exercise, every learner bit by bit shifts from a beginner to the main target of the following area. within the practice of participation, learners convey their experiences and social experiences through a range of direct and indirect ways in order to develop sensible skills and acknowledge their values [10][11].

Due to the need for English as a universal language, its utility becomes more and more important, particularly in countries where English could be a second language. Hence, it is necessary to improve the schoolroom surroundings and develop the learner in the simulation language environment [12][13]. Building a man-made intelligence English education system is often used as a breakthrough to facilitate the transformation of contemporary info technology into English education, improve the standard of teachers’ English education, and improve student initiatives in learning English. Advances in computer science in language translation and understanding programs have evolved into new ideas for human language processing. Not solely are you able to realize the mistakes created by the coed, however you will additionally mean the mistakes made by the student with the targeted recommendation and research suggestions [14] [15].

Main body

The purpose of this work is to research artificial intelligence platforms which will be used each in providing education and assessing student grades. It is often custom-built to satisfy the wants of education Associate in Nursing respect levels. Once developing an AI platform, the foremost vital AI schemes are used such as recognition and pattern matching, deciding and selection, abstract interface and reasoning, execution and flow control, coming up with and downside solving. value student performance victimization knowledge-based systems and monitored machine learning techniques [9].

In this study, researchers used qualitative research methods. According to [16] qualitative research is a study using a natural background, with the concern of interpreting the recent phenomena by involving various methods such as interviews,

observations, and literature review. This qualitative is conducted with a library study approach and interviews. The method of literature review aims to collect and take the essence of previous research and the results serve as a foundation for various types of research because it provides an understanding of the development of knowledge, sources of policy-making stimulus, triggers the creation of new ideas and is useful as a guide for research in certain fields of research [17]. The study was conducted online through a zoom meeting.

While the interview method we use is an in-depth interview, digging deeply into one topic that has been determined (based on the purpose and purpose of the interview) using open-ended questions. This excavation is done to find out their opinions based on the perspective of respondents in looking at a problem. In this study, we wanted to know the perspective of informants on the role of AI in supporting English learning among students.

The results showed that Artificial Intelligence technology can be used as a means of developing English learning for students. The interview results showed that students of AI-based applications such as Duolingo, Google Translate [18], and Grammarly can assist them in learning or English assignments in various aspects of skills, ranging from writing, listening, to speaking (especially pronunciation) [18][19][20]. Artificial intelligence with the help of application development can improve the quality of language translation [10]. The effectiveness of the use of AI in training and improving English skills has been done in several studies. In research conducted on Psychology students at Universitas Sarjanawiyata showed that the use of AI-based applications such as Netflix and Joox Music can significantly and effectively improve students' listening skills [21]. In addition, AI can also take the form of chatbots that facilitate communication, to improve one's language skills [22]. Then, in other studies, the use of AI was shown to improve writing skills and lower the fear of writing [23]. Fear in the use of foreign languages, especially speaking to students can cause student achievement scores in learning to decrease. The higher the level of anxiety, the achievement of student scores in foreign language learning will decrease [24]. Then, in research conducted by Noviyanti et al, the use of AI in the form of spell checker application can improve pronunciation skills, the score between pretest and posttest increased by 33 points, from 56 to 90. So, in the study, it is believed that the use of spell checker applications is effective to improve English pronunciation for self-learning [25]. So it can be concluded that the use of AI-based applications can improve English language skills, especially in speaking [26]. Not only can it use AI-based English applications, but the use of other technologies such as Virtual Reality (VR) can also be one of the mediums that can be used in developing English language learning, Lia Ma's research reveals that integrating constructivism theory and virtual reality technology to educate the immersive context of English college can indeed boost

students’ English levels. [27]. Then, in other studies, the use of AI in the form of virtual assistants, such as Lyra Virtual Assistant is effective in speaking exercises [28]

Conclusion

Based on the results of this study, it can be stated that AI’s function in learning can have an impact on a human’s language quality. Students can benefit from the usage of artificial intelligence (AI) in the form of apps, websites, and other tools to help them interpret difficult words, construct a sentence, improve their writing and listening abilities, and learn other language skills. As a result, it is an important area that educational institutions may be considered the advancement of AI-based learning to enhance performance and innovation.

REFERENCES

1. C. González García, E. Núñez-Valdez, V. García-Díaz, C. Pelayo G-Bustelo, and J. M. Cueva-Lovelle, “A Review of Artificial Intelligence in the Internet of Things,” *Int. J. Interact. Multimed. Artif. Intell.*, vol. 5, no. 4, p. 9, 2019, doi: 10.9781/ijimai.2018.03.004.
2. M. Nagendran et al., “Artificial intelligence versus clinicians: Systematic review of design, reporting standards, and claims of deep learning studies in medical imaging,” *BMJ*, vol. 368, pp. 1–12, 2020, doi: 10.1136/bmj.m689.
3. Z. Sun, M. Anbarasan, and D. Praveen Kumar, “Design of online intelligent English teaching platform based on artificial intelligence techniques,” *Comput. Intell.*, vol. 37, no. 3, pp. 1166–1180, 2021, doi: 10.1111/coin.12351.
4. M. Woschank, E. Rauch, and H. Zsifkovits, “A review of further directions for artificial intelligence, machine learning, and deep learning in smart logistics,” *Sustain.*, vol. 12, no. 9, 2020, doi: 10.3390/su12093760.
5. M. Y. Ali, S. Bin Naeem, and R. Bhatti, “Artificial intelligence tools and perspectives of university librarians: An overview,” *Bus. Inf. Rev.*, vol. 37, no. 3, pp. 116–124, 2020, doi: 10.1177/0266382120952016.
6. M. Xiao and H. Yi, “Building an efficient artificial intelligence model for personalized training in colleges and universities,” *Comput. Appl. Eng. Educ.*, vol. 29, no. 2, pp. 350–358, 2021, doi: 10.1002/cae.22235.
7. Y. M. Bah, “Corona virus (Covid- 19) and Education for All Achievement: Artificial Intelligence and Special Education Needs- Achievements and Challenges,” *COUNSEDU Int. J. Couns. Educ.*, vol. 5, no. 3, 2020, doi: 10.23916/0020200528630.
8. R. Shrivastava and P. Mahajan, “Influence of social networking sites on scholarly communication: A study using literature in Artificial Intelligence,” *J. Librariansh. Inf. Sci.*, vol. 53, no. 3, pp. 522–529, 2021, doi: 10.1177/0961000616678309.

9. N. M. Saravana Kumar, “Implementation of Artificial Intelligence in Imparting Education and Evaluating Student Performance,” *J. Artif. Intell. Capsul. Networks*, vol. 01, no. 01, pp. 1–9, 2019, doi: 10.36548/jaicn.2019.1.001.
10. P. Li, Y. Ning, and H. Fang, “Artificial intelligence translation under the influence of multimedia teaching to study English learning mode,” *Int. J. Electr. Eng. Educ.*, 2021, doi: 10.1177/0020720920983528.
11. M. Naseem, R. Akhund, H. Arshad, and M. T. Ibrahim, “Exploring the Potential of Artificial Intelligence and Machine Learning to Combat COVID-19 and Existing Opportunities for LMIC: A Scoping Review,” *J. Prim. Care Community Heal.*, vol. 11, 2020, doi: 10.1177/2150132720963634.
12. L. Ma, “An Immersive Context Teaching Method for College English Based on Artificial Intelligence and Machine Learning in Virtual Reality Technology,” *Mob. Inf. Syst.*, vol. 2021, 2021, doi: 10.1155/2021/2637439.
13. A. Pinandito, C. P. Wulandari, D. D. Prasetya, T. Hirashima, Y. Hayashi, and H. M. Az-Zahra, “Students’ acceptance towards kit-build concept map authoring tool in supporting learning of english reading comprehension,” *PervasiveHealth Pervasive Comput. Technol. Healthc.*, pp. 158–164, 2020, doi: 10.1145/3427423.3427464.
14. Y. Bin and D. Mandal, “English teaching practice based on artificial intelligence technology,” *J. Intell. Fuzzy Syst.*, vol. 37, no. 3, pp. 3381–3391, 2019, doi: 10.3233/JIFS-179141.
15. L. Liu and N. Peng, “Evaluation of user concentration in ubiquitous and cognitive artificial intelligence-assisted English online guiding system integrating face and eye movement detection,” *Int. J. Commun. Syst.*, vol. 34, no. 6, pp. 1–14, 2021, doi: 10.1002/dac.4580.
16. L. J. Moleong, *Metode Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya, 2013.
17. H. Snyder, “Literature Review as a Research Methodology: An Overview and Guidelines,” *J. Bus. Res.*, vol. 104, no. C, pp. 333–339, 2019.
18. A. I. Saifulloh, “Pembelajaran Menterjemah Bahasa Indonesia Kedalam Bahasa Inggris Dengan Pemanfaatan Google Translate Mi Bilingual Pucang Krian Sidoarjo Ahmad Iklil Saifulloh,” *ABDIMAS Nusant. J. Pengabd. Kpd. Masy.*, vol. 1, no. 2, pp. 93–99, 2020.
19. A. A. Yunanto and et al, “Pengembangan Aplikasi Pembelajaran Grammar Bahasa Inggris berbasis Permainan,” in *Seminar Nasional Terapan Riset Inovatif (SENTRINOV)*, 2020, vol. 6, no. 1, pp. 737–744.
20. C. H. W. Prastiwi and N. Pujiawati, “Penggabungan Artificial Intelligence dan Kecerdasan Alami dalam Pembelajaran Keterampilan Menulis Bahasa Inggris,” *Pros. Semin. Nas. Pascasarj.*, pp. 1–7, 2019.

21. I. Suryana, A. Asrianto, and D. Murwantono, “Artificial Intelligence To Master English Listening Skills for Non-English Major Students,” *J. Lang. Lang. Teach.*, vol. 8, no. 1, p. 48, 2020, doi: 10.33394/jollt.v8i1.2221.
22. K. Abilowo, M. M. Santoni, and A. Muliawati, “Perancangan Chatbot Sebagai Pembelajaran Dasar Bahasa Jawa Menggunakan Artificial Intelligence Markup Language,” *Inform. J. Ilmu Komput.*, vol. 16, no. 3, p. 139, 2020, doi: 10.52958/iftk.v16i3.2010.
23. Z. Su, L. Miao, and J. Man, “Artificial Intelligence Promotes the Evolution of English Writing Evaluation Model,” *IOP Conf. Ser. Mater. Sci. Eng.*, vol. 646, no. 1, 2019, doi: 10.1088/1757-899X/646/1/012029.
24. D. I. Rachmawati and J. Jurianto, “Investigating English Department Students’ Foreign Language Speaking Anxiety: a Case Study in Universitas Airlangga, Indonesia,” *Soc. Sci. Humanit. Educ. J. (SHE Journal)*, vol. 1, no. 2, p. 22, 2020, doi: 10.25273/she.v1i2.6624.
25. S. D. Noviyanti, “Artificial Intelligence (AI)-Based Pronunciation Checker: An Alternative for Independent Learning in Pandemic Situation,” *ELT Echo J. English Lang. Teach. Foreign Lang. Context*, vol. 5, no. 2, p. 162, 2020, doi: 10.24235/eltecho.v5i2.7246.
26. A. F. Muhammad, D. Susanto, A. Alimudin, Z. A. Rochman, M. Hasbi Assidiqi, and S. Nabhan, “Development of English Conversation Practice App with Artificial Intelligence & Speech Recognition,” *IES 2020 - Int. Electron. Symp. Role Auton. Intell. Syst. Hum. Life Comf.*, pp. 442–449, 2020, doi: 10.1109/IES50839.2020.9231570.
27. J. Yunjie, “Research on the practice of college English classroom teaching based on Internet and artificial intelligence,” *J. Intell. Fuzzy Syst.*, pp. 1–10, 2021, doi: 10.3233/jifs-219121.
28. B. Hamuddin, K. Julita, F. Rahman, and T. Derin, “Artificial Intelligence in EFL Context: Rising Students’ Speaking Performance with Lyra Virtual Assistance,” *Int. J. Adv. Sci. Technol.*, vol. 29, no. 5, pp. 6735–6741, 2020.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARIDA JISMONIY SHAXSLARGA XIZMAT KO‘RSATISHNING MUAMMOLARI

Tursunov Faridun Mustafoyevich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,

“Bank ishi” kafedrasida assistenti

tursunovfaridun4330@gmail.com

Shavqiddinov Akbar Zulfidinovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

akbarzulfidinovich@gmail.com

Annotatsiya. O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarning tobora chuqurlashuvi bank xizmatlarini samarali boshqarish va uni doimiy ravishda takomillashtirib borish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarida jismoniy shaxslarga xizmat ko‘rsatishning muammolari o‘rganib chiqildi hamda ushbu muammolarni bartaraf etish uchun mualliflarning taklif va tavsiyalari berildi.

Kalit so‘zlar: bank xizmatlari, bank servisi, kredit, bank xizmatlari, lizing, faktoring, hisob-kitob operatsiyalari, iste‘mol portfeli, ishonch xizmatlari, fond va kredit funktsiyalari, jismoniy shaxslar.

Abstract. The increasing deepening of economic reforms in the Republic of Uzbekistan leads to the need to effectively manage banking services and constantly improve it. In this article, the problems of providing services to individuals in commercial banks of the Republic of Uzbekistan were studied and suggestions and recommendations of the authors were made to eliminate these problems.

Keywords: banking services, bank service, credit, banking services, leasing, factoring, settlement operations, consumer portfolio, Trust Services, Fund and credit functions, individuals.

KIRISH

Zamonaviy axborot jamiyatidagi bank xizmatlari iqtisodiy sektorning muhim qismini egallay boshladi, uni o‘rganish bir qator nazariy va amaliy bilim usullarisiz mumkin emas, ular orasida induksiya, mantiqiy tahlil, deduksiya, iqtisodiy modellashtirish, iqtisodiy qarorlarni optimallashtirish metodologiyasi va boshqa ko‘plab usullar mavjud. Ushbu maqolani ko‘rib chiqishning maqsadi bank kredit siyosati va uning ahamiyatini bilish, shuningdek kredit siyosatining O‘zbekiston Respublikasida rivojlanish istiqbollari aniqlashdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni¹ imzolangan, bank tizimiga chakana bank xizmatlariga ixtisoslashgan “raqamli” banklar va bank bo‘linmalarini tashkil etish hamda innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yanada kengaytirish vazifasi yuklatilgan[1].

O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi - O‘zbekiston Respublikasi moliya va pul-kredit tizimining uzviy qismi hisoblanadi. Respublikamizda bank tizimi ikki pog‘onali bank tizimidan iborat bo‘lib, o‘z ichiga Markaziy bank va tijorat banklarini oladi. Markaziy bankning tijorat banklari bilan hamda tijorat banklarining o‘z mijozlari bilan bo‘ladigan o‘zaro munosabatlar O‘zbekiston Respublikasining Qonun hujjatlari, jumladan “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi hamda “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunlarida belgilangan. “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunining 20-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida banklar bank operatsiyalarini amalga oshirishga doir qarorlar qabul qilishda mustaqildirlar[2,3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

O‘zbekiston Respublikasida o‘tish davri sharoitida radikal iqtisodiy islohotni amalga oshirishda bank sohasi rivojlanishini yangi bosqichini ochdi. “Jismoniy shaxslarga bank xizmatlarini ko‘rsatish bank faoliyatidagi asosiy sohalardan biridir. Bu soha bank uchun juda foydali hisoblanadi” [4]. Ushbu o‘zgarishlarni amalga oshirishda nafaqat milliy banklar, shuningdek xorijiy banklarining funksiyalarini o‘rganish va yangi shakllarni joriy etish hamda jismoniy shaxslar bilan ishlash usullarini takomillashtirish zarur.

Tijorat krediti bank tashkilotlari taklif qiladigan standart kreditdan juda ko‘p farqlarga ega(1-jadval).

Tijorat kreditining bank tashkilotlari taklif qiladigan standart kreditlardan farqlari

1-jadval

Mezon	Tijorat kreditlari	Bank kreditlari
Qarz beruvchi	Tovar yetkazib berish bo‘yicha bir-biri bilan turli shartnomalar tuzadigan turli yuridik, jismoniy shaxslar yoki yakka tartibdagi tadbirkorlar	Faqat litsenziyalangan bank muassasalari

¹O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 09.01.2018 yildagi PF-5296-son.

Yuborish shakli	Tovar	Pul
Foiz stavkalari	Past, 3 foizdan 15 foizgacha	Yuqori va turli kreditlar uchun ular hatto 50% ga yetishi mumkin
Kredit to'lovlari	Tovar narxiga kiritilgan	Berilgan kredit miqdoriga bog'liq bo'lgan qat'iy yoki o'zgaruvchan foiz sifatida aniqlanadi

Shunday qilib, tijorat banklari tijorat kreditidan sezilarli farq qiladigan kreditlar beradi, shuning uchun bu tushunchalarni chalkashtirib yubormaslik kerak.

2023 yilning II choragida iqtisodiyotda pul-kredit sharoitlari Markaziy bank asosiy stavkasining yillik 14 foiz darajasida o'zgarishsiz qoldirilishi, umumiy inflyasiyaning pasayuvchi dinamikasi bilan birga bazaviy inflyasiya va inflyasion kutilmalarning nisbatan yuqori saqlanib qolishi fonida “Nisbatan qat'iy” darajada shakllandi. Ushbu davrda hukumat xarajatlarining ko'payishi bank tizimi likvidligini oshiruvchi asosiy omillardan bo'lib, ichki valyuta bozorida talabning ortishi hisobiga Markaziy bank intervensiyalari va naqd pul bilan bog'liq amaliyotlar likvidlikni kamaytiruvchi ahamiyat kasb etdi. Natijada, tizimdagi qo'shimcha likvidlik hajmi chorak davomida qisqarib bordi va bu, o'z navbatida, monetar omillarning inflyasiyaga oshiruvchi ta'sirini kamaytirishga xizmat qiladi.

Jismoniy va yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar qoldig'i to'g'risida, kreditlar turlari bo'yicha ma'lumot²

2-jadval

Ko'rsatkich nomi	01.12.2022 y. (mlrd so'm)	01.12.2023 y. (mlrd so'm)	O'zgarishi, (foizda)
Jami kredit qoldig'i	382 078	465 493	22%
Jismoniy shaxslarga ajratilgan kredit qoldig'i	97 698	146 709	50%
Ipoteka kreditlari	45 183	57 265	27%
Mikroqarzlar	14 382	23 660	65%
Iste'mol kreditlari	22 047	43 865	99%
Ta'lim kreditlari	1 830	4 701	157%
Tadbirkorlikni rivojlantirish uchun ajratilgan kreditlar	14 229	17 055	20%
Boshqa kreditlar	29	163	470%
Yuridik shaxslarga ajratilgan kredit qoldig'i	284 380	318 784	12%

² www.cbu.uz

Kredit tashkilotlari bo‘lmagan yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar	267 413	304 866	14%
Lizing va faktoring	1 675	1 997	19%
Banklararo kreditlar	1 155	1 143	-1%
Mikrokreditlar	9 463	5 288	-44%
Sinditsiyalashtirilgan kreditlar	4 673	5 490	17%

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib oxirgi 12 oyda turibdiki jismoniy va yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar qoldig‘i salmog‘i o‘shish dinamikasiga ega bo‘lmoqda. Bu esa banklardagi kreditlash tizimida muammoli kreditlarning ko‘payib ketayotganidan dalolat bermoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tijorat banklarida jismoniy shaxslarga xizmat ko‘rsatish mavzusidagi tadqiqotlarni tahlil qilishda biz quyidagicha xulosa qildik:

- bank tizimining zamonaviy bosqichi quyidagilar bilan tavsiflanadi, ya’ne bank xizmatlari bozorida ishlaydigan kredit tashkilotlari moliya bozorining turli segmentlarida to‘liq to‘plangan tajribaga ega ekanliklari sababli, iste’mol kreditlarini faol rivojlantirish, bank kartalaridan foydalanish doirasini kengaytirish, axborot va dasturiy ta’minot tizimlarini faol ravishda shakllantirishga ishtirok etish orqali mijozlarning kredit tarixi, banklarni sug‘urtalash tizimini rivojlantirishda jismoniy shaxslarning omonatlari, texnologiyalarni joriy etish va kerakli bank mahsulotlarini yaratish, aholi bilan ishlash uchun infratuzilmalarni shakllantirish;

- savodxonlik ko‘rsatkichlarining ijobiy dinamikasi, ya’ne jismoniy shaxslarning bank xizmatlarini tavsiflovchi moliyaviy savodxonliklarining mavjudligi bank sektorining foydasiga ishlaydi;

- mahalliy bank faoliyatini rivojlantirishda sektorlarni yuqori o‘shish sur‘atiga o‘zaro raqobatning kuchayishi natijasida ta’sir ko‘rsatuvchi ba’ze tijorat banklari va tijorat banklarining jismoniy shaxslarga xizmat ko‘rsatishda faollashishi ta’sir ko‘rsatadi;

Banklar tomonidan mijozlarga erkinliklar yaratish va ularni o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishga o‘tishga asoslanishi zarur deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 09.01.2018 yildagi PF-5296-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 11.11.2019 yildagi O‘RQ-582-son.
3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 05.11.2019 yildagi O‘RQ-580-son.
4. Bektemirov A., Omonov A.A., Xaydarov Z.Sh., Niyozov Z.D. “Tijorat banklari

aktiv va passivlarini boshqarish” fanidan o‘quv qo‘llanma. – Samarqand: SamISI, 2020. 240 bet.

5. О. И. Лаврушин, И. Д. Мамонова, Н. И. Валенцева [и др.]; под ред. О. И. Лаврушина. Банковское дело: учебник – Москва: КноРус, 2016. – 800с.
4. Жарковская, Е.П. Банковское дело: для студентов вузов по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» / Е. П. Жарковская. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Омега-Л, 2012. – 452 с.
5. Банковское дело: учебник / под ред. Г. Г. Коробовой., 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Магистр, 2015. – 592 с.
6. Корнилова, Ю.А. Дистанционное банковское обслуживание: обзор предложений / Ю. А. Корнилова // Экономика современного предприятия. – 2011. – № 10 – С. 48–54.

ПСИХОЛОГИЯ В МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЛУЖЕБНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Пулатова Фирангиз Наимовна

*Институт психологии и иностранных языков
магистрант 2 курса*

Аннотация: В данной статье описаны психологические особенности организации психологической службы в медицинских учреждениях. Охрана и укрепление здоровья населения в нашей стране является одним из приоритетных направлений государственной политики. Он требует изучения не только социально-экономических факторов, но и демографических процессов и психологических условий. Важно различать основные задачи здравоохранения и изучать здоровье общества. В своей исследовательской работе мы изучили психологические особенности тревожно-депрессивного состояния, наблюдаемого у пациентов различных специальностей, и разработали рекомендации по профилактике и устранению тревожно-депрессивных расстройств, наблюдаемых у пациентов различных специальностей.

Ключевые слова: депрессивное состояние, терапия, хирургия, психогенные, соматические заболевания, темперамент, характер, психогигиена, психодиагностика, психологическая экспертиза.

Введение. Сохранение и улучшение здоровья населения в нашей стране является одним из приоритетных направлений государственной политики. В нашей стране проводятся кардинальные реформы системы здравоохранения. В частности, создан ряд специализированных медицинских центров, оборудованных по мировым стандартам, в которых работают высококвалифицированные специалисты-практики и ученые. Ведь наша главная цель-помочь людям восстановить свое здоровье. Наш центр сотрудничает с ведущими медицинскими учреждениями разных стран.

Реформа здравоохранения в Узбекистане и разработка модели здравоохранения, в свою очередь, требуют не только изучения социально-экономических факторов, но и изучения демографических процессов. Важно выделить основные задачи общественного здравоохранения и изучить здоровье сообщества.

Основная цель реформирования системы здравоохранения в Узбекистане: создание мощной системы здравоохранения, способной обеспечить массовость

медицинской помощи населению республики и обеспечить высокое качество медико - санитарной помощи.

Анализ литературы. Так появилась медицина, что использовалась психотерапия. Методы психотерапии изначально были широко распространены на востоке и были одним из наиболее часто используемых методов лечения пациентов.

Метод психотерапии начал широко использоваться в Европе в XVII веке Венским врачом и ученым Месмером. Метод гипноза в лечении больных в медицине в XVIII-XIX вв. Дж. Шарко, Дж. Брэд, З. Фрейд, В.М. Широко использовался бехтеревыми.

Специальность «клиническая психология» утверждена приказом Министерства образования РФ № 686 от 02.03.2000г. Её объект - человек с трудностями адаптации и самореализации, связанными с его физическим, социальным и духовным состоянием, а предметом профессиональной деятельности специалиста являются психические процессы и состояния, индивидуальные и межличностные особенности, социально-психологические феномены, проявляющиеся в различных областях человеческой деятельности. В то же время формально клиническая психология была признана в качестве самостоятельной дисциплины в 1917г., когда в США была создана специальная секция по клинической психологии, позже вошедшая в состав Американской психологической ассоциации (1919г.).

Разница почти в столетие между этими датами ставит вопрос о том, что же в данном направлении было в России? Ответ достаточно прост - в России существовала медицинская психология, которая сформировалась в конце XIX века в Европе (именно в Швейцарии, в Базеле, Карлом-Густавом Юнгом была организована первая в мире кафедра медицинской психологии; в понимании Э.Кречмера и К.Г. Юнга, медицинская психология - это «психология из практики врача для практики врача» с уклоном в психотерапию).

При этом наиболее подходит в данном случае именно термин «существовала», а не «получила широкое распространение» или другие подобные. При игнорировании психологии в советском обществе, медицинская психология не могла получить действительно широкого признания и распространения, хотя важность медицинской психологии для клиники подчеркивалась еще на I съезде Общества психологов в 1959г., на II съезде этого общества в 1963 г. и на IV съезде невропатологов и психиатров в 1963г. (Б.В. Зейгарник, М.С. Лебединский, А.Р. Лурия, В.Н. Мясищев, К.К. Платонов и др.), а в системе высшего медицинского образования её преподавание было введено с 1965/1966 учебного года (естественно, что исследования в области медицинской психологии отечественными авторами проводились, но они были достаточно

немногочисленны, жестко регламентированы и не были широко внедрены в практику).

Не было и однозначного, общепринятого определения медицинской психологии. В частности, А.В. Снежневский считал, что медицинская психология представляет отрасль общей психологии, исследующую состояние и роль психической сферы в возникновении болезней человека, особенностях их проявлений, течения, исхода и восстановления, и содержит следующие отрасли: а) патопсихологию, изучающую психологическими методами расстройства психической деятельности; б) нейропсихологию, изучающую психологическими методами очаговые поражения головного мозга; в) деонтологию; г) психологические основы психогигиены - общей и специальной; д) психологические основы эрготерапии; е) психологические основы организации обслуживания больных в стационарах, амбулаториях, санаториях. Н.Д. Лакосина и Г.К. Ушаков (1976) предметом медицинской психологии считали многообразные особенности психики больного и их влияние на здоровье и болезнь, а также обеспечение оптимального психологического климата для обследования и лечения больного. В «Энциклопедическом словаре медицинских терминов» (1983) медицинская психология определялась как раздел психологии, изучающий психику больного человека, а также психологические особенности профессиональной деятельности медицинского работника. В.М. Блейхер и И.В. Крук (1995) предметом медицинской психологии считали изучение психологическими методами особенностей психики больного человека, а также психологических особенностей профессиональной деятельности медицинских работников, взаимоотношений между ними и больными. Справедливости ради надо отметить, что неоднозначные подходы к медицинской психологии были и за рубежом.

В целом, несмотря на отмеченные проблемы, отечественная клиническая психология возникла не на пустом месте и в настоящее время часто встает вопрос о соотношении понятий «медицинская психология» и «клиническая психология» (в чем, собственно говоря, их различия и, более шире, что относится к клинической психологии). Здесь можно выделить следующие, наиболее распространенные точки зрения:

Медицинская психология и клиническая психология - тождественные понятия, фактически – синонимы.

В понимании В. Иванова, В.М. Блейхера, В.М. Банщикова отношение клинической психологии к медицинской такое же, как отношение клиники к медицине вообще; клиническая психология - эта та прикладная часть медицинской психологии, которая определяется потребностями клиники, т.е. медицинская психология более широкое понятие, чем клиническая психология.

Но подобный подход основан на сопоставлении терминов «медицина» и «клиника» с последующим чисто механическим, автоматическим переносом этого на понятия «медицинская психология» и «клиническая психология», с чем нельзя согласиться.

«Медицинская психология» выступает как собирательный образ области и места психологической специальности, а «клиническая психология» претендует на целостную научную и практическую психологическую дисциплину, но, пожалуй, в России в первое десятилетие XXI века она только «претендует».

Представляется, что клиническая психология включает следующие основные разделы:

- Психологию аномального развития (специальную психологию).
- Психологию отклоняющегося (девиантного) поведения.
- Нейропсихологию, изучающую связь психических процессов с отдельными мозговыми системами, нарушения психической деятельности
- Патопсихологию - отрасль психологии, изучающую закономерности нарушений психической деятельности и свойств личности.

«Психологию в медицине», т.е. то, к чему ранее преимущественно и сводилась медицинская психология и что подразделялось на:

общую медицинскую психологию, куда относилось:

- психология больного (и его родственников), медицинского персонала, лечебно-профилактических учреждений;
- психосоматические и соматопсихические взаимовлияния;
- учение об индивидуальности (темперамент-характер-личность в контексте медицины);
- медицинская деонтология и этика (что всё чаще включается в биоэтику);
- психогигиена, психопрофилактика и психотерапия (с включением в настоящее время психокоррекции и психологического консультирования);

частную медицинскую психологию, раскрывающую ведущие аспекты медицинской деятельности при определенных формах болезней (в хирургии, кардиологии, при СПИДе, дефектах органов и систем и т.д.) или в определенных ситуациях (например, в трудовой или военной экспертизе).

При этом важными составляющими почти всех разделов являются «Психодиагностика» и «Психофармакология».

Резюмируя вышеизложенное, стоит констатировать, что окончательное подведение черты под дискуссией о соотношении «медицинской» и «клинической» психологии, скорее всего, вообще невозможно, поскольку сами эти понятия определяются достаточно по-разному. При этом разные подходы связаны не только с традиционным противостоянием московских и Санкт-Петербургских школ, но и с разной позицией психологов и врачей (в частности,

для психологов раздел, условно названный «психология в медицине», вследствие его незнания, практически не существует, за исключением психотерапии, психокоррекции и психологического консультирования). Также стоит отметить, что на практике термины «медицинская психология» и «клиническая психология» чаще всего используются как равноценные, хотя термин «медицинская психология» постепенно сходит на нет, а «клиническая психология» становится доминирующим понятием (не столько вследствие его большей точности, сколько из-за доминирования в настоящее время представлений англоязычного, в первую очередь, американского, подхода).

ЛИТЕРАТУРА:

1. Блейхер В.М. Клиническая патопсихология. - Ташкент: Медицина. 1976. - 326 с.
2. Блейхер В.М., Крук И.В. Толковый словарь психиатрических терминов / Под ред. С.Н.Бокова. - Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 1995.
3. Клиническая психология: Учебник / Под ред. Б.Д. Карвасарского. - СПб: Питер, 2002. - 960 с.
4. Лакосина Н.Д., Ушаков Г.К. Учебное пособие по медицинской психологии. - М.: Медицина, 1976. - 320 с.
5. Личко А.Е., Иванов Н.Я. Словарь современной американской психиатрической терминологии с её отличиями от принятой в России // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. - 1992. - № 4.
6. Менделевич В.Д. Клиническая и медицинская психология. Практическое руководство. - М.: МЕДпресс, 1998. - 592 с.
7. Мягков И.Ф., Боков С.Н. Медицинская психология: основы патопсихологии и психопатологии: Учебник для вузов. - М.: Изд-во корпорация "Логос", 1999. - 232 с.
8. Поляков Ю.Ф. Клиническая психология: состояние и проблемы // Вестник Московского университета: Серия 14. Психология. - 1996. - № 2.
9. Роговин М.С. Введение в психологию. - М: Высшая школа, 1969. - 382 с.

**O’QUVCHILARDA SHAXSIY XAVFSIZLIK MADANIYATINI
SHAKLLANTIRISHGA ILMIY YONDASHUVLAR**

**НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ КУЛЬТУРЫ
ЛИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ У СТУДЕНТОВ.**

**SCIENTIFIC APPROACHES TO THE FORMATION OF PERSONAL
SAFETY CULTURE IN STUDENTS**

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Ismoiljon Raxmonov Alisher o’g’li

Pedagogika va nazaryasi tarixi kafedrasida tayanch doktoranti

Annotatsiya: Bugungi kunda fuqarolik mudofaasi va favqulodda vaziyatlardan himoya qilish bo'yicha o'qituvchilar, turli darajadagi ta'lim tizimi rahbarlari va mutaxassislarini tayyorlash keng qamrovli nazariy materiallarni o'rganish, amaliy mashg'ulotlar va turli xil amaliy mashg'ulotlar o'tkazishni nazarda tutuvchi dasturlarga muvofiq amalga oshirilmoqda.

Tayanch so'zlar; SHaxsiy salomatlik, ma'naviy va psixologik xavfsizlik, jismoniy xavfsizlik; favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik qoidalari.

Annotation: Today, the training of teachers, managers and specialists of various levels of the civil defense and emergency protection involves the study of extensive theoretical materials, practical training and various practical training. implemented according to the programs.

Keywords: Personal health, spiritual and psychological safety, physical safety; safety rules in emergency situations.

Аннотация: Сегодня подготовка преподавателей, руководителей и специалистов различных уровней гражданской обороны и защиты от чрезвычайных ситуаций предполагает изучение обширного теоретического материала, практические занятия и различные практические занятия. реализуются согласно программам.

Ключевые слова: Личное здоровье, духовная и психологическая безопасность, физическая безопасность; правила безопасности в чрезвычайных ситуациях.

KIRISH.

Hozirgi kunda inson va jamiyat dunyoqarashi, mentalitetini nazorat qilishning samarali vositalaridan biri bo'lgan ta'lim tizimi jiddiy isloh qilinmoqda. Zamonaviy gumanistik pedagogika yosh avlodni postindustrial tsivilizatsiyada hayotga tayyorlash bo'yicha mavjud tushunchalarni aniqlaydi. Ta'lim asta-sekin noosfera shaklidagi shaxsni tayyorlashga o'tmoqda. O'zini anglash va farovonlikka erishish uchun inson

shaxsiy xavfsizlik haqida g'amxo'rlik qilishi kerak, ammo bu global ekologik inqiroz sharoitida XXI asr uchun etarli emas.

Hayot xavfsizligi madaniyati tarbiya, ta'lim va shaxs, jamiyat va umuman aholining xavfsiz ijtimoiy va shaxsiy faoliyatiga tayyorlashning uslubiy jihatdan yangi maktabi sifatida qaraladi. Bugungi kunda tegishli o'quv intizomi tomonidan shakllantirilgan shaxsiy hayot xavfsizligi madaniyati "Hayot xavfsizligi asoslari" va "Hayot xavfsizligi" kurslarini tubdan rivojlantiruvchi va integratsiyalashgan yanada ilg'or ta'lim yo'nalishidir, chunki u uslubiy jihatdan yangi. Hozirgi murakkab ijtimoiy-siyosiy sharoitda insonni tabiiy va antropogen xarakterdagi favqulodda vaziyatlar ta'siridan himoya qilish muammosiga yondashuv.

Hozirgi vaqtda ilmiy-texnik salohiyati hayot xavfsizligi madaniyatini yaratish uchun asos sifatida ilg'or ta'lim va axborot texnologiyalarini yaratish uchun keng imkoniyatlarga ega. Talabalarni hayot xavfsizligi madaniyatini shakllantiradigan ta'lim yo'nalishi doirasida tayyorlash shaxsiy va jamoat xavfsizligini ta'minlash uchun o'quv fanlarini (geografiya, informatika, fizika, kimyo, ekologiya va boshqalar) o'zlashtirish natijalarini faol qo'llashga asoslangan bo'lishi kerak. xavf ostida va favqulodda vaziyatlarda.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Shunga ko'ra, bugungi kunda umumta'lim, kasb-hunar o'rta va oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayoni murakkab favqulodda vaziyatlar to'g'risidagi turli xil ma'lumotlardan foydalangan holda hayot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga qaratilgan o'quv jarayonining uslubiy jihatdan asosli izchilligini hisobga olgan holda qurilishi kerak. vaziyatlarda va ta'lim jarayoniga moslashtirilgan ilg'or mahalliy texnologiyalardan foydalangan holda , o'rganishga qiziqishni rivojlantirishga va aholi va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi bilimlarni yanada samarali o'zlashtirishga yordam beradigan geografik axborot tizimlari, multimedia ta'lim va interaktiv o'yin dasturlari va malakali harakatlar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni hayot xavfsizligi madaniyati tizimida tarbiyalash ularni maktabga tayyorlash bilan uyg'unlashadi va o'quvchilar va talabalarni tarbiyalash bilan solishtirganda uslubiy jihatdan farq qiladi; ularni tarbiyalashda atrof-muhit va tabiiy ofatlar haqida o'rganishning o'yin shakllari, ko'rgazmali qurollardan foydalanish, hayot xavfsizligi muammolari bo'yicha oson idrok etiladigan materiallar va parchalarni ko'zga tashlanmaydigan shaklda majburiy "to'ldirish" bilan bolalar badiiy filmlarini namoyish etish; salomatlikni muhofaza qilish va hokazolar eng samarali qo'llaniladi.. ularni hayotni bosqichma-bosqich bilishga, uning individual eng muhim tomonlarini tushunishga "majburiy" dastlabki tayyorlash jarayonini o'zlari his qilishlari kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda fuqarolik mudofaasi va favqulodda vaziyatlardan himoya qilish bo'yicha o'qituvchilar, turli darajadagi ta'lim tizimi

rahbarlari va mutaxassislarini tayyorlash keng qamrovli nazariy materiallarni o'rganish, amaliy mashg'ulotlar va turli xil amaliy mashg'ulotlar o'tkazishni nazarda tutuvchi dasturlarga muvofiq amalga oshirilmoqda. aholi va hududlarni tinchlik va urush davridagi favqulodda vaziyatlar ta'siridan himoya qilishning texnik vositalaridan maqsadli va malakali foydalanish bilan bog'liq o'qitish turlari. Har qanday davlatning boyligi nafaqat tabiiy boyliklar yoki moddiy -madaniy boyliklar, garchi ular juda muhim bo'lsa-da, eng avvalo, xalq, mamlakat aholisi ekanligiga bugun hech kim shubha qilmaydi. Binobarin, jamiyatning hozirgi holati, uning rivojlanishining eng muhim sur'ati inson va uning sog'lig'iga , uning xavfsiz yashashiga yangi, yanada yuqori talablarni qo'yadi. Epidemiologik salomatlik tadqiqotlariga ko'ra; maktab o'quvchilarining 20% gacha, olti yoshli bolalar maktabga tayyor emas.

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Birinchi sinf o'quvchilarining 12-15% nutqida nuqsoni bor. 7-9 yoshli bolalarda aqliy zaiflik va aqliy zaiflik shaharlarda 5-6% hollarda va qishloq joylarda ikki baravar ko'p kuzatiladi.

Bugungi kunda "Salomatlik" tushunchasiga yaxlit yondashuv maktab hayotida jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirishga olib keladi, bu barcha darajalarni qamrab oladi - maktabni boshqarishdan o'quvchilar o'rtasidagi sinfdagi munosabatlarga, aloqalar, qo'shimcha ta'lim tizimi bilan maktablar va boshqa manfaatdor shaxslar. o'zaro ta'sir sub'ektlari. Va zamonaviy maktab o'quvchilarining sog'lig'ini saqlash uchun inson, tabiat, jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning adekvat usullarini topa oladi.

Shu munosabat bilan so'nggi paytlarda pedagogik nazariya va amaliyotda maktabda bolalar salomatligi muammosiga e'tibor kuchaymoqda, sog'liqni saqlashni tejaydigan maktab muhitini yaratishga, bolalar salomatligini saqlaydigan yangi sog'liqni saqlash texnologiyalarini izlashga harakat qilinmoqda. talaba va uning xavfsiz xulq-atvorini shakllantirishga hissa qo'shadi va bir vaqtning o'zida o'qitish sifati darajasini pasaytirmaydi.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti va insoniyat taraqqiyoti, yuqorida ta'kidlanganidek, aholining hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi madaniyatini yanada yuksaltirishni, har bir shaxsning o'z qilmishi uchun mas'uliyatini oshirishni, atrof-muhitni muhofaza qilish va atrof-muhitni muhofaza qilish muammosiga madaniyatli munosabatda bo'lishni talab etadi. tabiatni oqilona boshqarish. Shu munosabat bilan yosh avlodni tarbiyalashda nazariy va amaliy jihatdan maqsadli va malakali uyg'unlashgan yondashuvlarga asoslangan xavfsizlik madaniyatini shakllantirishga yangicha yondashuvni amalga oshirish zarurati paydo bo'ldi.

Shaxsiy xavfsizlik madaniyatini tarbiyalash asosiy boshlang'ich vazifa bo'lib, uning muvaffaqiyatli hal etilishi asosan xavfsiz hayotning asosiy jihatlarni belgilaydi . Bunday tarbiyaning boshlanishi maktabgacha yoshga to'g'ri kelishi va deyarli butun umr davom etishi kerak. Shaxsiy xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning asosiy

maqsadi insonni sog'lom turmush tarziga tayyorlash, unga kundalik hayotda va ekstremal vaziyatlarda o'zini tutish qoidalari, intizomi va normalarini o'rgatishdir.

Bunday shakllantirishning maqsadi har qanday yoshdagi odam uchun bir xil bo'lib, mazmuni, shakllari, usullari va vositalari yosh xususiyatlariga, ta'lim jarayonining xususiyatlariga, ish sohalariga va individual psixologik fazilatlarga qarab farqlanadi. Mazmun jihatidan xavfsiz xulq-atvor ko'nikmalariga ega bo'lgan shaxsiy xavfsizlik madaniyatini shakllantirish jarayoni bunday madaniyatning quyidagi jihatlarini shakllantirishni o'z ichiga oladi: shaxsiy xavfsizlik; ma'naviy va psixologik xavfsizlik; jismoniy xavfsizlik; ekologik xavfsizlik; favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik qoidalari; huquqiy xavfsizlik; ijtimoiy xavfsizlik; axborot xavfsizligi; politexnika xavfsizligi; tibbiy va profilaktika xavfsizligi; harbiy xavfsizlik.

Keling, umumiy ta'lim maktabi o'quvchisining shaxsiy xavfsizligi madaniyati qanday tarkibiy qismlarni o'z ichiga olishini ko'rib chiqaylik. Xavfsiz xulq-atvor madaniyatini shakllantirish jarayonining zaruriy va etarli mazmunli jihatlari talabalar tomonidan quyidagi narsalarni o'zlashtirish deb nomlanishi kerak: umumiy ta'lim va kasbiy bilim; shaxsiy xavfsizlikni ta'minlashda umumiy ta'lim va kasbiy bilimlarni qo'llash ko'nikmalari; tabiiy va antropogen (texnogen, biologik-ijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy, harbiy) xarakterdagi xavfli va favqulodda vaziyatlar to'g'risida bilim; fuqaro muhofazasi va favqulodda vaziyatlar sohasidagi normativ-huquqiy va qonunchilik xarakterini bilish; birinchi yordam ko'rsatish bo'yicha bilim; aholini, hududlarni va atrof-muhitni favqulodda vaziyatlar ta'siridan himoya qilishni tashkil etish bo'yicha bilimlar.

Axloqiy-psixologik xavfsizlik madaniyati ijtimoiy xavfsiz ob'ektning shaxsiy axloqiy va ma'naviy fazilatlarini, ya'ni o'quvchi shaxsini shakllantirishni nazarda tutadi. Axloqiy va psixologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirish jarayoni insonning butun ongli hayoti davomida amalga oshiriladi, ammo bu jarayonga erta yoshda alohida e'tibor beriladi, buning natijasi shaxsning sog'lom turmush tarzini olib borishga tayyorligidir. turmush tarzi va har qanday hayotiy vaziyatlarda, shu jumladan ekstremal vaziyatlarda uning psixologik barqarorligini shakllantirish.

Jismoniy xavfsizlik madaniyatini shakllantirish ikkita asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi kuch, chidamlilik, moslashuvchanlik, harakatlarning tezligi va aniqligini rivojlantirishga qaratilgan xavfli va favqulodda vaziyatlarga jismoniy tayyorgarlik; jismoniy tarbiya va sport favqulodda vaziyatlarda zarur bo'lgan xavfsizlik chegarasini ta'minlaydi; umumiy jismoniy tarbiya tabiatan universaldir va odamni nafaqat ekstremal sharoitlarda, balki kundalik hayotda, ishda va hokazolarda muvaffaqiyatli xatti-harakatlarga tayyorlaydi; Favqulodda vaziyatlarda va ularning oqibatlarini bartaraf etishda jarohatlar, shikastlanishlar, sog'liqqa zarar etkazish yoki o'lim xavfini minimal darajada (yoki sezilarli darajada kamaytirishni) ta'minlaydigan jismoniy

tarbiya. Jismoniy xavfsizlik madaniyatini shakllantirish tegishli o'quv dasturlari va madaniy sport bazasi bilan ta'minlanadi.

XULOSALAR.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini hayot faoliyati xavfsizligi asoslariga o'rgatish tizimini ishlab chiqishda biz shuni hisobga oldikki, hozirgi vaqtda hayot xavfsizligining asosiy masalalari bo'yicha bilimlarni tizimli o'zlashtirish boshlanadi, faqat asosiy? maktab. Buning sababi, boshlang'ich maktabning tayanch o'quv dasturida boshlang'ich maktabning asosiy fanlaridan tashqariga chiqadigan maxsus o'quv fanlari mavjud emas.

Umumta'lim maktabida hayot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish tizimi haqida umuman gapiradigan bo'lsak, shuni aytish mumkinki, 1-sinf dan 11-sinf gacha hayot faoliyati xavfsizligi fanining o'quv dasturida o'qitish bo'yicha keng qamrovli material tanlangan va tizimlashtirilgan. sog'liqni saqlash masalalari, sog'lom turmush tarzi kundalik inson xatti-harakatlarining individual tizimi sifatida, unga haqiqiy muhitda jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy farovonlik va faol uzoq umr ko'rishni ta'minlash. Bunday dastur barcha yoshdagi maktab o'quvchilarida shaxsiy xavfsizlik va boshqalarning xavfsizligiga ongli munosabatni shakllantirish uchun mo'ljallangan.

U fundamental bilim va ko'nikmalarni egallashni ta'minlaydi. Inson atrof-muhitining xavfli vaziyatlari va zararli omillarini tan olish va baholash, ulardan himoya qilish usullarini aniqlash, shuningdek, ularning salbiy oqibatlarini bartaraf etish va bolalar uchun ochiq hajmda o'z-o'ziga va o'zaro yordam ko'rsatish qobiliyatiga ega lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zyazina T.V. Hayot xavfsizligini o'rgatish nazariyasi va usullari: o'quv qo'llanma / T.V. Zyazina, A.I. Grigoryev. - Voronej: VGPU, 2006. - 136
2. Abaskalova N.P. Maktabda hayot xavfsizligi asoslarini o'qitish metodikasi / N. P. Abaskalova, L. A. Akimova, S. V. Petrov. Novosibirsk: ARTA, 2011. 302 p. 2. Abramova, S. V. Hayot 17/05/2018) komp. E.A. Kuznetsova. - Nijnevartovsk: Nijnevart nashriyoti. davlat un-ta, 2015. - 110 b. 7. Muxina I.A., Eremina T.Ya. Adabiyot bo'yicha
3. Grigoryev, D.V. Talabalarning darsdan tashqari faoliyati. Uslubiy konstruktor: o'qituvchi uchun qo'llanma / D. V. Grigoriev, P. V. Stepanov. Moskva: Ta'lim, 2010. 223 b
4. Talagaeva Yu. A. Turizm yo'li bilan xavfli xulq-atvor turisiz maktab o'quvchilarining shaxsini shakllantirish // Hayotning xavfsizligi va jismoniy madaniyat: rivojlanish vektorlari: xalqaro ishtirokdagi VII Butunrossiya yillik ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. Nijniy Tagil, 2017 yil 26-27 aprel, 2016 yil. 47-49-betlar.
5. Pedagogika: talabalar uchun darslik. oliy ta'lim muassasalari prof. ta'lim / P.I. Pidkasisti, V.A. Mizherikov, T.A. Yuzefavicius; ed. P. I. Pidkasistogo. markazi, 2014. - 624 b. 10. Selevko G. K. . Suvorova, G. M. Hayot faoliyati xavfsizligini o'qitish metodikasi: darslik. universitetlar uchun qo'llanma /

O'ZBEKISTONDA PENSIYA TAMINOTI TIZIMINI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

Majidova Umida Nurali qizi

Budjetdan tashqari pensiya jamgarmasi Olmazor tuman bo'limi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O'zbekistondagi pensiya taminoti tizimining muammolari, potensial muammolar va ularni bartaraf etish yo'nalishlari ko'rsatiladi. Ta'limot shuningdek, pensiya taminoti mablag'larining iqtisodiy boshqarilishi, tizimning mustaqil bo'lishi va yangi qonun hujjatlari ishlab chiqilishi, taminot mablag'larining iqtisodiy boshqarilishi va boshqa muhim masalalar ham ko'rsatiladi. Ta'limot hisob bo'yicha xususiyatlar va texnologik imkoniyatlardan foydalanib, boshqa sohada ko'rsatiladigan yangi qulayliklar qo'llash, masalan, interaktiv darsliklar va amaliyotlar kabi.

Maqola o'z ichiga O'zbekiston pensiya taminoti tizimini muammolari va ularni bartaraf etishning eng muhim yo'nalishlarini o'z ichiga oladi hamda, pensiya taminoti sohasidagi mutaxassislar va tinglovchilarning mustaqil ma'lumotga ega bo'lishi va bu yo'nalishdagi yangi rivojlanishlarni amalga oshirish uchun ulgurji ko'rsatmalar olishlari. Ta'limotning mustahkamlashishi uchun, O'zbekiston Respublikasi hukumati, ilmiy-tadqiqot institutlari, o'qutuvchi markazlar va boshqa sohalarda faoliyat ko'rsatadigan tashkilotlar bilan hamkorlik qilinishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: pensiya, pensiya ta'minoti, ijtimoiy nafaqa, konsepsiya, ijtimoiy soha, ijtimoiy adolat, sug'urta badali, imtiyozli pensiyalar, mehnat staji, demografik omillar, nodavlat pensiya ta'minoti.

KIRISH

Ma'lumki pensiya ta'minoti tizimi aholining mehnatga layoqatsiz va muhtoj qismining turmush darajasini oshirishga yo'naltirilgan iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va tashkiliy tavsifdagi chora-tadbirlarning amalga oshirilishini nazarda tutadi. Fuqarolarni keksalik davrida kambag'allikdan himoyalash, mehnat faoliyati tugashi bilan pensiyaga chiqish oldidan to'lanadigan ish haqi miqdoriga mutanosib tarzda belgilangan muayyan miqdordagi kafolatlangan daromadni ta'minlash, bu daromadni kelajakda turmush darajasining pasayishidan himoyalash kabilar pensiya tizimining asosiy maqsadlaridandir. Qolaversa, pensiya tizimining barqaror amal qilishi jamiyatda ijtimoiy barqarorlikning garovi hisoblanadi va aksincha, pensiya ta'minotining nobarqarorligi kuchli ijtimoiy xavfni yuzaga keltiradi (Борисенко, 2009). Shu nuqtai nazardan har qanday mamlakat ijtimoiy siyosatining eng muhim vazifalari tarkibida pensiya tizimini isloh qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

1990-yillarning boshidan buyon aksariyat Sobiq Ittifoq mamlakatlarida tarkibi va qamrovi jihatidan turli xildagi pensiya islohotlari amalga oshirildi. Qozog'iston, Rossiya va Boltiqbo'yi mamlakatlari hozirda pensiya islohotlarining ikkinchi bosqichini amalga oshirishmoqda, boshqa mamlakatlarning ko'pchiligi islohotlarning dastlabki bosqichidayoq pensiya ta'minotida jiddiy va keng qamrovli islohotlarni amalga oshirganlar (Ukraina, Turkmaniston, Armaniston va Ozarbayjon) (Grishchenko, 2016). “Mazkur davlatlar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak pensiya yoshini oshirish borasida birinchilardan bo'lib Litva (1995 yil), so'ngra Moldaviya va Qozog'iston (1998 yil), Armaniston va Tojikiston (2001 yil), Ozarbayjon (2010 yil), Ukrainiya (2011 yil), Belarusiya, Rossiya va Estoniya (2017-2018 yillar) davlatlari pensiya islohotlarini amalga oshirishgan.” (Турецунов, 2022).

ASOSIY QISM

O'zbekistonda pensiya taminoti tizimini rivojlantirish uchun bir necha yo'nalish mavjud:

✚ Pensiya mablag'larining ko'paytirilishi: Pensiya mablag'larining ko'paytirilishi, inflatsiya hisobiga ko'ra o'sishi va uning sifatini yaxshilashning metodlari muhimdir. Bu, pensiya taminotchilarning sifatli hayot olib borishini ta'minlashda muhim o'rin o'zlashtiradi.

✚ Pensiya tizimining iqtisodiy islohatlari: O'zbekistonda pensiya tizimining islohatlari va to'g'risida yangi qonun hujjatlari ishlab chiqish, tizimni samarali va foydali qilish uchun qo'llanilishi kerak. Bu, mablag'lar birligini va investitsiyalarini tashkil etish, hokazo, xavfsizlik va istiqbollikni ta'minlash uchun juda muhimdir.

✚ Ya'nalishni baholash va kengaytirish: Pensiya tizimi va taminoti bilan bog'liq barcha sohalar bo'yicha baholash va kengaytirish tadbirlarini o'z ichiga oladi. Bu, fuqarolarning qo'llanmani yaxshilash, yangi tashkilotlar yaratish va xizmat ko'rsatishda ko'rsatiladigan xizmatlarni takomillashtirishni o'z ichiga oladi.

✚ Taminot usullari va mablag'larining iqtisodiy boshqarilishi: Pensiya taminoti mablag'larining iqtisodiy boshqarilishi, xususan, ijtimoiy tarmoqlarda investitsiyalarga foydalanish va o'sishi, taminotchilarni qo'llab-quvvatlash uchun muhimdir.

✚ Bu yo'nalishlar O'zbekistonda pensiya taminoti tizimini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Mana shunday ta'limotlarni oshirish uchun O'zbekistondagi ilmiy-tadqiqot institutlari, o'qutuvchi markazlar va boshqa sohalarda faoliyat ko'rsatadigan tashkilotlar bilan hamkorlik qilish muhimdir.

O'zbekiston Pensiya Taminoti tizimining rivojlantirish yo'nalishlariga oid muhim ma'lumotlar:

❖ Tizimni Mustaqil Ravishda Rivojlantirish : O'zbekiston Pensiya Taminoti tizimi, mustaqil ravishda rivojlantirish uchun qadam atishni qanday rejalashtirayapti?

Bu qismat, tizimning yangilanishlari va boshqa huquqiy va tashqi o'zgarishlar bo'yicha ma'lumot beradi.

❖ Elektron Tizimlar va Texnologiyalar: Pensiya taminoti tizimining texnologik yangilanishlari, yangi elektron tizimlar va online xizmatlar haqida ma'lumotlar beriladi. Buning orqali, pensiya olish va ma'lumotlarni saqlash jarayonlari innovatsion ravishda rivojlantirilib, osonroq va samarali bo'lishi ta'kidlanadi.

❖ Moliyaviy Rivojlanish va Buxgalteriya: Pensiya taminoti tizimi moliyaviy boshqaruv va buxgalteriya sohalarida qanday o'zgarishlar amalga oshirayapti? Bu qismat, tizimning moliyaviy manbalari, hisobotlar va hisob-kitob jarayonlari haqida to'liqroq tushuncha beradi.

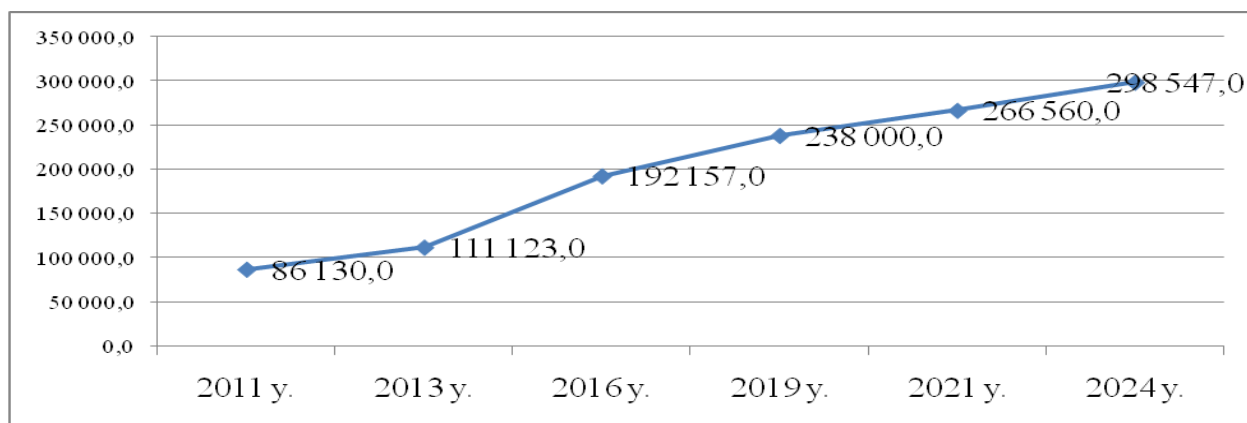
❖ Xalqaro Hamkorlik : O'zbekiston Pensiya Taminoti tizimi xalqaro darajada qanday hamkorliklar olib bormoqda? Shuningdek, mamlakat tashqi investorlar va xalqaro tashkilotlar bilan qanday hamkorliklar rivojlantirilib ketmoqda?

❖ Pensiya Tizimida Ma'lumotlar Himoyasi: Foydalanuvchilar ma'lumotlarining xavfsizligi va himoyasi qanday ta'minlanmoqda? Bu qismat, tizimning ma'lumotlarni saqlash, ulashish va qo'llab-quvvatlash sohalarida qanday xavfsizlik chora-tadbirlari olib borayotganini bayon etadi.

❖ O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik Asoslari : Pensiya taminoti tizimi O'zbekiston Respublikasi qonunchilik asoslari asosida qanday tashkil etilgan? Qonunchilikning o'zgarishi yoki qo'shilishi, pensiya taminoti tizimining mustaqil ravishda boshqarilishi yo'nalishida qanday o'zgarishlarga olib kelmoqda?

❖ Natijalar va Kutilayotgan O'zgarishlar: Tizimning rivojlantirilishi natijasida paydo bo'lgan eng muhim o'zgarishlar va kutilayotgan natijalar qandaydir? Tizimning mustaqil ravishda rivojlantirilishi orqali, foydalanuvchilar uchun qanday qulayliklar va imkoniyatlar yaratilmoqda?

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillar davomida iqtisodiy faol aholi hissasiga ijtimoiy badallar bo'yicha yuklama tobora oshmoqda. Demografik bashoratlarga ko'ra, 2019-2025 yillarda pensiya yoshidagi aholining ulushi Keskin oshishi kutilmoqda (yillik o'rtacha o'sish – 16 ming nafar fuqaro) va bu holat tug'ilish darajasi yuqori bo'lgan (1950-1960-yillardagi “Bebi-bum”) davrda tug'ilgan fuqarolarning umumiy belgilangan pensiya yoshiga yetishi bilan bog'liqdir.

Bu esa, o'z navbatida, Pensiya jamg'armasi xarajatlarning mutanosib ravishda oshishiga olib keladi.

Mamlakat aholisining qarib borishi ko'rsatkichi shuni ko'rsatadiki, pensiya yoshidagi aholi soni o'sish tendentsiyasiga ega (2010-yildagi aholining umumiy soniga nisbatan 5,9 foizdan 2018-yilga kelib 7,4 foizgacha). Statistik tashkilotlarning ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yildan boshlab pensiya yoshidagi aholi soni 9 foizdan ortadi va 2025-yilga borib 11 foizga etadi (2011-yildagi 6,2 foizga nisbatan).

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, dunyoda o'rtacha pensiya yoshi erkaklar va ayollar uchun 62 yoshni tashkil etsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 57,5 yoshni tashkil etadi (ayollar uchun 55 yosh, erkaklar uchun 60 yosh). Markaziy Osiyo davlatlarida, masalan, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikistonda yoshga doir pensiyaga chiqish huquqi erkaklar uchun 63 yosh, ayollar uchun 58 yosh. Qozog'istonda ayollarning pensiya yoshini 63 yoshga etkazish, bunda har yili pensiya yoshni 6 oyga bosqichma-bosqich oshirish yo'li bilan amalga oshirib boriladi. Turkmanistonda pensiya yoshi erkaklar uchun 62 yoshni, ayollar uchun 57 yoshni tashkil etadi.

Ijtimoiy badallar miqdori va to'lovlar o'rtasida mutanosiblikka rioya etish, band bo'lgan aholining pensiya ta'minotini sug'urtalanganlik xarakterini ta'minlovchi asosiy prinsip hisoblanadi hamda pensiya tizimini moliyalashtirishda o'zining moliyaviy ishtirokini rag'batlantiruvchi ta'sir mexanizmi sanaladi.

Fuqarolarning ijtimoiy sug'urta tizimida uzluksiz va uzoq muddatli ishtirokini rag'batlantirish mexanizmi murakkab va shaffof bo'lmasdan qolmoqda, buning natijasida mehnatga layoqatli aholining tahminan 10,2 mln. kishi davlat ijtimoiy sug'urtasi bilan qamrab olinmagan, ya'ni byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga ijtimoiy ajratmalarni amalga oshirmayapti.

Halqaro mehnat tashkilotining talabiga muvofiq, fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini barqaror rivojlanishi uchun badal to'lovchilar sonining pensiya oluvchilarga o'zaro nisbati 1: 4 darajada bo'lishi ko'rsatilgan. Biroq, bugungi kunda O'zbekistonda bu ko'rsatkich o'rtacha 1: 1,5 ga teng.

Pensiya jamg'armasi mablag'larining sezilarli qismi imtiyozli shartlardagi pensiyalarni va pensiyalarga ustama haqlarni moliyalashtirishga sarflanadi. Imtiyozli

shartlarda tayinlangan pensiyalar ulushi 592,4 ming kishini yoki jami tayinlangan pensiyalarning 19,5 foizni tashkil etib, shundan, yoshga doir pensiyalar 23,7 foizni tashkil etadi. Yiliga o'rta hisobda 39,8 mingta imtiyozli pensiyalar tayinlanmoqda. Shu bilan birga, imtiyozli shartlardagi pensiyalarning o'rtacha miqdori yoshga doir pensiyalarning o'rtacha miqdoridan (543,2 ming so'm) yuqori bo'lib, 3 sonli Ro'yxat bo'yicha o'rtacha pensiyalar 742,6 ming so'mni, 2 sonli Ro'yxat bo'yicha pensiyalar 951,3 ming so'mni va 1 sonli Ro'yxat bo'yicha pensiyalar 1025,4 ming so'mni tashkil etadi. Shuningdek, pensiya miqdori va xodimning mehnat davomiyligi ulushi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ham sezilarsiz. Amaldagi pensiya ta'minoti tizimi, 7 yildan kam bo'lmagan stajga ega bo'lgan shaxslarga pensiya tayinlanishini nazarda tutadi. Ushbu huquq faqatgina 7 yil ishlab va o'zining butun mehnatga layoqatlilik davri uchun Pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirishda eng kam hissa qo'shgan shaxslarga pensiya olish imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, ta'kidlash joizki, davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish Kontsepsiyasi, ayni vaqtda, ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishi zarur va dolzarb bo'lgan eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy masalalardandir. Davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish Konsepsiyasi loyihasida quyidagilarga alohida e'tibor qaratilishi zarur, deb hisoblaymiz: 1) O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimining joriy holati; 2) mamlakatdagi demografik omillar; 3) pensionerlar (yoshga doir, nogironlik va boquvchisini yo,,qotganlik) soni va uning jami aholi tarkibidagi ulushi; 4) imtiyozli shartlardagi pensiyalar; 5) pensiyalarga ustama haqlar; 6) pensiyalarning o'rtacha miqdori; 7) aholining o'rtacha umr davomiyligi yoki yashash muddati; 8) pensiya ta'minoti tizimiga davlat xarajatlari va uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi; 9) pensionerlar uchun yaratilgan shartsharoitlar; 10) ish bilan band aholi (sug'urta badali to'lovchilar) sonining pensionerlarga nisbati; 11) byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlarining mutanosibliigi; 12) pensiya ta'minotining etarlilik darajasi; 13) mehnat migrantlarining davlat pensiya sug'urtasi bilan qamrab olinganlik darajasi; 14) ish bilan band aholining pensiya sug'urtasi bilan qamrab olinganlik darajasi; 15) pensiyaga chiqish yoshi va boshqa omillar chuqur tahlillar asosida atroflicha o'rganilishi va bayon qilinishi lozim. Ana shu tahlil va xulosalar asosida O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimini qaysi yo'l bilan yoki qanday tarzda yanada rivojlantirish mumkinligi xususida tavsiyalar berish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Борисенко Н.Ю. Пенсионное обеспечение. Учебник. – М.: «Дашков и К0», 2009. – С.

2. Natalia Grishchenko. Pensions after pension reforms: A comparative analysis of Belarus, Kazakhstan, and Russia. 1st International Conference on Applied Economics and Business, ICAEB 2015.

3. Procedia Economics and Finance 36(2016) 3–9. Турсунов Ж.П. Пенсия ҳисоблашда меҳнат стажининг таъсири ва пенсия ёшени белгилашда хориж тажрибаси. Том 24 № 6 (2022): Экономика и образование

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022- 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-sonli Farmoni (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son).

5. www.pfru.uz – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi rasmiy veb sayti.

“AVESTO “ HAQIDA

Satimova Ra’no Habibullayevna

Andijon tibbiyot instituti akademik

litseyi ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Avesto” jahon madaniyatining ,jumladan,Markaziy Osiyo va Eron xalqlari tarixining qadimgi noyob yodgorligi,zardushtiylik e`tiqodiga amal qiluvchilarning muqaddas kitobi ekanligi va uning tarkibi,ifoda uslubi va timsollar tizimi bilan adabiy manbalarga yaqin turishi yoritib berilgan.

Tayanch so`zlar : tarix,pedagogika tarixi, manba ,Bombay,Gujarot.”Avesto” asari

“Avesto” qayerda paydo bo’lgan? Bu savol azal- azaldan olimlarni juda qiziqtirib kelgan. Lekin olimlar buning ham uddasidan chiqdilar, ya’ni uni qayerda paydo bo’lganligini aniqladilar. Eng qadimiy, mo’tabar qo’lyozma Xorazmda vujudga kelgan. Avestoshunos olimlarning aniqlashicha, Eron, Ozarbayjon, Afg’oniston va O’rta Osiyo xalqlarining birinchi yodgorliklaridir.

”Avesto” da nimalar haqida ma’lumot berilgan degan savol tug’ilishi mumkin? Avvalambor bu kitobda hozir aytgan xalqlarning madaniyati, urf-odatlarini, tabiati va ko’plab fikrlarini bayon etilgan. Bu kitob eski pahlaviy ya’ni sanskrit tiliga yaqin bo’lgan tilda bitilgan . Kitob boshqa tillarga juda ko’plab tarjima qilingan va “Avesto” kitobini o’rganishga ya’ni qiziqishga olib keldi. “Avesto”dagi ko’plab va muhim ma’lumotlar, asosan, o’g’zaki tarzda avloddan – avlodga o’tib kelgan. Ma’lumotlarga qaraganda, bu kitob ahomoniylar sulolasi poytaxti Sheroz yaqinidagi Taxti Jamshidda saqlangan . “Avesto” dagi ma’lumotlarning qadimgi qismi eramizdan avvalgi 3000 – 2000 yillarga tegishli deb taxmin qiladi olimalar. Podshoh Doro Ibn Doro xazinasida 12 ming qoramol terisiga tilla bilan bitilgan. Iskandar (Aleksandr Makedonskiy) esa bu yurtga bostirib kelgan va otashxonalarini vayron qilib, Zardusht diniga e’tiqod etuvchi xalqni tazyiq ostiga olib , ularni o’ldirib yuboradilar. Shuning uchun ham “Avesto” ning 3/5 qismi yo’qolib ketdi. Lekin, Iskandar (Aleksandr Makedonskiy) falsafa, tibbiyot, astronomiyaga tegishli qismini saqlab qolgan. Bu qo’lyozmalardan keng foydalanilgan va uni yunon tiliga tarjima qildirgan. Iskandarning hukmronligi tugagach , miloddan avvalgi 250-yilda Arshohiylar davrida “Avesto” yana yo’qotilgan qismlari tiklangan va yangi matnlar bilan to’ldirilgan. Bu voqea eramizdan avvalgi III asrida sosoniylar podshosi Shopur davriga kelib to’la kitob holiga keltirilgan. Eron va Turon zaminining bosib olinganligi sababdan zardushtiylik dini ta’qibga olindi va islom dinini joriy etishga kirishildi. Islom dinini qabul qilishga majbur etilgan va qabul

qilmaganlari esa Hindistonga qochib ketib shu yerda jon saqlaganlar. Hammamizga ma'lumki, hozirda ham Hindistonning Bombay va Gujarat viloyatlarida yashaydigan aholi bu dinga e'tiqod qiladi va zardushtiylikka amal qiladilar. Ular “Avesto”ning bir qismini saqlab kelmoqdalar. Bu kitob birinchi bora 30 ta kitobdan, keyin 21 ta kitobdan iborat edi. Bizgacha bu kitobning 4 tasi saqlanib qolgan. Bu kitoblar quyidagilar:

Birinchi kitob “Vadovdot” (Vendidat) deyiladi.

Bu kitob 22 bobdan iborat bo'lgan holda, payg'ambar Zardusht va xudo Ahura Mazdalarning savol-javoblari bayon etilgan

Ikkinchi kitob esa, “Yasna” deb ataladi. Bu yerda asosan Zardushtning xatlari va 72ta “Ha” degan bashoratlardan iborat.

Uchinchi kitob “Vispart” deb nomlanadi va 24 bobdan iborat. U pand- nasihatlar yig'indisidan tashkil topgan.

To'rtinchi kitob esa, “Bundaxash” (Yashta) deyiladi. Bunda Ahura Mazdaning zolim kuchlarga qarshi kurashda ulug'lovchi 22 ta qo'shiqdan tashkil topgan. “Avesto” ko'p xudolikdan yakka xudolikga o'tish davrida vujudga kelgan. Bu kitobda aytilishicha olam ikki asos, ikki ibtido, ya'ni yorug'lik va zulmat, yaxshili va yomonlikning kurashishidan iborat deyiladi.

“Avesto” bizning qadim tariximiz va ma'naviyatimiz demakdir. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi UNESCO bosh konferensiyasining 1999 – yil noyabr oyida bo'lib o'tgan sessiyasi qaroriga muvofiq, 2001 – yilning oktabr oyida “Avesto” yaratilganligining 2700 yilligi nishonlash to'g'risida qaror qabul qilindi. O'zbekistonda ham “Avesto” ni o'rganish davom etmoqda. “Avesto” kitobini o'rganish, tajribalar bizga juda ko'p ma'lumotlarni oshkora qilib berdi. Shunga binoan, Prezidentimiz shunday fikr bildirdilar: “Avesto” bundan XXX asr oldin muqaddam ajdodlarimizning biz avlodlarga qoldirgan ma'naviy, tarixiy merosidir”. Avesto haqidagi eng muhim tadqiqotlardan biri “Din amallari” asarlarida aytilib o'tilgan.

Bunda Avestoning 21 kitobi mazmuni sharhlab berilgan. Bu sharhlar shulardan iborat:

- savodli ishlar yo'riqnomasi;
- diniy marosimlar va rasm – rusmlar qoidasi;
- zardushtiylik ta'limoti asoslari;
- dunyoning Ahura Mazda tomonidan yaratilishi;
- oxirat kuni va undagi hisob – kitob;
- falakiyot;
- ijtimoiy – huquqiy qonun – qoidalari;
- zardushtning tug'ilishi va bolaligi;

- haq yo'lini tutishi;
- jamiyat a'zolarining haq – huquqlari;
- dev, jinlar kabi yozuv kuchlarga qarshi o'qiladigan duolar, amallar.

Avesto o'sha davrlar tarixi , madaniyati haqida ma'lumot beruvchi qomusiy asardir . U pahla viy tiliga tarjima qilingan va unga sharhlar yozilgan. Unga yozilgan sharhlar “Zend Avesto“ nomi bilan mashhur. Markaziy Osiyoga arablar kirib kelishi bilan zardushtiylik diniga sig'inuv chilar taqib ostiga olingan. Shu tarzda u asta – sekin O'rta Osiyo xalqlari orasida iste'moldan chiqq borgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Qayumov Qadimiy obidalar. –T.: 1971
2. H.Homidov. “Avesto” fayzlari . –T.: 2001
3. N.Rahmonov “ Avesto” ning paydo bo`lishi.- “O`zbekiston ovozi” gaz.,2001,25-sentabr.
4. O`zbekiston milliy ensiklopediyasi

NAVOIY – BARHAYOT

Satimova Ra`no Habibullayevna

Andijon davlat tibbiyot instituti akademik litseyi

Ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi

Annotatsiya: Biz hayotimizning har bir jabhasida Hazrat Navoiyga muhtojmiz, u zotdan so`z kutamiz. Shoir iborasi bilan aytganda o`zini “ahli ma`ni”, ya`ni ziyoliman deb hisoblagan kishi borki, oz hayotini, maslagini Navoiysiz tasavvur qila bilmasligi kerak. Ana shu ma`noda ushbu maqola ham qimmatlidir.

Kalit so`zlar: “Munshaoot”, “Vaqfiya”, ilohiy nur, Xondamir, Fitrat, Vosifiy, nazira, muhammas

Bugungi kunda hukumatimiz o`tmish merosimizga katta hurmat bilan munosabatda bo`lmoqda. Alisher Navoiy merosiga bo`lgan munosabat yana ham kuchaydi. Hurmatli birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov Navoiyni yana ham kengroq o`rganishni, uning asarlarini xalqimizga sodda va tushunarli tarzda yetkazish zarurligini uqtirdilar. Haqiqatan ham, Navoiy shaxsiyati, asarlarining yoshlarimizni ma`naviy yetuk, har jihatdan mukammal qilib tarbiyalashdagi o`rni benihoyadir.

Navoiyning buyukligi nimada? Nima uchun unga qayta-qayta murojaat etamiz? Uning ulug`ligi ko`p va xo`p yozganligidami? Tafakkurining kengligidami? Yuksak amallarda ishlaganidami? Bu savollarning hammasi ham Navoiy buyukligining bir qirrasidir. 200000 misra yozgan, 100000 misra yod biladigan, rang-barang janr va mavzularda asar yoza olgan shaxs ilohiy nurga erishgani shubhasiz.

Navoiy umrini xalq va yurtga bag`ishladi. U Shoir, adabiyotshunos, donishmand, tarixchi, tilshunos, o`zbek adabiy tiliga asos solgan, ilm-fan homiysi, donishmand-qisqasi ulkan san`atkor.

Navoiy ijodiga qiziqish, o`rganish o`z davridan boshlandi. Navoiy hayoti va ijodini o`rganishdagi birinchi manba uning o`z asarlaridir. Uning barcha asarlarida, ayniqsa, «Munshaoot», «Vaqfiya», «Xamsat-ul-mutahayyirin», «Xutbai davovin», «Majolisun nafois», «Muhokamatul-lug`atayn» kabi asarlarida hayoti va faoliyatiga doir ko`p ma`lumotlar bor. Ularda Navoiyning shaxsiy hayoti, ijodiy faoliyati, ayrim asarlarining yozilish tarixi, obodonchilik borasidagi ishlari, do`stlari, dushmanlari bilan bo`lgan munosabatlari va boshqa masalalar bayon etilgan.

Navoiy faoliyati va merosini o`rganishda zamondoshlarining asarlari ham muhim o`rin tutadi. Xondamirning «Makorimul-axloq», «Habibus-siyar» «Suyukli xislatlar», «Xulosatul-axbor» «Voqealarning xulosasi», Davlatshoh Samarqandiyning «Tazkirat-ush-Shuaro», Boburning «Boburnoma», Vosifiyning «Badoyiul-vaqoe» «Go`zal voqealar» kitobi va boshqalar Shular jumlasidandir. Ayniqsa, Xondamir

asarlarida ko'p ma'lumotlar keltirilgan. «Makorimul-axloq»da Navoiyning hayoti so'nggi kunlarigacha bo'lgan davri, ijodi, davlat va binokorlik faoliyati, tug'ilishi, bolaligi, Husayn Boyqaro saroyiga kelishi va boshqalar tasvirlanadi. Asarda Navoiy hayoti bilan bog'liq kichik mutoyibalar, latifalar, hikoyalari ham beriladi.

Vosifiy «Badoeul-vaqoe» asarida Navoiyning mijozi, nazokati, latofati, nafsoniy shahvatning cheklanganligi, Mavlono Binoiy bilan munosabatlari, Pahlavon Muhammad bilan yaqinligi va boshqalar haqida yozadi.

«Boburnoma»da esa Navoiy shaxsiy hayoti, asarlari bilan bog'liq anchagina ma'lumotlar keltiriladi.

Bulardan tashqari, Jomiyning «Yusuf va Zulayho», «Xiradnomai Iskandar», «Bahoriston» kabi asarlarida ham ma'lumotlar bor. Navoiy keyingi asrlarda yaratilgan ko'pgina tazkira va tarix kitoblari va memuarlardan ham o'rin olgan. Lutf Alibek Ozarning «Otashkada», Som Mirzoning «Tuhfai Somiy», Faxriy Hiraviyning «Latofatnoma», Mirzo Haydar Dug'latning «Tarixi Rashidiy» asarlari shular jumlasidandir.

Navoiy hayotini o'rganishda xalq og'zaki ijodining o'rni ham katta. Navoiy haqida o'zbek, tojik, turkman va boshqa xalqlar og'zaki ijodida ko'plab ertak, afsona, hikoyatlar yaratilgan. Bu jihatdan M.Jo'raev tomonidan tuzilgan «El desa Navoiyni...» kitobini eslash kifoyadir.

Navoiyning asarlari turli davrlarda xattotlar tomonidan hurmat bilan ko'chirildi. XIX asrning 70-yillarida O'zbekistonda bosmaxona paydo bo'lgandan keyin Navoiyning «Xamsa», «Chor devon», «Vaqfiya» va boshqa asarlari bir necha marta nashr etildi.

Navoiy asarlariga nazira bitish, g'azallariga muxammas bog'lash an'anaga aylandi. Yozuvchi Umar Boqiy Navoiyning «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun» dostonlarining qisqartirilgan nasriy variantini ishlab chiqdi. Navoiy asarlari bo'yicha lug'atlar tuzildi. Xorazmlik Muhammad Xoksoning o'zbek tilida yozilgan «Muntaxab-ul-lug'at» «Tanlangan lug'atlar» kitobi uchun Navoiy asarlari matniga keng o'rin berildi. Navoiy hayotining oxirida yoki o'limidan bir oz keyin uning asarlari asosida «Badoyi-ul-lug'at», keyinroq esa «Lug'ati Navoiy» yaratildi.

Yevropaliklar XVI asrlardan boshlab Navoiy asarlari bilan tanisha boshlagan bo'lsa-da, Navoiy ijodini o'rganish asosan XIX asrda boshlandi. Fransuz Sharqshunosi Katrmer 1841- yilda bosilgan majmuasiga Navoiyning «Muhokamatul-lug'atayn» va «Tarixi mulki Ajam»ni kiritdi. Rus olimi I. Berezin «Turk xrestomatiyasi» kitobida Navoiy asarlaridan bir necha parcha berdi. Navoiy faoliyatini o'rganish Nikitinskiyning «Amir Nizomiddin Alisher, uning davlat va adabiyot sohasidagi ahamiyati» nomli magistrlik dissertasiyasi /1856/ bilan boshlandi. U Navoiyni tarjimon shoir deb baho berdi. 1861- yilda Istambuldagi «Osiyo» jurnalida Belinning Navoiy haqidagi maqolasi bosilib chiqdi. Rus sharqshunosi II'minskiy

Navoiyning «Muhokamat ul-lugʻatayn» asarini kengroq oʻrganib, uni oʻzbek tili uchun kurashchi sifatida tasvirlaydi.

XX asrda Navoiyni oʻrganishga jiddiy kirishildi. oʻziga xos navoiyshunoslik yuzaga keldi. Oʻzbek navoiyshunoslari, boshqa xalqlar olimlari Navoiy asarlarini oʻrganish borasida ish olib bordilar. Professor Fitrat Navoiy asarlari, sheʼrlari, forsiy devon va gʻazallari haqida tadqiqot yaratdi. Navoiy tugʻilganining 500 yilligi munosabati bilan 1941- yilda bir qancha ishlar amalga oshirildi Navoiy asarlari, dostonlari, Ayniy tomonidan «Xamsa»ning qisqartirilgan varianti nashrga tayyorlandi. «Chor devon», «Muhokamat ul-lugʻatayn», «Mahbubul qulub» va boshqalar nashr etildi. Boshqa tillarga tarjima qilina boshlandi. 1939 -yilda Olim Sharofiddinov «Alisher Navoiy» nomli ilmiy-ommabop asarini nashr ettiradi. 1940 yilda toʻplam nashr etildi. Shayxzoda «Genial Shoir» asarini nashr etdi. V.Abdullaev Navoiyning Samarqanddagi faoliyati haqida nomzodlik dissertasiyasi yozdi. Bertel’s «Navoiy» monografiyasini yaratdi. Urush yillarida Oybek «Navoiy» romanini yozdi. Navoiy haqida doston, hikoya, dramalar yaratildi. O.Xoʻjayev sahnada, R.Hamroev ekranda Navoiy rolini ijro etdilar.

1957 -yildan boshlab 9- fevral` Navoiy tugʻilgan kun sifatida oʻtkazib kelinmoqda.

Navoiy hayoti va ijodi, asarlari matnini oʻrganishda I.Sulton, sheʼriyatini oʻrganishda H.Sulaymon, Shayxzoda, tarjimai holini oʻrganishda A.Qayumov, Navoiy lirikasi, uslubi masalalari uning ijodi bilan bogʻliq turli masalalar, boʻyicha A.Hayitmetov, «Xamsa» boʻyicha T.Jalolov, S.Hasanov, M.Afzalov, S.Gʻaniyeva, Navoiyning sheʼriyati, tili boʻyicha A.Rustamov, Navoiyning poetikasi boʻyicha Yo.Ishoqov va boshqalarning tadqiqotlari yaratildi.

Oʻzbek navoiyshunoslari safida N.Mallayev, A.Abdugʻafurov, S.Erkinov, B.Valixoʻjayev, R.Vohidov, N.Komilov, I.Haqqulov, S.Olim, N.Jumaxoʻja kabi etuk olimlarimiz ham bor.

Bugungi kunda Navoiy merosining yangi qirralari, diniy-tasavvufiy mohiyatiga eʼtibor qaratilmoqda. Asarlarining toʻliq nashri tayyorlanib chop etilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. B.Toʻxliyev. Adabiyot.”Oʻqituvchi” . T-2014
2. B.Toʻxliyev va boshqalar Adabiyot.”Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. T. -2018
3. N.Mallayev. Oʻzbek adabiyoti tarixi.”Oʻqituvchi “ T.- 1965

MAMLAKATDA TURIZM SOHASINI RIVOJLANISHIDA EKOTURIZMNING O'RNI

Abdurahimov Sarvar Nasrilloevich
Termiz davlat universiteti Iqtisodiyot va
turizm fakulteti o`qituvchisi
Sarvar161985@mail.ru
Iqtisodiyot va turizm fakulteti talabalari
Davronova Kamola Dilshod qizi
kamoladavronova69@gmail.com
Choriyev Allamurod Suyun o`g`li
allamurod06@gmail.com

Aannotatsiya: Ushbu maqolada ekoturizm, uning tarifi, ahamiyati, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida ekoturizmning o'ri hamda uni rivojlantirish yo'llari xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ekoturizm, yashil turizm, tamoyillar, iqtisodiyot, rivojlanish, landshaft.

Аннотация: В данной статье изложены взгляды на экотуризм, его тариф, значение, роль экотуризма в развитии экономики страны, а также пути его развития.

Ключевые слова: экотуризм, зеленый туризм, принципы, экономика, развитие, ландшафт.

Aannotation: this article presents opinions on ecotourism, its definition, importance, the role of ecotourism in the development of the country's economy, as well as the ways of its development.

Keywords: ecotourism, green tourism, principles, economy, development, landscape.

KIRISH

Ekoturizm (ekoturizm, yashil turizm) - antropogen ta'sirga nisbatan ta'sirlanmagan tabiiy hududlarga tashrif buyurishga qaratilgan barqaror[en] turizmning bir shakl[1].

G'arbdagi "ekoturizm" atamasi XX asrning 80-yillari birinchi yarmida meksikalik ekolog Ektor Ceballos-Laskurain (ispancha Hector Ceballos-Laskurain) tomonidan konferentsiyalardan birida rasmiy ravishda ishlatilgan. U dam olish va ekologiya o'rtasidagi uyg'unlik g'oyasini aks ettirdi va katta Shuhrat qozondi. Ushbu ta'rifning variantlaridan biri ekoturizm tabiiy imtiyozlardan oqilona foydalanishga asoslangan rekreatsiyaning faol shakli sifatida. Bu qulaylik, ommaviy kommunikatsiyalar, tobora ko'payib borayotgan sayyohlik tovarlarining mavjudligi va iste'mol qilinishidan voz kechishni o'z ichiga oladi (masalan, tur realizmidan farqli o'laroq, bu yuqori darajadagi qulaylikni saqlab, tabiat va madaniyatga sho'ng'ishni o'z ichiga oladi). Va buning evaziga u tabiatni tafakkur qilish, u bilan muloqot qilishdan ma'naviy boyitish, tabiiy merosni muhofaza qilish va mahalliy jamoalarning an'anaviy

madaniyatini qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq bo'lgan boshqa qadriyatlar tizimini singdiradi.

"Ekologik turizm yoki ekoturizm — tabiatni muhofaza qilishni targ'ib qiluvchi, atrof-muhitga "yumshoq" ta'sir ko'rsatadigan, mahalliy aholining faol ijtimoiy-iqtisodiy ishtirokini ta'minlaydigan tabiat va madaniy diqqatga sazovor joylarni o'rganish va zavqlanish uchun buzilmagan tabiiy hududlarga nisbatan atrof-muhitga mas'uliyat bilan sayohat qilish. "Ekoturizm-bu ekotizimlarning yaxlitligini buzmaydigan va tabiat va tabiiy resurslarni muhofaza qilish mahalliy aholi uchun foydali bo'ladigan iqtisodiy sharoitlarni yaratadigan hududning tabiiy va madaniy-etnografik xususiyatlari to'g'risida tasavvurga ega bo'lish uchun nisbatan buzilmagan tabiatga ega joylarga sayohat qilishni o'z ichiga olgan turizm.

Chorak asr davomida mutaxassislar hech qachon bir fikrga kelmadilar — ekologik turizm nima, xuddi shu hodisani ekoturizm, keyin tabiiy, keyin yashil, keyin yumshoq va boshqalar deb atashadi va hatto ba'zan uni adventure travel namoyonlaridan biriga bog'lashadi. Ammo bu "ekologik" turoperatorlarning, hatto sayyohlarning ham fikrlari va istaklari bilan emas, balki tabiatni o'z maqsadlari uchun ishlatishi, u yoki bu tarzda unga, ushbu turistik mahsulot sotiladigan joylarning ekologik holatiga ta'sir qilishi aniq.

Ekoturizmning asosiy tamoyillari

Tabiatga sayohat va bunday sayohatlarning asosiy mazmuni hayvonot dunyosi, mahalliy urf-odatlar va madaniyat bilan tanishishdir.

"Iz qoldirmang"[2]. - ekologik va ijtimoiy-madaniy tabiatning salbiy oqibatlarini minimallashtirish, atrof-muhitning ekologik barqarorligini saqlash.

Tabiat va mahalliy ijtimoiy-madaniy muhitni muhofaza qilishga ko'maklashish.

Ekologik ta'lim va ma'rifat.

Mahalliy aholining ishtiroki va ularning turizm faoliyatidan daromad olishi tabiatni muhofaza qilish uchun iqtisodiy rag'bat yaratadi. Iqtisodiy samaradorlik va tashrif buyurilgan hududlarning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shmoqda.

ASOSIY QISM

Bugungi kunda ekoturizm butun dunyoda eng serdaromad sohalardan biriga aylandi. Ekspertlarning fikricha, bu tarmoqni yanada rivojlantirish nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni samarali hal etish, balki ekologik muammolarni bartaraf qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon sayyohlik tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, hozirda turizm sanoatida 210 milliondan ortiq ishchi xizmat qiladi va undan olinadigan daromad yiliga 770 milliard AQSh dollarini tashkil etadi. Ta'kidlash joizki, O'zbekiston ham boy tabiiy resurslar, betakror o'simlik va hayvonot olamiga ega. Ushbu salohiyatni asrash va ko'paytirish maqsadida ko'plab milliy dastur va loyihalar hayotga tatbiq etilmoqda. Boisi, mamlakatimizda ekoturizmning rivojlanishi nafaqat tabiatni muhofaza qilish, ekoturislarni ona tabiatimizga jalb etish, balki iqtisodiy sharoitni yaxshilash, aholini ish bilan ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Ekoturizm va uning rivojlanishi nafaqat o'rganilayotgan hududning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitiga bog'liq bo'libgina qolmasdan balki shu hududning tabiiy sharoitiga, unda ekoturistik ob'ektlarning mavjudligiga va ularning geografik o'rniga ham bog'liqdir. Chunki tabiiy sharoit xususiyatlari hududning ekoturistik

imkoniyatlarini va uning qaysi turlarini rivojlantirish mumkinligini aniqlashga imkon beradi. Respublikamiz o‘zining turistik resurslari bo‘yicha Markaziy Osiyoda oldingi, dunyoda noyob turistik potensialga ega bo‘lgan 10-15 ta davlat orasida joy egallaydi. Uning hududida har xil tarixiy davrlarga mansub noyob arxitektura, tarixiy va tabiat yodgorliklari mavjud.

O‘zbekistonga turistlarni jalb qiluvchi asosiy omil bu uning maftunkor tabiatidir, uning xilma-xilligidir. Sababi O‘zbekiston iqlimi, ob havosi yil davomida dam olish va ekoturizmni rivojlantirish uchun qulayligi bilan ajralib turadi. Jumladan, geografik o‘rni qulay, tabiiy sharoiti va ekoturistik imkoniyatlari xilma-xil bo‘lgan, sanoat rivojlangan va aholi zich yashaydigan Toshkent viloyatida ekoturlarga talab yuqori. Chunonchi, viloyatning ekoturistik salohiyati yuqori bo‘lib, uni jadal sur‘atlar bilan rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar mavjud. Misol uchun, Bo‘stonliq tumani o‘zining ekoturistik salohiyati bilan viloyatning boshqa tumanlaridan ajralib turadi. Eng muhimi, hududda turizmning ayniqsa, ekoturizmning barcha yo‘nalishlarini rivojlantirish imkoniyati mavjud.

Shu ma‘noda bugun tumanda bo‘sh turgan va samarasiz foydalanilayotgan ob‘ektlarni sotish orqali ular negizida turizm va xizmat ko‘rsatish infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Xususan, 80 ga yaqin davlat ob‘ektlarini xususiylashtirish rejalashtirilgan. Bu orqali turizm sohasida davlat ishtiroki qisqartiriladi va xususiy tadbirkorlik rivojlanadi. 15 mingtagacha yangi ish o‘rni yaratiladi. Shu o‘rinda qayd etish kerakki, bugun ekologik inqirozning sayyoraviy tus olishi insoniyatni tashvishga solmoqda. Ekologik muammolarning dunyo miqyosida haddan tashqari og‘irlashib ketayotgani zamirida tabiatning o‘zini-o‘zi tiklash kuchi pasayayotgani, uning resurslari kamaygani, atrof-muhit ifloslanib, zaharlanib borayotgani yotadi. Bu borada aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish, atrof-muhitga oqilona munosabatda bo‘lish, tabiat ne‘matlarini kelgusi avlodlar uchun asrab-avaylash o‘ta muhimdir. Zero, ekologik ta‘lim-tarbiya tabiat va jamiyat o‘rtasidagi uzviylikni ta‘minlash hamda tabiiy barqarorlikni saqlashda muhim ahamiyatga egadir.

Ma‘lumot sifatida ta‘kidlash joizki, respublikamiz sayyohlar ko‘radigan joylar soni hamda ularga bo‘lgan talab bo‘yicha jahonning birinchi 10 talik davlatlari qatoriga kiradi. Mamlakatimizdagi 11 ta shahar dunyo miqyosidagi turistik shaharlar sifatida tan olingan. Mavjud tarixiy, madaniy yodgorliklar soni 2600 tadan ortiq bo‘lib, bugungi kunda ularning atigi 150 tasiga sayyohlarni qabul

qilinmoqda, holos. Shuningdek, O‘zbekistonni turistik salohiyatini yana bir o‘ziga xos jihati shundaki, mamalakatda tabiatdagi relyef shakllarinig barcha (tog‘, tekislik, cho‘l, adir, dasht) ko‘rinishlari mavjud. Farg‘ona vodiysi, Bo‘stonliq, Zomin, Urgut, Kitob, Boysun kabi xududlarda tog‘, sport, ekoturizm va rekreatsiyani rivojlantirish uchun yetarli shartsharoitlar bor. Respublikamizdagi 300 dan ortiq rekreatsiya ahamiyatiga ega shifobaxsh mineral yer osti suvlarining 121 tasidan aholi salomatligini tiklash borasida foydalanilmoqda. Yuqoridagi imkoniyatlar inobatga olingan holda, kelayotgan turistlar oqimining 40 foizidan ortiq qismi Samarqand, Buhoro va Xorazmga tashrif buyursa, 17 foizi Farg‘ona vodiysiga, qolgan qismi boshqa mintaqalar zimmasiga to‘g‘ri keladi.

XULOSA

O‘zbekiston o‘zining betakror tabiati, xushmanzara maskanlari, boy madaniy merosi va qadimiy an‘analari bilan xorijlik sayyohlarni o‘ziga maftun etib kelmoqda. Bu ona diyorumizda ekoturizmni rivojlantirish imkonini beradi.

O‘zbekiston o‘zining betakror tabiati, xushmanzara maskanlari, boy madaniy merosi va qadimiy an‘analari bilan xorijlik sayyohlarni o‘ziga maftun etib kelmoqda. Bu ona diyorumizda ekoturizmni rivojlantirish imkonini beradi. Yan-Shan va Chotqol tog‘ tizmalarining Qurama, Pskom, Ugom tog‘lari oralig‘ida joylashgan hududda besh yuzdan ziyod madaniy meros obyekti davlat muhofazasiga olingan. “Chotqol” davlat biosfera qo‘riqxonasi, “Ugom-Chotqol” davlat milliy tabiat bog‘i, tog‘li hududlardagi tosh haykallar hamda o‘ziga xos tasviriy san‘at galereyasi bo‘lgan qoyatosh bitiklari, Piskent, Oqqo‘rg‘on va Ohangaron tumanlaridagi Shohruhiya, Xonqa arxeologik yodgorliklari, Saur tepa, Shodmalik ota va Sardoba qaynar majmualari, Qirqqiz, Sormozor va Parpi ota qadamjolari shular jumlasidandir.

Ekoturizm jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo‘lib, ekspertlarning fikricha, dunyoda ekoturizmning o‘lishi 20-30 yilni tashkil etadi. % yilda. 2020-yilgi pandemiyadan oldin sanoat 1 milliard dollargacha daromad keltirdi. bir kunda; dunyodagi barcha sayyohlarning taxminan uchdan bir qismi ekoturistlardir.

Ekoturizm geografiyasi

Laos, Keniya, Tanzaniya, Ekvador, Kosta-Rika, Nepal, Avstraliya, Yangi Zelandiya va Janubiy Afrika . Evropa va AQShning rivojlangan mamlakatlarida ekoturistlar ko‘pincha o‘z mamlakatlariga (milliy bog‘larga) sayohat qilishadi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda turistik resurslardan samarali foydalanish, ko‘rsatilayotgan xizmat turlarini ko‘paytirish va sifatini zamon talablariga moslashtirish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Bularning barchasi yurtimizga keluvchi sayyohlar sonining ortishi, kelajakda O‘zbekistonni sayyohlar ko‘p keladigan sevimli maskanga aylantirishga xizmat qiladi.

Davlatimiz rahbari SH.M.Mirziyoyev aynan ekologiya va ekologik tarbiya masalasi bo‘yicha o‘tkazgan yig‘ilishlarida ta‘kidlaganlaridek, “Bugun dunyo miqyosida texnika va texnologiya, sanoat yuqori darajada rivojlangan XXI asrda ekologiya bilan bog‘liq muammolar birinchi darajali muammo sifatida kun tartibiga chiqayotgani bejiz emas. Biz bu masalada faqat bugunni emas, yaqin va uzoq kelajakni o‘ylab ish tutmasak, ko‘zlagan maqsadimizga erisha olmaymiz” deb ta‘kidlaganlarining o‘zi ko‘rsatib turibdiki ekologiya bu nafaqat bugunimiz, balki kelajagimiz ekanligi ayon bo‘lib qolmoqda. Ma‘lumki, jamiyatda ekologik muammolarni hal etish va mamlakatni barqaror rivojlantirish maqsadlariga erishishda ekologik ta‘lim va xalq ta‘limi tizimi muhim o‘rin tutadi. Bizda turizm ko‘pincha qadimiy shaharlarimiz, tarixiy-madaniy yodgorliklar doirasida cheklanib qolmoqda. Vaholanki, mamlakatimizning betakror tabiati, milliy qo‘riqxonalar, tog‘li hududlarda turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyat mavjud. Ayniqsa, tibbiyot turizmi, ziyorat turizmi va ekoturizmni rivojlantirish nafaqat iqtisodiyot, balki ijtimoiy sohalar rivojiga ham katta turtki beradi. Shu munosabat bilan 2019 -yil mart oyida Vazirlar Mahkamasi tomonidan O‘zbekiston Respublikasida ekologik turizm va ekologik ta‘limni

rivojlantirishni o'z ichiga olgan “2019-2025-yillarda Turizmni rivojlantirish milliy konsepsiyasi” ishlab chiqilib, tasdiqlangan edi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasida Ekoharakat deputatlari guruhi hamda Fan, ta'lim, madaniyat va sport masalalari qo'mitasi

tomonidan “O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish imkoniyatlari: muammo va yechimlar” mavzuida seminar o'tkazildi. Unda ta'kidlanganidek, bugungi kunda turizm jahon mamlakatlari iqtisodiyotiga salmoqli foyda keltirayotgan sohalardan biri hisoblanadi. Butunjahon Turizm Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, mazkur tizimdan kelayotgan daromad yiliga bir yarim trl. dollarni tashkil qilmoqda.

Ekspertlarning ta'kidlashicha, ushbu soha rivoji bevosita uning infratuzilmasiga bog'liq. Ma'lumki, hozirda respublikamizda 700 dan ortiq turistik

kompaniyalar, 240 ta mehmonxona, shuningdek ko'plab turistik bazalar va kempinglar faoliyat ko'rsatmoqda. Ammo davlat ro'yxatiga olingan ushbu kompaniyalarning atigi 5 foizi ekoturizm bilan shug'ullanmoqda. Ularni rivojlantirish bugun oldimizda turgan muhim vazifalardan biridir

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-Son.
2. Лукичев А. Б. Сущность устойчивого и экологического туризма // Российский Журнал Экотуризма. — 2011. — № 1. — С. 3-6.
3. „Главная концепция экологического туризма“. 10-yanvar 2022-yilda asl nusxadan arxivlandi.
4. Xaitboyev, R. Ekologik turizm / R. Xaitboyev. — Samarkand, 2018.
5. <https://uzlidep.uz/uz/news-of-party/7138>.
7. <https://uza.uz/oz/posts/ekoturizmni-rivojlantirish-yo-lida->
8. www.arxiv.uz

BAYNALMINAL OILALARNING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI O`RGANISH IJTIMOYIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Roziqova Malika Olimovna

Qoraqalpoqiston Respublikasi Pedagoglarni yangi metodikalarga o`rgatish Milliy markazi o`qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada oilaning jamiyatdagi o`rni, oila turlari hamda mamlakatimizda baynalminal oilalar statistikasi, baynalminal oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o`rganishning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so`zlar: oila, jamiyat, baynalminal, millatlararo, irqalararo.

Oila jamiyatning kichik bir ko`rinishi bo`lib, u qancha inoq, ahil va mustahkam bo`lsa, jamiyat ham shunchalik qudratli bo`ladi. Chunki oilada kelajak egalari tarbiyalanadi, xalqimizning eng muhim axloqiy-ma'naviy an'analari avlodlardan avlodga o'tib keladi va aynan oilada farzandlarimiz mehr-oqibat, hurmat va o'zaro yordamni o'rganadi. Shuning uchun ham mamlakatimizda oilalarning mustahkam bo`lishiga alohida e'tibor qaratiladi. So`zimizning isboti sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin. Nafaqat mamlakatimizda balki butun dunyoda 1994-yildan beri 15-may “Xalqaro oila kuni” sifatida nishonlanib kelinadi. Bundan tashqari Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev farmoni va qaroriga muvofiq Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi tashkil etilgani ham fikrimizning yorqin dalilidir.

Hozirgi zamon oilalarining qanday turlarga ega ekanligi va ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini bilish, ularga xos muammolarni o`rganish, oilaviy hayotda ro'y berishi mumkin bo`lgan noxushliklarning oldini olish imkonini beradi. Oila uni xarakterlovchi turli mezonlarga ko'ra bir necha turlarga bo`linadi.

1. To'liqligiga ko'ra: to'liq, noto'liq va qayta tuzilgan (ikkinchi nikoh) oilalar.
2. Bo'g'inlar soniga ko'ra: nuklear (ota-ona va bolalardan iborat bo'lgan) va ko'p bo'g'inli (ikki va undan ortiq avlodlardan iborat oila a'zolari birga yashovchi) oilalar.
3. Bolalar soniga ko'ra: farzandsiz, bir bolali, ikki bolali, 3—4 bolali, 5 va undan ortiq bolali oilalar. Turli mamlakatlarda bu mezonlar turlichadir. Masalan, AQSH, Fransiya, Germaniya, Gretsiya, Rossiya va boshqa rivojlangan davlatlarda 3—4 bolali oilalar ko'p bolali oilalar hisoblanadi. O'zbekistonda bunday oilalar farzandlar soni o'rtacha bo'lgan oilalar sarasiga kiradi.
4. Er-xotinning ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra: ishchilar, dehqonlar, xizmatchilar, ziyolilar oilasi, aralash tipdagi oila.
5. Er-xotinning ma'lumot saviyasiga ko'ra: oliy ma'lumotlilar, o'rta-maxsus, o'rta, tugatilmagan o'rta, maxsus yordamchi maktab ma'lumotiga ega bo'lgan qayliqlardan tashkil topgan oila.

6. Oilaning «yoshiga» ko‘ra: yosh oila (1 yilgacha, 3—5 yillik, 6—10 yillik turmush tajribasiga ega bo‘lgan oilalar), o‘rta yoshdagi oila, yetuk yoshdagi oila (qariyalar oilasi).

7. Qayliqlaming ota-ona oilasi (ota-onasi)ning moddiy ta‘minlanganlik darajasi jihatidan qudalarning bir-biriga mos ekanligi yoki ular orasida katta tafovut mavjudligi bo‘yicha bir-biriga mos va mos bo‘lmagan oilalar.

8. Regional jihatlariga ko‘ra: shahar, qishloq, aralash tipdagi oila.

9. Nikohdan qoniqqanlik saviyasiga ko‘ra, ajralish saviyasida — nikohdan qoniqqanlik darajasi quyi saviyada bo‘lgan oila, o‘rta saviyada va nikohdan qoniqqanlik darajasi yuqori saviyadagi oila.

10. Oilada ayol yoki erkak yetakchiligiga ko‘ra: er yetakchi bo‘lgan oila, xotin yetakchi bo‘lgan oila, er va xotin yetakchilikni birga bajaradigan (biarxat) oila.

11. Oilada er-xotin orasidagi munosabatlariga ko‘ra: avtoritar, demokratik, liberal, aralash tipdagi oilalar.

12. Er-xotinlaming millatiga ko‘ra: bir millatli yoki baynalmilal oilalar. Baynalmilal oilalarni o‘z navbatida ikkiga bo‘lish mumkin:

— dini, urf-odatlar yoki tili bir guruhga kirgan millat vakillari orasida nikohlar, masalan, o‘zbek-tojik, o‘zbek-qozoq, o‘zbek-turkman, rus-ukrain, o‘zbek-tatar va boshqalar;

— dini, urf-odatlar yoki tili bir guruhga kirmagan millat vakillari orasidagi nikohlar, masalan, o‘zbek-rus, o‘zbek-ukrain, o‘zbek-eston, o‘zbek-nemis va boshqalar.[1]

Mamlakatimiz ko‘p millatli mamlakat. Xususan bugungi kunda mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandlaridek ahil va inoq yashab kelmoqda. Bu do‘stona munosabatlar esa ba‘zan qarindoshlik aloqalari bilan ham mustahkamlanayotganligiga kundan-kunga ko‘proq guvoh bo‘lmoqdamiz. Ya‘ni hozirgi kunda mamlakatimizda baynalmilal oilalarning soni ortib bormoqda. Statistik ma‘lumotlarni tahlil qilar ekanmiz bu ko‘rsatkich nafaqat bizning mamlakatimizda, balki butun dunyoda ortib bo‘layotganligini guvohi bo‘lishimiz mumkin.

O‘tmishda bu kabi ikki millatli yoki irqilararo nikohlar ko‘plab davrlarda ta‘qiqlangan edi. Jumladan AQSH, Germaniya va Janubiy Afrikada ta‘qiqlanib kelingan. Xususan AQSHda bunday nikohlar qonun bilan ta‘qiqlanib qo‘yilgan. Biroq 1948-yilda BMTning “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi” kuchga kirgandan so‘ng “irqi, millati va diniga ko‘ra hech qanday cheklovsiz” nikoh qurish huquqini berdi. Millatlararo nikohning ijobiy va salbiy jihatlarini o‘rganish borasida ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan va olib borilmoqda.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilar ekanmiz millatlararo nikohning salbiy jihatlarini sifatida xususan AQSHda olib borilgan tadqiqotlar bu kabi nikohlar orasida ajrashishlar nisbatan yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Ijobiy tomoni sifatida esa jamiyatda turli millatlararo nizolarni oldi olinishi haqida so‘z yuritiladi.

Shunday qilib, millatlararo nikohlar juda murakkab ijtimoiy-madaniy va psixologik hodisa bo'lib, uning parametrlarining o'ziga xos mazmuni bilan ajralib turadi.

T.Eriksen odamlarning aralash nikohga kirishi bilan bog'liq vaziyatni "etnik anomaliya" deb ataydi. Olimlar bu kabi aralash oilalarda Oilaviy munosabatlarda turmush o'rtoqlar notanish urf-odatlar, qadriyatlar va qadriyatlardan biroz ehtiyot bo'lish haqida aytishadi. Sababi turli millat vakillarining urf-odatlari, bayramlari ham turlicha bo'ladi. Aynan mana shu urf-odatlarga amal qilish borasida er-xotin orasida turli nizolar kelib chiqishi mumkin. Masalan farzand tarbiyasi borasida.

Mamlakatimizdagi statistik ma'lumotlarga ko'ra baylanminal oilalar soni yildan-yilga ko'payib bormoqda. 2020yilda mamlakatimizda tuzilgan nikohlarning 6,3% ulushini millatlararo nikohlar tashkil qilgan bo'lsa, 2021-yilga kelib esa bu ko'rsatkich 7,1%ni tashkil etdi.

Hududlar kesimida ko'rib chiqilsa eng yuqori ko'rsatkich Qoraqalpoqiston Respublikasida qayd etilgan. Ya'ni 2020-yilda jami tuzilgan nikohlarning 22,3%ni millatlararo nikohlar tashkil qilgan bo'lsa, 2021-yilda bu ko'rsatkich 23,6 %ni tashkil etgan. [2]

Ko'rsatkichlardan ko'rinib turibdiki mamlakatimizda baynalminal oilalarning soni yildan-yilga oshib bormoqda. Olimlarimiz tomonidan oilalarni o'rganishga oid ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda, biroq mamlakatimizda baynalminal oilalar, ularning ijtimoiy psixologik xususiyatlari, ushbu oilalarning mustahkamligi hamda ajrashishlar ko'rsatkichi, rollar taqsimoti va eng asosiylaridan biri bu kabi oilalarda farzand tarbiyasi haqidagi ma'lumot va tadqiqotlar yetarli emas. Demakki baynalminal oilalarni o'rganish orqali, ushbu oilalarda nikoh oldi faktorlar, rollar taqsimoti, oilaviy munosabatlar, ajrimlar va ularning kelib chiqish sabablarini ham baynalminal oilalarda tarbiyalangan farzandlar va ularning aqliy rivojlanishini o'rganish, mavjud muammolarni oldini olish va bartaraf etish imkonini beradi.

Adabiyotlar.

1. G.B. Shoumarov, I.O. Haydarov, N.A. Sog'inov. **Oila psixologiyasi.** Akad. litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun darslik.. — T.: «Sharq», 2015. — 296 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Statistika Qo'mitasi statistik ma'lumoti.
3. Oila psixologiyasi: Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun // Muallif: V.M.Karimova. — T.: 2007. — 316 b.

КРЕДИТ-МОДУЛ ТИЗИМИДА ПЕДАГОГЛАРНИНГ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИ

Джаналиева Гулбахрам Абдурашитовна

ТМС “Педагогика ва психология” кафедраси катта ўқитувчи

Умирова Сахобат Сахобжонова

ТМС “Педагогика ва психология” кафедраси катта ўқитувчи

Тракбаева Гулнур Наврузбековна

ТМС “Педагогика ва психология” йўналиши 2 курс талабаси

Аннотация

Ушбу мақолада олий таълим муассасаларида кредит-модул тизимини жорий этилиши ва бу тизимда педагогларнинг фаолият турлари батафсил ёритиб берилган.

Таянч сўз ва иборалар: кредит, кредит – модул тизими, лектор, тьютор, эдвайзер, фасилитатор, модератор, супервайзер.

Аннотация

В данной статье подробно описано внедрение кредитно-модульной системы в высших учебных заведениях и деятельность педагогов в этой системе.

Опорные слова: кредит, кредитно модульная система, лектор, тьютор, эдвайзер, фасилитатор, модератор, супервайзер.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 8-октябрдаги ПФ-5847-сон Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепцияси”да олий таълим жараёнларига рақамли технологиялар ва замонавий ўқитиш усулларни жорий этиш, ёшларни илмий фаолиятга кенг жалб этиш, коррупцияга қарши курашиш, кредит-модул тизимини жорий этиш бўйича аниқ вазифалар белгилаб берилган.

Вазирлар Маҳкамасининг 2020-йил 31-декабрдаги “Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модул тизимини жорий этиш тартиби тўғрисида”ги 824-сонли қарори билан тасдиқланган Низомда асосий тушунчалар ва умумий қоидалар келтирилган. Бу қоидалар ва тушунчалар асосида олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган педагог кадрларга кредит-модул тизими бўйича амалий тавсиялар бериш мақсадга мувофиқ.

Кредит – модул тизимининг яна бир ўзига хос хусусиятларидан бири бу ўқув дастурида танлов фанларининг бўлишлигидир. У тингловчиларга йўналтирилган таълимнинг асосий хусусияти ҳисобланади, бунда тингловчи ўқув дастури учун белгиланган кредитларнинг бир қисмини мажбурий фанларни ўрганиш ҳисобидан, қолган қисми эса танлов фанларини ўрганиш ҳисобидан

жамғариш имкониятига эга бўлади.

Таълим жараёнларини кредит-модул тизимида ташкил қилиш ўқув жараёнининг самарасини кескин оширади, профессор-ўқитувчиларнинг илмий-педагогик салоҳиятидан келиб чиқиб уларнинг касбий эҳтиёжларни қаноатлантиришга йўналтирилган узлуксиз малака оширишнинг шакллари мустақил танлаши ва ўзлаштириши имконияти яратилди.

Кредит таълим тизимини жорий этишнинг янги шароитларида профессор-ўқитувчиларнинг роли ҳам сезиларли даражада ўзгаради.

Кредит таълим тизимида ўқитувчи (педагог) ўзининг вазифасига кўра таълим жараёнининг қуйидаги субъектлари сифатида фаолият олиб бориши мумкин:

- лектор;
- тьютор;
- эдвайзер;
- махсус комиссия аъзоси.

Лектор сифатида юқори академик профессорлар ёки доцентлар сафидан малакали ўқитувчилар тайинланади. Улар маъруза дарсларини юқори илмий-услубий даражада олиб боришади. Маърузалар академик потокларга, яъни мутахассислиги яқин бўлган бир нечта гуруҳларга ўқилади. Аудиториядаги талабалар сони лекторнинг малакасидан ва аудиториянинг техник имкониятларидан келиб чиқиб белгиланади.

Профессор ва доцентлар ўзларининг илмий савияси, илмий изланиш йўналишлари ва педагогик маҳоратидан келиб чиқиб бир мутахассислик ичида бир нечта фанларидан маъруза ўқишлари мумкин.

Олий ўқув юртининг Илмий кенгаши қарорига кўра маъруза ўқиш ҳуқуқи илмий даражасиз, лекин энг тажрибали ва юқори малакали ўқитувчиларга ҳам берилади.

Лектор ўзининг ҳар бир маъруза машғулоти бўйича ўқитувчи раҳбарлигисиз амалга ошириладиган талабанинг мустақил таълимига (ТМТ) га 0,5-1 соат оралиғида вақт ажратиши мақсадга мувофиқ.

Тьютор – фан ўқитувчиси сифатида амалий ва лаборатория машғулотларини олиб боради, маслаҳат беради, ЎРТМИ ни ташкил қилади ва амалга оширади, курс ишларига раҳбарлик қилади, амалиётларни ташкил қилади.

Тьютор ҳар бир талабанинг фанни ўрганишини назорат қилади, шахсий топшириқларни бажаришини ва амалий машғулотлардаги фаолиятини баҳолайди ва зарур бўлса ёрдам кўрсатади. Шунингдек, тьютор талабанинг аниқ бир фанни ўрганишдаги фаолиятини умумий таҳлил қилиши мумкин.

Тьюторлар қуйидаги сифатларга эга бўлишлари лозим:

•**ўқитувчилик:** амалий машғулотларни талаб даражасида олиб бориш, талабаларга касбий ўзини англашда ёрдам бериш, фаннинг ўқув-услубий материалларидан тўғри ва самарали фойдаланишларини таъминлаш;

•**маслаҳатчилик:** талабаларнинг билиш жараёнларини мувофиқлаштириш, гуруҳли маслаҳат ва мулоқот дарсларини олиб бориш, фаннинг турли масалалари бўйича талабаларга яқка тартибда маслаҳатлар бериш;

•**менежерлик:** талабалар гуруҳларини йиғиш ва шакллантириш, гуруҳли машғулотларни бошқариш, талабаларнинг фанни ўзлаштиришини назорат қилиш.

Тьюторнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- талабанинг ўқиши максимал даражада самарали бўлишига ёрдам бериш;
- талабаларнинг ўзлаштиришини мунтазам назорат қилиш;
- бажарилган топшириқлар бўйича талаба билан алоқани таъминлаш;
- гуруҳли ва яқка тартибда маслаҳатлар бериш;
- бутун ўқиш даврида ўқишга бўлган қизиқишини таъминлаш.

Тьютор ЎРТМИ учун ҳар бир амалий машғулотга нисбатан 0,5-1 соат оралиғида вақт ажратиши тавсия этилади.

Шахсий ўқув траекториясини танлаш ва амалга ошириш, шунингдек ўқув режаларининг мобиллиги ва мослашувчанлигини таъминлаш учун кредит таълим тизими шароитида олий ўқув юртларида маслаҳат хизмати, яъни эдвайзерлар – академик маслаҳатчилар хизмати ташкил қилинади. Уларнинг сони факультетдаги талабаларнинг сонидан келиб чиқиб аниқланади.

Эдвайзерлар талабаларнинг академик манфаатларини ҳимоя қилиши ва ўқув жараёнини ташкил этиш бўйича барча зарур ахборот материалларини тайёрлашда иштирок этиши, уларни талабаларга электрон шаклда тақдим этиши ва уларнинг шахсий ўқув режаларини тузиш ва тузатиш киритишда ёрдам бериши, услубий материалларнинг ўз вақтида тайёрланиши ва мавжудлигини, йўналишнинг барча фанлари бўйича оралиқ ва якуний назоратларни ўтказиш қоидаларининг бажарилишини назорат қилиши зарур.

Эдвайзер – ўқиш даври бўйича шахсий ўқув траекториясини танлаш ва таълим дастурини ўзлаштиришга ёрдам берувчи ўқитувчи ҳисобланади. Бундан ташқари, эдвайзер талабага келгусидаги карьерасига оид масалаларни ечишда, битирув иши мавзусини танлашда, касбий амалиёт базаларини аниқлашда маслаҳат ёрдамини кўрсатиши мумкин.

Эдвайзернинг вазифалари қуйидагилардан иборат бўлади:

• талабаларга шахсий ўқув траекторияларини аниқлаш ва таълим дастурини ўзлаштиришда ёрдам кўрсатиш;

- ўқув траекториясини танлашда талабаларнинг эҳтиёжлари, қизиқишлари ва истакларини аниқлаш;
- талабаларга фанларни танлашда маслаҳатлар бериш;
- талабаларга шахсий ўқув режаларини тузиш ва зарур бўлса тузатишга ёрдам бериш;
- талабаларнинг ўзлаштириши ва академик мавқеи масалалари бўйича эксперт комиссиялари ишида иштирок этиш.

Эдвайзерлар кафедра мудирлари билан келишилган ҳолда олий ўқув юрти ректори буйруғи билан тайинланади.

Эдвайзер талабаларни олий ўқув юртининг ўзига хос жиҳатлари, ишчи ўқув режаси мазмуни, диплом олиш учун қўйиладиган талаблар, танланган йўналишнинг имкониятлари билан таништиради ва талабаларнинг мойиллиги, имкониятлари, қизиқишлари ва мақсадларига мувофиқ шахсий ўқув траекторияларини танлашда ёрдамчи ҳисобланади.

Эдвайзер қайд қилиш тадбирларида иштирок этади. Ҳар бир эдвайзерга РО томонидан маълум миқдорда талабалар бириктирилади. Талабалар бириктирилгандан сўнг эдвайзер улар билан шахсий режимда ишлашга ўтади.

Эдвайзер ташкилий-услубий ишларда иштирок этади ҳамда фанларни танлаш ва уларга ёзилиш бўйича маслаҳатлар беради, йўналишнинг танлов фанлари каталоглари ва ишчи ўқув дастурлари билан таништиради.

Ўқув йили давомида эдвайзер факультет декани томонидан тасдиқланадиган маслаҳат жадвалларига мувофиқ ишлайди. Талабаларнинг шошилиш академик муаммоларини ҳал қилиш мақсадида эдвайзер иш жадвалидан ташқари шахсий учрашувларни ҳам белгилаши мумкин.

Эдвайзернинг маслаҳатчилик фаолияти қуйидагиларни ўз ичига олади:

- талабаларни таълим жараёнининг қоидалари билан таништириш;
- талабаларнинг қарашлари, кадриятлари, уларнинг мойиллиги ва имкониятларини аниқлаш;
- намунавий ўқув режа ва танлов фанлари каталоги билан таништириш (мажбурий, танлов фанлари рўйхатини, фанларнинг пререквизитларини тузишга қўйиладиган талаблар билан);
- кредитлар миқдори ва уларни ўзлаштириш бўйича тушунтиришлар олиб бориш.

Кредит-модул тизимида хорижда кенг тарқалган супервайзерлик, модераторлик, фасилитаторлик каби фаолият турлари ҳам кўзда тутилиши мумкин.

Фасилитатор - (инглиз тилида facilitator, латинча facilis—енгил, қулай) - гуруҳлардаги фаолият натижасини самарали баҳолаш, муаммонинг илмий

ечимини топишга йўналтириш, гуруҳдаги коммуникацияни ривожлантириш каби вазифаларни бажаради.

Модератор - қабул қилинган қоидаларга амал қилиш текширади, тингловчиларнинг мустақил фикрлаш ва ишлаш қобилиятларни ривожлантириш, билиш фаолиятини фаоллаштиришга ёрдам беради. Маълумотни, семинарни, тренинглар ва давра суҳбатларини бошқаради, фикрларни умумлаштиради.

Супервайзер - қуйидаги тўрт фазифани бажаради: ўқитувчи сифатида ўргатади, фасилитаторлик, маслаҳатчи, эксперт вазифани бажаради.

Бизнинг таълимда ушбу фаолиятларнинг ҳаммаси профессор-ўқитувчилар томонидан бажарилади. Ўқитувчилик фаолиятини бундай турларга ажратиш бу фаолият турининг самарасини янада оширади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 8-октябр “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020-йил 25-январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

3. Усмонов Б.Ш., Хабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модул тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Тафаккур” нашриёти, 2020 й. 120 бет.

4. Ўринов В. Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасаларида ЭСТС кредит-модул тизими: асосий тушунчалар ва қоидалар. Ўқув қўлланма. Нью Брансвик Университети, 2020 й.

CONTENT, FORM AND MEANS OF FORMATION OF BASIC COMPETENCES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Ortiqova Ziyodaxon Otajonovna

Primary teacher of the 29th secondary school of Fergana city.

Raximova Dildora Mamasidiq qizi

Primary teacher of the 29th secondary school of Fergana city.

Annotation: In selecting learning technologies for the formation of core competencies in students, the science teacher identifies the core competencies identified for that class in the calendar theme plan. After that, the method of teaching is chosen, taking into account the topic to be studied and the competencies to be formed. This article discusses the content, form, and means of developing core competencies in primary school students.

Keywords: primary school students, basic competencies, development, content, form, means, higher education, pedagogical principles, interactive methods, interactive lessons.

The study of pedagogy today and the relationship of time to it is becoming a separate scientific problem. A person, as an independent creative activity and a skilled expert in his field, must be able to influence the development of the nation's social thinking. Independent creative activity, creativity serves as a criterion for ensuring the level of preparation of students for social life on the basis of social knowledge and consciousness. The system of higher pedagogical education is an important step in this direction, especially in pedagogical faculties, where the formation and development of professional skills, ethics, etiquette and necessary qualities of future primary school teachers is a priority.

Interactive approach. Teachers create a comfortable environment for better organization of the teaching process. Students are given the opportunity to exchange ideas. They discuss and resolve the issues that need to be resolved together. They find a solution together to get out of the situation. They demonstrate their knowledge to each other based on the information they receive.

Design method. The design method is a system of teaching in which students acquire knowledge, skills, and competencies in the planning, construction, and execution of a practical task that is constantly becoming more complex. Students carry out a wide range of problem-solving (creative, information, communication and problem-related) projects. For this method to be highly effective, it is necessary to have a high level of motivation in the project. personal competencies are formed:

- Teamwork;

- Feelings of responsibility;
- Self-confidence;
- Fast thinking;
- Be able to see the progress of the process;
- Ability to observe;
- Motivation.

The problem-based modular teaching method involves the practical application of theoretical knowledge. This method forms the didactic basis of various models of teaching and differs in the use of teaching aids and pedagogical techniques. It refers to the division of the subject into relatively small parts - modules. The main purpose of education aimed at the development of the student's personality is in fact the development of additional competencies such as thinking, mastering, writing and arithmetic of children from the primary school. A person who enters into social relations and actively participates in social development is called a person. A person who is born as an individual then becomes a person. In the notion of the individual, a person's lineage is embodied.

The design method is a system of teaching in which students acquire knowledge, skills, and competencies in the planning, construction, and execution of a practical task that is constantly becoming more complex. Students carry out a wide range of problem-solving (creative, informational, communication and problem-related) projects. For this method to be highly effective, students must have a high level of motivation in the project. The following personal competencies are formed: teamwork ; activity; sense of responsibility; self-confidence; teaching; quick thinking; ability to see the process; ability to observe; foresight; diagnosis; accelerates the activation of knowledge; helps to attract new and interconnected ideas freely and openly.

Communicative competence - adherence to etiquette in communication; to be able to listen to the opinion of the interlocutor, to express one's opinion; self-control adherence to the culture of communication in communication; including elements such as respect for the opinion of the interlocutor in the conversation, which is manifested through the study of the proverbs related to language. National and multicultural competence - continuous self-development of physical, spiritual, mental, intellectual and creative development, striving for perfection, independent learning throughout life, continuous improvement of cognitive skills and life experience it involves acquiring the skills to go, alternatively evaluate one's own behavior, and make independent decisions.

National and multicultural competence refers to the ability to find, sort, process, store, use, secure, and develop the capacity for media culture to obtain the necessary information from media sources.

Complete a variety of problem-solving assignments in a variety of academic disciplines, such as reporting, writing test questions, and more. Students will be able to complete a variety of challenging assignments independently in a variety of disciplines at several stages of the education system. For example, in general secondary education, time is allocated for practical training. As students participate in these hands-on activities, they will develop the basic skills to participate independently in production. In later stages of education, such as lyceums and vocational colleges, they are in a variety of internships, completing problem-solving assignments independently, compiling reports, and writing essays. In higher education, students participate in industrial, graduate and pedagogical internships. Pedagogical internships are organized for 14 weeks for final students in the fields of music, fine and applied arts, labor education, primary education and psychological education, where the field of education is the humanities.

During the internship, students organize and observe a variety of lessons and extracurricular activities, analyze, write conclusions. During the internship, they prepare for lessons independently, initially under the supervision of a teacher, and during the main period, independently develop lesson and extracurricular activities and implement them in the educational process. At the end of the internship, reports will be prepared and presentations will be made.

And when faced with a difficult situation, they are constantly looking for solutions. Here are some suggestions on how to look or get an appointment for hair extensions. The following are the names of independent creative works that can be effectively used in the training of future primary school teachers in higher education. They can be successfully implemented taking into account different regional, regional, local characteristics.

- Production of various shapes, toys, objects from paper, cardboard, wires and fabrics, as well as various natural and artificial materials on the basis of the subject of labor education methods; - to draw and describe various processes, landscapes, objects and objects in fine and applied arts classes;

- Participate in the development of methodological developments in the education system, the educational process and the organization of educational work (during the internship);

- Development and implementation of electronic trainings;

- Presentation of articles, lectures, theses in scientific, practical, methodological, pedagogical and psychological content in thematic conferences and conferences in magazines, newspapers, collections;

- Participate in the preparation of scientific reports (for research on the basis of economic contracts);

- Participate in the development of methodological recommendations, developments for the improvement of individual parts of the curriculum and program of the educational institution (preschool, general secondary, secondary special, vocational education);

- Design, development, construction of didactic tools of education. Preparation of technological and perforation maps, creation of slides;

- In the development and implementation of guidelines for improving the organization of various activities of students (games, games, labor, sports, health, creativity, production, community, etc.) to participate; - Participation in various pedagogical, psychological, didactic, methodological and scientific research and observation, experimental work;

- Participate in tests, questionnaires, interview questionnaires, observation cards, interviews, discussion and editing;

- participation in science olympiads, competitions, various contests, scientific-methodical conferences and seminars.

Active participation of the educational institution in various cultural, spiritual and educational events, hashars, etc. with representatives of public organizations, mahallas, authorities. In general, the following suggestions and recommendations can be made for the successful organization of independent creative work of future primary school teachers at the level of modern requirements. The diversity of independent creative work plays an important role in preparing future primary school teachers for professional pedagogical activities, as the more creative tasks students complete during their studies, the more diverse aspects of independent pedagogical activity become. Particular attention should be paid to the continuity, continuity and continuity of the organization of independent creative activity of students. Because in such cases, it is advisable to follow the principles of "simple to complex" and "easy to difficult" in the performance of problematic tasks. Students are encouraged to keep copies of independent creative work done during extracurricular and classroom activities, spiritual and educational activities, and internships, as they can also be used as direct examples in independent pedagogical activities.

In conclusion, in order to effectively address the issue of ensuring the acquisition of professional skills and abilities of students, special attention should be paid to the forms of organization of independent practical creative activity. This will help alleviate the problem of training an aspiring creative elementary school teacher. In general, primary school students need to use interactive methods with the content, form, and means of developing core competencies.

LIST OF REFERENCES:

1. Jurayev Z. H, Tolipov O., Sharipov Sh .. Scientific and pedagogical bases of vocational guidance of students in the system of continuing education. - T .: Fan, 2004, 120-p.
2. Haydarov IA The purpose, tasks, methods and means of continuous professional orientation. // “School and Life” magazine, 2012, № pages 7-8, 5-6.
3. Pronina E. N., Lukashevich.V. V. Psychology and pedagogy. Textbook for university students. - M .: Elit, 2004.
4. Full article: Global teaching competencies in primary education. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03057925.2020.1869520>
5. Speech Competence of Primary School Students: Cognitive Approach. https://www.researchgate.net/publication/342823728_Speech_Competence_of_Primary_School_Students_Cognitive_Approach

AMALIY BEZAK SAN'ATI MASHG'ULOTLARIDA TALABALARNING BADIY-IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH MODELII

D.T.Xaytmetov

*Kamoliddin Behzod nomli Milliy rassomlik va
Dizayn instituti Amaliy bezak san'ati kafedrasini mudiri*

Annotatsiya

Mazkur maqola amaliy san'at mashg'ulotlarini o'qitish jarayonida talabalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish modeli, zamonaviy yondashuvlar, pedagogik texnologiya-ta'limning rejalashtiriladigan natijalariga erishish jarayoni tafsiloti, Ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etishga qaratilgan.

Аннотация

Данная статья представляет собой модель совершенствования методики развития художественно-творческих способностей учащихся в процессе обучения занятиям прикладным искусством, современные подходы, педагогическую технологию-детализацию процесса достижения планируемых результатов обучения, направленную на правильную организацию учебно-воспитательного процесса.

Annotation

This article is a model for improving the methodology for the development of artistic and creative abilities of students in the process of teaching applied arts, modern approaches, pedagogical technology-detailing the process of achieving planned learning outcomes aimed at the correct organization of the educational process.

Калит сўзлар: kasbiy ta'lim, innovatsiya, kompetensiya, badiiy va pedagogik mahorat, amaliy san'at.

Ключевые слова: профессиональное образование, художественно-педагогическая компетентность, инновация, декоративно-прикладное искусство.

Key words: vocational education, innovation, artistic and pedagogical competence, innovation, arts and crafts

Ўзбекистон таълим тизимида янги 3-ренессанс даврида чуқур таркибий ва мазмунли ўзгаришлар рўй бермоқда, бу олий ўқув юртларида талабаларни тайёрлашнинг барча соҳаларига, шу жумладан бадий таълимига ҳам таъсир кўрсатмоқда.

“Биз устозни отадай улуғ деб билган, доимо ардоқлаган маърифатпарвар халқнинг вакилларимиз. Мен ҳам ўқитувчи, муаллим деганда ўзим учун энг азиз

ва ҳурматли бўлган, зиёли ва замонавий, самимий ва меҳрибон инсонларни тасаввур қиламан. Чунки ҳаммамизга ҳам шу муаллим сабоқ ва таълим бериб, меҳрибон ота-оналаримиз қаторида тарбиялаган, – деди давлат раҳбари йиғилиш аввалида. – Бугунги кунда Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даври пойдеворини яратяпмиз. Бунда бизнинг энг яқин кўмакчиларимиз устоз ва мураббийлар, илмий ва ижодкор зиёлилардир.”

Жамият ривожланиб, янги ижтимоий-иқтисодий шароитларда ёш кадрларга бўлган талаб, шунингдек мутахассисларни тайёрлашга бўлган еҳтиёж сезмоқда. Бу ўқув мақсадларини шакллантиришга ҳам, ўқув жараёнининг мазмунини аниқлашга ҳам, тегишли усул ва воситаларни танлашга ҳам таъсир қилади.

Ҳозирги илмий-техник тараққиётнинг таъсири ходимнинг интеллектуал меҳнатининг улушига ҳам, унинг фаолияти таркибидаги ижодий элементларнинг улушига ҳам таъсир қилади. Шунинг учун замонавий жамият бўлажак мутахассисдан нафақат чуқур касбий билимларни, маълум кўникма ва малакаларни, балки ижодий фаолиятни амалга оширишга чуқур тайёргарликни ҳам талаб қилади.

Бадий ижодкорликни энг муҳим касбий хусусият ва инсонга тез ўзгарувчан ижтимоий шароитларга мослашиш, кўникиш ва тобора кенгайиб бораётган ахборот майдонида ҳаракат қилиш имконини берувчи зарур чора тадбирлар сифатида кўриб чиқиш мумкин.

Амалий безак санъати машғулотларида талабаларнинг бадий-ижодий қобилиятларини ривожлантириш тизимли ёндашувни талаб қилади ва талаба шахсининг ёши ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда олий таълим муассасаларида ўқиш жараёнида муваффақиятли амалга оширилиши мумкин.

Бўлажак мутахассиснинг бадий-ижодий қобилиятларини ривожлантириш жараёнида асосий улуш ўқув материални ишлаб чиқиш орқали амалга оширилади. Афсуски, кўп ҳолларда ўқитиш амалиётида қўлланиладиган ахборот ва репродуктив усуллар талабанинг ижодий қобилиятлари ва фазилатларини тўғри ривожланишига имкон бермайди. Бу мутахассислик фанларни ўқитишга ҳам тегишли. Талабалар кўпинча ўрганилаётган тушунчаларнинг қонуниятларини тушунмайдилар, олган билимлари билан эркин ишлашни билмайдилар. Кўриб чиқилаётган ҳодисаларнинг моҳиятига кирмасдан, фақат тайёр билимлардан фойдаланиш одати ривожланади. Талабалар тадқиқот вазифаларини бажаришда қийинчиликларга дуч келишади, ўз ишларини таҳлил қилишни, хулосалар чиқаришни билишмайди, олинган натижаларнинг аҳамиятини, улардан ижодий фойдаланиш имкониятларини кўрмайдилар.

Ҳозирги даврда Амалий безак санъатини ўқитишда энг аввало ўқитувчининг шахсига, касбий фаолият давомида бажариши керак бўлган функцияларга қўйиладиган талабларнинг ўзгариши кузатилмоқда. Замонавий

таълимда бадиий-ижодий фаолиятни амалга оширишга қодир, иждодий шахс фазилатларига ега, ушбу фаолиятни амалга ошириш учун билим, кўникма ва кўникмаларни шакллантирган, ривожланган рефлексив жараёнлар ва инновацион фикрлаш услуби бўлган мутахассис устозлар керак.

Ўзбек олимлари К.Гулямов, Б.Байметов, А.Сулаймонов, С.Булатов, Н.Толипов, Қ.Қосимов, Б.Орипов ва бошқаларнинг илмий тадқиқот ишлари иждодий фаолият муаммосига бағишланган бўлиб, унда бадиий таълимга оид масалалар кўриб чиқилган ва у билан боғлиқ бўлган ақлий жараёнларнинг динамикаси, шунингдек, таълим ва тарбия методикаси илмий асосланган.

Амалий безак санъатини ўқитишда таълим-тарбия мазмуни, мақсад ва вазифалари даврлар ўтиши билан кенгайиб бориши натижасида унинг шакл ва усуллари ҳам такомиллашиб бормоқда. Ҳозирги инсон фаолиятининг асосий йуналишлари шу фаолиятдан кўзда тутилган бадиий таълимдаги мақсадларни тўлиқ амалга ошириш имкониятини берувчи яхлит тизимга, янги технологияларга айланиб бормоқда. Ҳозирги замон илмий-техник инқилоб босқичининг характерли хусусиятларидан бири жамият ҳаётининг барча жабхаларини компьютерлаштиришдан иборатлиги касбий ва шу қаторда Амалий безак санъати машғулотларида ҳам педагогик фаолиятнинг таркибини кескин ўзгартиришни келтириб чиқаради. Таълим тизими барча бўғинларининг ахборот технологияларидан фойдаланиши таълимнинг ахборотлашувида кундалик талабни келтириб чиқаради, бу эса, ўз навбатида, барча олий ўқув юртининг талабаларига янги ахборотлар муҳитида бемалол ўқий олиб, кўникмаларни ўзлаштиришни талаб этади. Педагогик технология тушунчаси XX-асрда пайдо бўлди ва турли ривожланиш босқичларидан ўтиб келмоқда. Дастлаб бу тушунча 1940 - йиллардан 50-йиллар ўртасигача “Таълим технологияси” деб қўлланилиб, ўқув жараёнида техника воситаларидан фойдаланишни ифода қилган. 80-йилларнинг бошидан педагогик технология деб таълимнинг компьютерли ва ахборот технологияларини яратишга айтилган.

Адабиётлар рўйхати:

1. Лапчинская И.В. Развитие художественно-творческих способностей студентов вуза в процессе профессиональной подготовки. 2005. 204-ст
2. Gulyamov K.M., Mirsanov U.M., Djurayev D.D. Rastr grafikasi Asoslari. O‘quv qo‘llanma/-Toshkent.: “Xalq nashriyoti”. 2022. 160 b.
3. Миронов, Б.Б. Современные требования в области подготовки специалистов музыкально-инструментального искусства / Б.Б. Миронов // Молодой ученый. – 2014
4. Ишмухаммедов Р. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самара-дорлигини ошириш йўллари. -Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2005.
5. Замонавий таълимнинг ташкилий ва илмий-методик муаммолари” мавзусида Респуб. илмий-амалий анжуман материаллари. Т.: ОПИ-2005.
6. Қосимова З. Таълим технологиялари. –Т.: Тафаккур қаноти, 2014

INTERNATIONAL HARMONY AND RELIGIOUS TOLERANCE

Mallaeva Shohida Muqumjon qizi

of Fergana State University, 1st year master's degree, majoring in methods of teaching social and humanitarian sciences (spiritual foundations)

Mamatov Mamadjon Akhmadjonovich,

Professor, Doctor of Philosophy, Fergana State University

Abstract: The national idea has a wide content. It is shared with the ideals of interethnic harmony and national and religious tolerance. From this point of view, it can be said that the national ideal is the expression of the goals and interests of all the citizens of the country, regardless of nationality, race, and religious belief, who contribute valuable power to the development and prosperity of society, not just one nation. This article provides information about harmony and religious tolerance in interethnic relations.

Key words: inter-ethnic relations, ideological unity, spirituality, nation, people, language, religion, religious tolerance, development, race, purpose.

Today, representatives of more than 130 nationalities and peoples live in our country. This represents the national identity of our society. The idea of interethnic harmony is a universal value and is an important factor in the national development of regions and countries where different peoples live together. This is the moral basis for establishing and strengthening mutual respect, friendship and solidarity among people of different nationalities and ethnic groups living in one society and working towards a common goal. The world is wide, there are many countries in the world, but our unique motherland, Uzbekistan, is unique in this world. The uniqueness of the country called Uzbekistan is reflected in its unique nature, rich history, hardworking people, and the fact that representatives of different nationalities and peoples live on this land as children of a single family. Such harmony, friendship and cooperation have their deep historical roots and foundation. These principles are enshrined in the Constitution of our country. In particular, in its Article 18, all citizens have the same rights and freedoms and are equal before the law, regardless of their gender, race, nationality, religion, social origin, belief, personality and social status. If you pay attention, you can be sure that this rule defines a number of important principles related to national life and national feelings of citizens.

First, the equality of citizens before the law, regardless of their nationality, has been strengthened:

Secondly, it was emphasized that citizens have the same rights and freedoms regardless of their religious beliefs. If we consider that religious values are an integral part of the nation's spirituality, the practical importance of this rule becomes clear.

Thirdly, it should be noted that the racial equality of citizens has been noted, and the inhuman ideology and practice of racism has not been observed at all in our history.

According to the data, in 2000 there were 40 military conflicts in 36 countries, and in 2001 there were 36 military conflicts with 30 countries. 27 of them, that is 75 percent, started 10 years ago. If we take into account that most of these conflicts took place within one country, it means that they are civil wars arising from national, religious and racial foundations. The activities of the Republican International Cultural Center (RBMM) and the National Cultural Center (MMM) are aimed at reviving national traditions, customs and rituals of the peoples living here, developing spirituality and culture, and aligning interethnic relations.

National religious tolerance and secularism in Uzbekistan. The universal essence and purpose of religions are the same, and they do not contradict each other. The essence of religious tolerance comes from this. From the history of society, there are many examples of people of different religions living side by side. Religions such as Islam, Christianity, and Judaism have lived side by side in the territory of our country, and religious practices have been performed freely. Even in those times, intellectuals and scientists learned from each other, became teachers and students. Their belonging to different religions did not allow such relations. It can be said that with the development of religious consciousness and deeper understanding of the essence of religion, religious tolerance was also developing. This is further increasing religious tolerance in modern times. Currently, religious organizations belonging to various denominations in Uzbekistan carry out their activities on the basis of mutual equality, cooperation and cooperation. Religious tolerance does not mean the commonwealth relations of different religions and people belonging to different religions, but also includes the equality of all people regardless of their faith and cooperation towards a common good goal.

According to the religious point of view, and according to the cultural point of view, including the scientific point of view, man is the highest being. First President Karimov I.A. Unfortunately, in the history of mankind, there are many examples that show that belief in people, which is an integral part of religious consciousness, was used not only as a constructive force, but also as a destructive force, even as a fanaticism. The unique features and manifestations of phonetism are, first of all, strong belief in the authenticity of one's own religion and intolerant attitude towards other religious beliefs. It is people who are free from fanaticism or their groups who are able to create a wave of stability in society.¹ To date, there are a total of 2104 religious organizations in our republic, including the Russian Orthodox Church of Muslims of

Uzbekistan, Tashkent and Uzbek Eparchy of Central Asia, Evangel Union of Christian Bantot Churches, Roman Catholic Church Full Bible Christian Center, Bible Society of Uzbekistan, 1906 mosques, 163 Christian churches, 7 Ayyar communities, 7 Baha'i communities, 2 Christian understanding society and 13 religious educational institutions have passed state registration. Religious tolerance is realized on the basis of mutual respect and appreciation of the noble ideals of different directions and sects within each religion. National tolerance and inter-religious tolerance as the main goals of this national goal is to build a free and prosperous life by ensuring mutual solidarity and harmony between different peoples and nationalities.

The idea of national religious tolerance. Its historical and legal foundations. The idea of interreligious tolerance means that people of different religious beliefs live together in one land, one country, in the path of noble ideals and intentions.

Religion has embodied most of the spiritual values since ancient times. The fact that national and religious values have been living together for centuries is because they have close common goals with each other. Because all religions in the world are based on ideals of goodness, they rely on virtues such as goodness, peace, and friendship. He calls people to honesty and purity, kindness and tolerance. In the present world, this idea implies the cooperation of not only religious people, but also all members of society in the path of goodness, and it is an important condition for strengthening peace and stability. For example, since time immemorial, different religious doctrines have lived side by side in our country. The existence of mosques, churches, houses in our big cities for centuries, and the fact that people of different nationalities and religions have been performing their religious practices freely is a confirmation of this. Even in the most complicated and difficult periods of our history, there were no conflicts between them on a religious basis. It shows that they have been following the idea of inter-religious tolerance.

Conclusion:

Currently, there are 15 religious organizations operating in our country. All conditions have been created for them to carry out their activities and participate in the life of the country. The legal bases in this regard are expressed in the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Law on Freedom of Conscience and Religious Organizations. These foundations create an opportunity for the representatives of all religions in our country to work together and work towards great and common goals.

References:

- 1.Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimizning takomil bosqichlari. Toshkent 1996-yil.
- 2.Abdullayev M. Madaniyatshunoslik. Farg'ona,1998-yil.
- 3.Abdullayev M. Abdullayev A. Ma'naviyat va madaniyat tarixi. Farg'ona, 1998-yil.
- 4.Etnomadaniyatfanidan ma'ruzalar matni. 1-qism. Farg'ona, 2001-yil.
- 5.Shoniyozov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni. Toshkent Sharq, 2001-yil.

IQTISODIY MASALALARNI CHIZIQLI DASTURLASH MASALASIGA KELTIRISH VA GRAFIK USULDA YECHISH

A.I.Sotvoldiyev, S.M.Kamoldinov

Toshkent moliya instituti

akmal.sotvoldiyev@mail.ru,

kamoldinovs03@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiy masalalarni chiziqli dasturlash masalasiga keltirish va grafik usulda yechish to‘g‘risida gap boradi. Shuningdek, dastlab, chiziqli dasturlashga to‘xtalinib, uning yechish usullari haqida gap ketadi hamda qo‘yilgan masalani matematik talqinda: chiziqli funksiya orqali yechishga alohida urg‘u beriladi. Misol sifatida “Olmos” mebel fabrikasi uchun ishlab chiqarishni optimal rejalashtirish masalasi keltiriladi.

Kalit so‘zlar: Ko‘p argumentli chiziqli funksiya, argument, chiziqli cheklovlar, ekstremum, grafik usul, matematik modellashtirish, maqsad funksiyasi.

Annotation. This article deals with bringing economic problems to the problem of linear programming and solving them graphically. Also, at first, linear programming will be touched upon, its solution methods and mathematical interpretation of the given problem: a special emphasis will be placed on solving it through a linear function. As an example, the issue of optimal production planning for the “Olmos” furniture factory is given.

Key words: Multi-argument linear function, argument, linear constraints, extremum, graphical method, mathematical modeling, objective function.

Аннотация. В данной статье речь идет о сведении экономических задач к задаче линейного программирования и их графическом решении. Также первоначально обсуждаются линейное программирование, методы его решения и математическая интерпретация данной задачи: особое внимание уделяется ее решению с помощью линейной функции. В качестве примера приведен вопрос оптимального планирования производства на мебельной фабрике “Олмос”.

Ключевые слова: Многоаргументная линейная функция, аргумент, линейные ограничения, экстремум, графический метод, математическое моделирование, целевая функция.

Kirish

Ko‘pgina boshqaruv qarorlari tashkilot va korxonalarining moddiy, iqtisodiy hamda ishchi-xizmatchi resurslarini samarali taqsimlash masalalarini yechishni taqozo etadi. Tashkilot va korxonalar ishlab chiqarish, savdo yoki xizmat ko‘rsatish sohasida

faoliyat ko‘rsatishidan qat’i nazar, quyidagi masalalar doimiy yechim talab qiladigan masalalar qatoriga kiradi:

- ishlab chiqarishning optimal rejasini aniqlash;
- sotish va sotib olishning optimal rejalarini aniqlash;
- transportda tashishning optimal rejasini tuzish;
- zaxiralarni optimal boshqarish (qancha sotib olish yoki sotish kerak?);
- loyihalarni optimal rejalashtirish va boshqarish;
- ommaviy xizmat ko‘rsatish tizimlar ishini optimal tashkillashtirish hamda samaradorligini baholash va hokazo.

Chiziqli dasturlash usulining asoschisi deb, L.V.Kantorovich tan olingan. Uning 1939-yilda chop etilgan “Ishlab chiqarishni tashkil etish va rejalashtirish” monografiyasida chiziqli dasturlash usulining dastlabki tushunchalari keltirilgan. L.V.Kantorovich tomonidan ilgari surilgan g‘oya o‘z vaqtida e‘tiborsiz qolgan.

Ikkinchi jahon urushidan so‘ng amerikalik olim T.Ch.Kupmans chiziqli dasturlash masalalari va ularning imkoniyatlarini fan va amaliyot uchun qayta kashf etdi.

Shuningdek, yana bir amerikalik olim D.Dantsig 1947-yilda chiziqli dasturlash masalalarini yechishning effektiv usuli – simpleks usulini ishlab chiqdi. “Chiziqli dasturlash” atamasi 1940-yillarning o‘rtalarida aynan shu olim tomonidan muomalaga kiritilgan bo‘lib, dasturlash so‘zi rejalashtirish ma’nosida tushunilishi kerak (inglizcha – programming so‘zining yana bir ma’nosi).

1950-yillardan keyin elektron hisoblash mashinalarining paydo bo‘lishi chiziqli dasturlash usulining tez sur‘atlar bilan rivojlanishiga zamin yaratdi. Shu asnoda amaliy iqtisodiy masalalar tadqiq etilishi yangi fan tarmog‘i bo‘lmish chiziqli dasturlashni yaratilishi va iqtisodda matematik usullarning rivojlanishida yangi davr boshlanishiga olib keldi.

Tahlil va natijalar

Moddiy, ishchi yoki vaqt resurslaridan unumli foydalanish boshqaruv qarorlari qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Resurslar – mashina, uskuna, xomashyo, ishchi kuchi, vaqt, mablag‘ yoki zahira imkoniyatlarini oqilona taqsimlash korxonaga yoxud tashkilot iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lishining garovidir.

Chiziqli dasturlash qarorlar qabul qilishda keng qo‘llaniladigan matematik modellashtirish vositasi bo‘lib, u boshqaruvchilarga resurslarni rejalashtirish va taqsimlash masalalarini yechishga yordam beradi.

Ta’rif. Ko‘p argumentli chiziqli funksiya argumentlarining chiziqli cheklovlar ostidagi ekstremumi (maksimum yoki minimum)ni topishga chiziqli dasturlash deyiladi.

Masalan,

$$f(x, y) = 3x + 4y$$

ikki argumentli chiziqli funksiyaning

$$\begin{cases} 2x + y \leq 100 \\ x - 3y \leq 75 \\ x \geq 0, y \geq 0 \end{cases}$$

chiziqli tengsizliklarni qanoatlantiruvchi maksimal qiymatini toping. Keltirilgan misol chiziqli dasturlashtirish masalasi bo‘la oladi. Bunda $f(x, y) = 3x + 4y$ funksiya maqsad funksiya, $x \geq 0, y \geq 0$ tengsizliklar nomanfiylik shartlari, chiziqli tengsizliklar sistemasi esa chiziqli dasturlash shartlari deyiladi.

Chiziqli dasturlash masalasi – ko‘pgina iqtisodiy masalalarning matematik modelidan iboratdir.

Hozirda chiziqli dasturlash masalalari ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligi, moliyaviy, harbiy, marketing masalalarini yechishda keng qo‘llanilmoqda. Qo‘llanilish doirasi juda keng bo‘lishi bilan bir qatorda ushbu masalalarning umumiy jihatlari bor.

Barcha chiziqli dasturlash masalalarining asosida biror miqdoriy ko‘rsatkichni maksimallashtirish yoki minimallashtirish yotadi. Bu miqdoriy ko‘rsatkich maqsad funksiyasi deb ataladi. Chiziqli dasturlash masalasida maqsad aniq qo‘yilgan va maqsad funksiya matematik ifodalangan bo‘lishi kerak.

Maqsad funksiya o‘zgaruvchilarga bog‘liq bo‘lib, optimallashtirishdan murod maqsad funksiyasining eng katta (yoki kichik) qiymatiga erishuvchi o‘zgaruvchilarning qiymatlarini topish.

Ishlab chiqarish masalalarida ishlab chiqaruvchining oldiga qo‘ygan maqsadi foyda yoki daromadni oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish bo‘lishi mumkin. Bunda maqsad funksiya foyda, daromad yoki ishlab chiqarish xarajatlari bo‘lishi mumkin. Dehqonchilik masalalarida yer, suv, o‘g‘it yoki texnika zaxiralaridan unumli foydalanish evaziga yuqori hosildorlik ko‘rsatkichlari (maqsad funksiya)ga erishishni maqsad qilib olish mumkin. Xizmat ko‘rsatish sohasida, misol tariqasida, transport vositalari taqsimoti masalalarini ko‘rish mumkin. Bunda maqsad funksiyasi sifatida transport xarajatlari (minimizatsiya masalasi), tashishdan tushadigan umumiy foyda (maksimizatsiya masalasi) yoki transport vositasini kutish vaqti (minimizatsiya masalasi) kabilarni ko‘rish mumkin. Masalan, (moliya sohasida) bank mablag‘larini shunday tarzda taqsimlash kerakki, investitsiyalardan tushadigan daromad (maqsad funksiya) maksimal bo‘lsin.

Ixtiyoriy optimallashtirish masalasi o‘zgaruvchilarga qo‘yilgan ma’lum cheklanishlar doirasida amalga oshiriladi. Bu cheklanishlar quyidagi omillar bilan belgilangan bo‘lishi mumkin:

- ikkilamchi maqsadlar (investitsion portfel riskining minimizatsiyasi masalasini yechganda daromad olish ko‘zda tutiladi);

- imkoniyatdagi moddiy, ishchi, texnik yoki vaqt resurslarining cheklanganligi;
- faoliyat olib borishda belgilangan qoidalar (bozor cheklovlari, normativ aktlar, qaror qabul qiluvchi subyekt talablari va boshqalar).

Masala o'zgaruvchilarining masala cheklanishlarini (shartlarini) qanoatlantiruvchi qiymatlarning ixtiyoriy to'plamiga mumkin bo'lgan yechim deb ataladi. Qaror qabul qiluvchi shaxs mumkin bo'lgan yechimlar orasidan tanlash imkoniga ega bo'lishi kerak.

Ta'rif. Barcha mumkin bo'lgan yechimlar orasidan maqsad funksiyasi eng katta yoki eng kichik qiymatlarga erishuvchi yechimga optimal yechim deb ataladi.

Aksariyat hollarda optimal yechim bitta bo'ladi, ammo amaliyotda optimal yechimlar soni ko'p bo'lgan modellar ham uchraydi.

Chiziqli dasturlashda maqsad funksiyasi masala o'zgaruvchilarga chiziqli bog'liq hamda cheklovlar chiziqli tenglama va tengsizliklar bilan ifodalanishi kerak.

Chiziqli dasturlash modellarida noma'lum o'zgaruvchilardan tashqari o'zgarimas miqdorlar ham qatnashadi. Bunday miqdorlarga model parametrlari deb ataladi. Ishlab chiqarish masalalarida mahsulotlarning narxi, xomashyo zaxirasi – bular model parametrlari, mahsulotlarning ishlab chiqarish hajmlari bu modelning no'malum o'zgaruvchilari. Model parametrlar maqsad funksiyasining ko'rinishini va qiymatini aniqlaydi, optimal yechimga ta'sir qiladi. Model parametrlarning o'zgarishi optimal yechimning o'zgarishiga olib keladi. Ammo chiziqli dasturlash masalasini yechish jarayonida model parametrlari o'zgarimas deb olinadi. Chiziqli dasturlash usuli masalaning optimal yechimini topish bilan bir qatorda optimal yechimning model parametrlari o'zgarishi bilan qanday o'zgarishi haqida ma'lumot beradi.

Iqtisodiy masalalarni chiziqli dasturlash masalasi ko'rinishida ifodalashning asosi masala parametrlarini to'g'ri tanlash va ular orqali maqsadni chiziqli funksiya orqali ifodalash, chegaralarni esa chiziqli tengsizlik va tengliklar orqali ifodalashdan iboratdir.

Chiziqli dasturlash masalasini yechish uchun masalani formallashtirish, ya'ni masalaning matematik modelini tuzib olish zarur. Masalaning matematik modelini tuzish quyidagi qadamlarni o'z ichiga oladi:

- mavjud muammoni aniqlab olish;
- maqsadni aniqlab olish;
- masala doirasidagi cheklovlarni aniqlab olish;
- masala o'zgaruvchilarini aniqlab olish;
- masala parametrlarini aniqlab olish;
- masala o'zgaruvchilaridan foydalanilgan holda maqsad funksiyasi va cheklovlarni matematik ifodalash.

Masalaning qo‘yilishi. Quyida ishlab chiqarishning optimal rejalashtirish haqidagi amaliy masala uchun matematik modeli tuzish va hosil bo‘lgan chiziqli dasturlash masalasini maxsus dasturda yechish.

“Olmos” mebel fabrikasi uchun ishlab chiqarishni optimal rejalashtirish masalasi

Fabrikada ikki turdagi mahsulot ishlab chiqariladi: shkaf va televizor uchun tumba. Bir dona shkaf yasash uchun 3,5 m. standart DSP, 1 m. standart shisha va bir ishchining bir kunlik mehnati sarflanar ekan. Bitta tumba uchun 1 m. DSP, 2 m. shisha va bir ishchining bir kunlik mehnati sarflanadi.

Bir dona shkafni sotishdan tushadigan foyda 200 \$, tumbadan esa – 100\$ ekan. Fabrikaning moddiy va mehnat resurslari cheklangan bo‘lib, fabrikada jami 150 ta ishchi ishlaydi. DSPning kunlik zaxirasi 350 m., shishaning zaxirasi esa 240 m.ni tashkil etadi. Fabrika maksimal foyda olish uchun bir kunda qancha shkaf va tumba ishlab chiqarishi kerak?

Masalaning matematik modelini tuzish uchun quyidagilarni aniqlab olamiz:

Boshqaruv muammosi	Ishlab chiqarish jarayonida fabrika xomashyo zaxirasidan oqilona foydalanish.
Maqsad	Zaxira imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda “Olmos” mebel fabrikasi foydasini maksimallashtirish.
Cheklovlar	Moddiy va mehnat resurslariga bo‘lgan cheklovlar: DSPning kunlik zaxirasi 350 m., shishaning zaxirasi 240 m.ga teng, fabrikada jami 150 ta ishchi ishlaydi.
Masala o‘zgaruvchilari	Korxonada kundalik ishlab chiqarish lozim bo‘lgan shkaflar va tumbalar soni.
Masala parametrlari	Bir dona shkaf va bir dona tumba yasash uchun ketadigan moddiy va mehnat resurslari, bir dona shkaf va bir dona tumba sotishdan tushadigan foyda miqdori. Masala parametrlari 1-jadvalda keltirilgan.

RESURSLAR	SHKAF	TUMBA	ZAHIRA HAJMI
DSP	3,5 m.	1,0 m.	350 m.
SHISHA	1,0 m.	2,0 m.	240 m.

ISHCHI	1 ta	1 ta	150 ta
FOYDA	200	100	

1-jadval. Masala parametrlari

Masalaning matematik modeli. Masalaning matematik modelini yozishdan avval ayrim belgilashlarni kiritib olamiz. Fabrikaning kundalik ishlab chiqaradigan shkaflar soni x va tumbalar soni y bo'lsin. U holda fabrikaning kundalik umumiy foydasi har ikki mahsulotdan ko'radigan foydalarning yig'indisidan iboratdir. Agar bir dona shkafdan tushadigan foyda 200\$ bo'lsa, x dona shkafdan tushadigan foyda $200 \cdot x$ \$ ga teng bo'ladi. Xuddi shu kabi, bir dona tumbadan tushadigan foyda 100\$ bo'lsa, y dona tumbadan tushadigan foyda $100 \cdot y$ \$ ga teng bo'ladi. Kundalik ishlab chiqilgan jami mahsulotdan tushadigan foyda $F = 200x + 100y$ dollarga teng bo'ladi.

Maqsad funksiyasi. Jami mahsulotdan tushadigan foyda $F = 200x + 100y$ ga teng bo'ladi.

Maqsad funksiyasining ko'rinishidan ishlab chiqariladigan mahsulot hajmlari x va y qancha katta bo'lsa, fabrikaning ko'radigan foydasi F shuncha katta bo'lishi ma'lum. Ammo kundalik ishlab chiqariladigan shkaf va tumbalar sonini istalgancha ko'p qilib olib bo'lmaydi, chunki fabrikaning moddiy va mehnat resurslari cheklangan.

Cheklovlar. Qanday cheklovlar doirasida maqsad funksiyasini optimallashtirishimiz kerakligini aniqlash uchun fabrika zaxirasidagi DSP, shisha miqdori va ishchilar soniga shartlarni aniqlaymiz.

	Bir dona shkaf uchun 3,5 m. DSP va bir dona tumba uchun esa 1 m. DSP sarflangani uchun jami DSP sarfi $3,5x + y$ metrga teng bo'ladi. Bu kattalik fabrikaning DSP zaxirasi 350 metrdan oshmasligi kerak.	$3,5x + y \leq 350$
	Bir dona shkaf uchun 1,0 m. shisha va bir dona tumba uchun esa 2,0 m. shisha sarflangani uchun jami shisha sarfi $x + 2y$ metrga teng bo'ladi. Bu kattalik fabrikaning shisha zahirasi 240 metrdan oshmasligi kerak.	$x + 2y \leq 240$
	Bir ishchi kuniga bitta shkaf, yoki bitta tumba yasashi mumkin. Demak jami mahsulotlar soni $x + y$ jami ishchilar sonidan oshib keta olmaydi.	$x + y \leq 150$

	<p>Va nihoyat, ishlab chiqariladigan shkaflar soni x va tumbalar soni y manfiy bo‘la olmaydi.</p>	$x \geq 0, y \geq 0$
---	---	----------------------

Demak, masalaning matematik modeli:

$$\begin{cases} 3,5x + y \leq 350 \\ x + 2y \leq 240 \\ x + y \leq 150 \\ x \geq 0, y \geq 0 \end{cases}$$

$$F = 200x + 100y \rightarrow \max$$

Endi ushbu masalaning yechimini grafik usulda aniqlashni ko‘rib chiqamiz. Chiziqli dasturlash masalasini grafik usulda yechish ikki bosqichdan iborat:

- Tekislikda chiziqli tengsizliklarni qanoatlantiruvchi to‘plamni aniqlash;
- To‘plamda maqsad funksiyasiga eksremal qiymat beradigan nuqtani topish.

$$\begin{cases} 3,5x + y \leq 350 & (a) \\ x + 2y \leq 240 & (b) \\ x + y \leq 150 & (c) \\ x \geq 0, y \geq 0 \end{cases}$$

$$F = 200x + 100y \rightarrow \max$$

Avvalo, joiz yechimlar to‘plamini topamiz. Nomanfiylik shartlarini e‘tiborga olsak, joiz yechimlar to‘plami Dekart koordinatalar sistemasining $x \geq 0, y \geq 0$ tengsizliklari bilan aniqlanadigan birinchi choragida joylashishiga isonch hosil qilamiz.

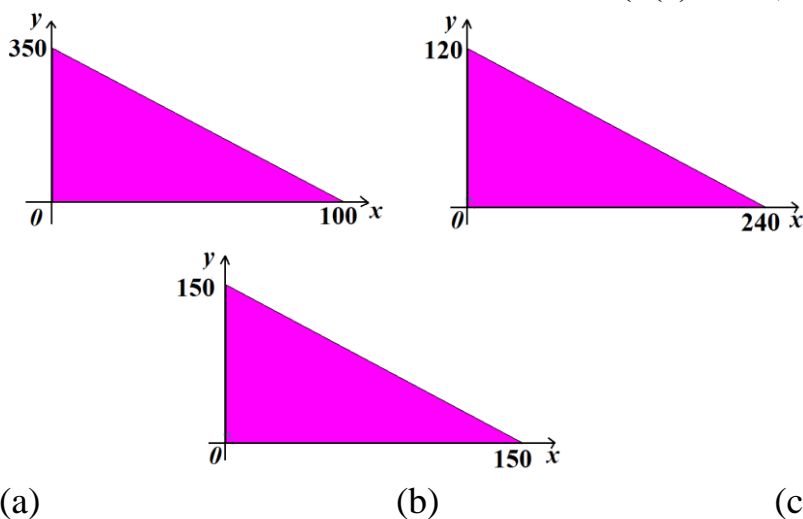
1-tengsizlik: $3,5x + y \leq 350$ tengsizlikni tenglik bilan almashtiramiz va $3,5x + y = 350$ to‘g‘ri chiziqning grafigini chizamiz. To‘g‘ri chiziqning grafigini chizishda uning koordinata o‘qlari bilan kesishadigan nuqtalarini topish qulaylik tug‘diradi. $x = 0$ bo‘lganda $y = 350$ kelib chiqadi. $y = 0$ bo‘lganda $x = 100$ ga teng bo‘ladi.

Dekart koordinatalar sistemasida $(0; 350)$ va $(100; 0)$ nuqtalar orqali to‘g‘ri chiziq o‘tkazib, $3,5x + y = 350$ funksiyaning grafigini hosil qilamiz. Bu to‘g‘ri chiziq tekislikni ikki qismga ajratadi. Tengsizlikni qanoatlantiruvchi yarim tekislikni aniqlash uchun tekislikda joylashgan to‘g‘ri chiziqda yotmagan ixtiyoriy nuqta, masalan, koordinatalar boshi $(0; 0)$ nuqtani olamiz. Bu koordinatalarni tengsizlikka qo‘yamiz:

$3,5 \cdot 0 + 1 \cdot 0 \leq 350$, ya'ni $0 \leq 350$ kelib chiqadi. Demak, 2 ta yarimtekisliklardan koordinatalar boshini o'z ichiga olgan yarim tekislikni tanlaymiz. Shunday qilib, (a) tengsizlikni qanoatlantiruvchi soha OAB uchburchakdan iborat bo'ladi (1(a)-rasm).

2-tengsizlik: $x + 2y \leq 240$ tengsizlikni tenglik bilan almashtiramiz va $x + 2y = 240$ to'g'ri chiziqning grafigini chizamiz. Bu to'g'ri chiziq koordinata o'qlarini $(0; 120)$ va $(240; 0)$ nuqtalarda kesib o'tadi. $(0; 0)$ nuqtani tengsizlikka qo'ysak, $0 \leq 240$ tengsizlikni qanoatlantirishini ko'ramiz. Demak, yarimtekisliklardan koordinata boshini o'z ichiga olganini tanlaymiz. Natijada (b) tengsizlikni qanoatlantiruvchi soha OCD uchburchakdan iborat bo'ladi (1(b)-rasm).

3-tengsizlik: $x + y \leq 150$ tengsizlikni tenglik bilan almashtiramiz va . Ushbu $x + y = 150$ to'g'ri chiziqning grafigini chizamiz. Bu to'g'ri chiziq koordinata o'qlarini $(0; 150)$ va $(150; 0)$ nuqtalarda kesib o'tadi. $(0; 0)$ nuqtani tengsizlikka qo'ysak, $0 \leq 150$ tengsizlikni qanoatlantirishini ko'ramiz. Demak, (c) tengsizlikni qanoatlantiruvchi soha OFG uchburchakdan iborat bo'ladi (1(c)-rasm).

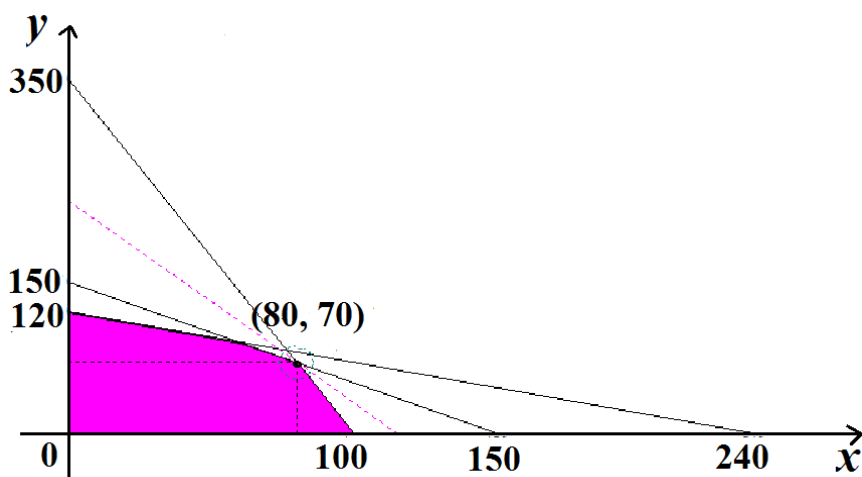

(a) (b) (c)

1-rasm. Joiz yechimlar to'plamini aniqlash jarayoni

Yuqorida keltirilgan barcha sohalarning umumiy qismini olsak, $OAED$ to'rtburchakdan iborat bo'lgan joiz yechimlar to'plamiga ega bo'lamiz (2-rasm).

Endi joiz yechimlar to'plamida maqsad funksiyasi $F = 200x + 100y$ maksimal qiymatga erishadigan nuqtani topishga o'tamiz. Buning uchun avval normal vektor $\vec{n} = (200, 100)$ ni quramiz. Agar maqsad funksiyasiga aniq qiymat bersak, y'ani c ni aniq songa tenglashtirsak, hosil bo'lgan to'g'ri chiziq \vec{n} vektorga perpendikulyar bo'ladi. To'g'ri chiziqni maksimasiya masalasini ko'rayotganimiz uchun \vec{n} vektor yo'nalishida o'ziga parallel ravishda siljitib boramiz. To'g'ri chizig'imiz joiz sohaning oxirgi tark etadigan nuqtasi maqsad funksiyasiga maksimal qiymat beradigan E nuqta bo'ladi.

2-rasm. Masalaning grafik usulda yechimini topish

E nuqtaning koordinatalarini topish uchun AB va CD to‘g‘ri chiziqlar tenglamalari yordamida sistema tuzib uni yechamiz:

$$\begin{cases} 3,5x + y = 350 \\ x + y = 150 \end{cases} \Rightarrow (x; y) = (80; 70)$$

Demak, tenglamalar sistemasini yechib, AB va CD to‘g‘ri chiziqlarning kesishish nuqtasi E ning koordinatalarini topdik: $(x; y) = (80; 70)$. Maqsad funksiyasining optimal qiymati esa quyidagicha topiladi:

$$F_{\max} = F(x; y) = F(80; 70) = 200 \cdot 80 + 100 \cdot 70 = 23000$$

Bundan ko‘rinadiki, fabrika bir kunda 80 dona shkaf va 70 dona tumba ishlab chiqarsa, maksimal foydasi 23000\$ bo‘lar ekan.

Xulosa

Chiziqli dasturlash masalasining optimal yechimini topish jarayonida quyidagi holatlar ro‘y berishi mumkin: masalaning yechimi yagona yoki cheksiz ko‘p yechimga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Raimova G., Dalaboyev U. Optimal qarorlar qabul qilish usullari. Chiziqli dasturlash. Darslik. T.: 2022. 240 b.
2. Xashimov A.R., Sotvoldiyev A.I., Xujaniyozova G.S., Xolbozorov Q.X. Iqtisodchilar uchun matematika. 1-modul (chiziqli algebra asoslari va uning iqtisodiyotga tatbiqlari). Darslik. T.: “Nihol-print” OK. 2022. 316 bet.
3. Sotvoldiyev A.I., Xidirov N.G‘. Dinamik modellarni iqtisodiyotda qo‘llanilishi. Science and education scientific journal. Tashkent. 2022. Vol. 3, No. 3. pp. 1-10.
4. Sotvoldiyev A.I., Turdiyev Sh.R. Hayot sifatini baholashning optimal usullari. Ilmiy tadqiqot va innovatsiya ko‘p tarmoqli ilmiy jurnal. Toshkent. 2022. 1-tom, 6-

son. 31-35 betlar.

5. Sotvoldiyev A.I. Some Economic Applications of Differential Equations. Diversity Research: Journal of Analysis and Trends. Chile. 2023. Vol. 1, Issue 4. pp. 22-27.

6. Sotvoldiyev A.I., Ostonakulov D.I. Mathematical Models in Economics. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. Germany. 2023. Vol. 17, pp. 115-119.

7. Sotvoldiyev A.I., Ostonakulov D.I. About Game Theory and Types of Games. Texas Journal of Engineering and Technology. USA. 2023. Vol. 23, pp. 11-13.

8. Sotvoldiyev A.I., Yuldashev S.A. Matematik modellashtirish va matematik model qurish metodlari. Pedagog respublika ilmiy jurnali. Uzbekistan. 2023. 5-son. 44-50 betlar.

9. Sotvoldiyev A.I. Mathematics of economic processes nature and methods of modeling. Science and education scientific journal. Uzbekistan. 2023. Vol. 4, No. 3. pp. 829-835.

10. Sotvoldiyev A.I. Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasi haqida. Journal of New Century Innovations. Uzbekistan. 2023. Vol. 34, Issue 1. pp. 102-105.

DESCRIPTION OF TARGET LEARNERS

Abdullayeva Firuza

Week 3 – Formative Assessment

Phonetics, Phonology, Morphology

MA TESOL Program(7K) Webster University in Tashkent

TESL 5740: Linguistics for language learning and teaching

Instructor: Sanjar Djalalov

Abstract: In the article it is discussed about the types of target learners' description. The article consists of abstract, basic concepts, introductory part, main body, conclusion and used literature.

Basic concepts: morphology, silent letters, assimilation, clitics, past tenses, diphthongs

Acquisition of second and foreign languages play crucial role in the education program. For this reason students are studying foreign languages eagerly. I teach a multiple level of students who are beginners, pre-intermediates and intermediate level of students among them. However, I am going to clarify about pre-intermediate level of students are 7th and 8th grade students who are being strived to get IELTS certificate. They are 10, 6 of them are fourteen year olds and 4 of them are thirteen year olds who studied at secondary school. They easily get along with others by communicating, training to speak, revising and analysing each others' essays as well as developing their self-study skills through after class activities. The topics of the class are A2 listening, A2 reading, A2 writing and Speaking skills. Our primary aim is to work on confusions and gaps in language learning. In order to achieve gradually success in acquiring languages I'm going to clarify 5 vital themes on Phonetics, Phonology and Morphology.

1.Silent letters.

Majority of my students confuse to using silent letters in speaking and writing tasks due to their graphemes and spelling. For instance, **through** has 7 graphemes and 3 sounds, **handsome** has 8 graphemes and 6 sounds. There are many such words in English. According to Yavas, M. (2016). These discrepancies due to silent letters or sound which being represented by combination of letters. First of all, I should explain what are silent letters. Silent letters are considered letter or combination of letters which are not pronounced frequently and is observed a constant modification between spelling and letters. In order to aware of basic rules of phonetics, isn't being focus on spelling but also more concentrate on sounds in utterances.

2. Assimilation.

There are some disciplines can see some trends which arise naturally and cannot focus on Phonology. A number of sounds assimilate to next sound and can't pronounce. For example, **knowledge** in this position letter **k** assimilate to **n** and isn't spell. **Which, who, when** also can be example. Students frequently confuse in writing and remove second or first letter which isn't produced. Especially two adjacent or close sounds participate in assimilation process. McMahon (2020) noted that assimilation occurs with nasal sounds. When we explain about phonology, we have to focus on these tendencies absolutely.

3. Past Tense (Irregular verbs)

The target learners can identify verb morphemes as **-ed** for regular verbs and changing stem for irregular verbs. Nevertheless, they confuse to use occasionally. **According to Payne** scholars divided into past tense forms 2 parts, which by adding **-ed** is considered **weak** verbs as well as modification arise in stem is called **strong** verbs for many years. But these notions have changed. Provided that one letter changes in stem like **come/came** or **lose/lost** is called **weak suppletion**. If stem completely change it is named **strong suppletion**. Students have to grasp the difference between them.

4. Clitics.

Clitics are separate words which they attach to beginning of the noun or noun phrase. Including that **a** and **the** cliticize to the word that comes after. **Payne** mentioned that clitics are function word that fix phonologically to another word and this one which a clitic attaches is considered its host.

5. Vowels and diphthongs.

There are a lot of confusions in spelling system of English. Phonetics informs about describing and analyzing various human sounds which is used in languages. Vowels play essential role in children's pronunciation initially when they begin to speak. Target learners can identify the vowels easily. However, spelling of some vowels can confuse them. Therefore, there is need to learn distinguishing features of letters. McMahon noted that it is essential to explain clearly the learners arrange of features of vowel sounds.

References:

1. Yavas, M (2016). Applied English Phonology, 3rd Edition. John Wiley & Sons.
2. McMahon, A. (2020). An introduction to English phonology. Edinburg University Press.
3. Payne, T. E.(2011). Understanding English Grammar: A Linguistic Introduction. Cambridge University Press.

“ALVIDO BOLALIK” ASARIDA YORITILGAN JAMIYATDAGI ILLATLARNING YOSHLAR KELAJAGIGA SALBIY TA’SIRI

Ismailova Fotima

Namangan davlat chet tillari instituti magistiri

Annotatsiya: Ushbu maqola Tohir Malik qalamiga mansub “Alvido bolalik” asari yuzasidan jamiyatdagi asrdan asrlarga o’tib borayotgan, hech poyoniga yetmayotgan turli xil illatlar tufayli beg’ubor yoshlik nima ekanligini his qilmagan va butun bir hayoti barbod bo’lgan murg’ak qalblar taqdirini tahlil qilish barobarida bunday vaziyatlarning chin aybdorlarini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: axloq tuzatish koloniyasi, loqaydlik, xudbinlik, baxtsizlik, bolalik, o’smir.

Abstract: This article is based on the work of Tahir Malik “Farewell to Childhood” and describes the fate of poor souls who did not feel what innocent youth was and whose whole life was ruined due to various vices in society that passed from century to century, and never have not come to an end. Analysis reveals the true culprits of such situations.

Key words: correctional colony, indifference, selfishness, unhappiness, childhood, teenager.

Аннотация: Данная статья основана на произведении Тахира Малика «Прощай, детство» и описывает судьбы бедных душ, которые не почувствовали, что такое невинная молодость и вся жизнь которых была загублена из-за различных пороков в обществе, перешедших из века в век, и никогда не подошли к концу. Анализ показывает истинных виновников подобных ситуаций.

Ключевые слова: исправительная колония, равнодушие, эгоизм, несчастье, детство, подросток.

Qalami o’tkir yozuvchi va o’z asarlarining tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan o’zbek yozuvchilari orasida ajralib turadigan Tohir Malikning “Alvido bolalik” asarida qalamga olingan mavzusi hali-hanuz o’z dolzarbligini yo’qotmagan. Asarda 80-90 yillar voqealari tasvirlansa ham, muammo hali ham o’zgarmagandek. Nega yoshlarga jinoyat olami jozibali ko’rinadi? Jinoyat olamining nimasi ularga qiziq? Va shu tubsiz jarga qulashlariga, asosan, kimlar aybdor?! Yozuvchining bu asari adib ijodida o’ziga xos o’ringa ega. Bu asarning asosiy g’oyasi-hech kim jinoyatchi bo’lib tug’ilmaydi, bolani atrof-muhit, jamiyatdagi turli xil illatlar jinoyatchiga aylantiradi. Adib jinoyat olamini “Shaytanat”, ya’ni shaytonlar yetovidagi zulmkorlar mamalakati deb atab, “Ehtiyot bo’ling, bu ko’chaga yaqin yo’lamang. Boshi berk bu ko’channing adog’ida faqatgina azobli, xorli o’lim topasiz” demoqchi bo’ladi. Ushbu asarning nomidan ham

ulkan ma’no anglash mumkin. Qachon yoshlikka “alvido” deyish mumkin? Biz bilamizki, qachonki inson ham jismonan, ham ma’nan ulg’ayganda yoshlik davri bilan o’z-o’zidan xayrlashadi. Ammo shunday bolalar borki, ular eng beg’ubor umr pallasi yoshlik davrini jismonan emas, balki ma’nan ulg’ayib, ya’ni turli xil turmush tashvishlari, qiyinchiliklari va erta kunda tushgan ro’zg’or g’ami bilan o’tkazib yuborishga mahkum. Asarning debochasida yozuvchi quyosh tasviri orqali yoshlik davrini bolalar turli xil tarzda boshdan kechirishiga juda chiroyli tarzda qiyoslab beradi: “Quyosh qayerdadir tog` ortidan, qayerdadir cho`l adog`idan, qayerdadir asriy muzliklar orasidan bosh ko`taradi. Quyoshning tongdagi, ayniqsa, bahor tongidagi ko`rkini ko`rish barchaga ham nasib qilavermaydi. Quyosh barchaga baravar nur sochadi, deydilar. Haq gap. Biroq, uning nuridan hamma ham bir xilda bahramand bo`lavermaydi.”¹ Bu bilan yozuvchi har bir murg`ak qalb ham beg`ubor yoshlik davrini bir xil qarshi olavermaydi, demoqchi bo`ladi. Kimdir mehrga to`la, qiyinchiliklardan holi, oilada, ota-onasi va yaqinlari bilan yoshlik sururini sursa, kimdir bu davrni panjara ortida, ahloq tuzatish koloniyasida, to`rt devor orasida yoki ziddiyat va ro`zg`or tashvishlari, qiyinchiliklarga boy zulmat ostida o`tkazadi demoqchi, nazarimda. Yoshlik inson umrining eng yorqin pallasi hisoblanadi. “Yoshlik inson hayotining so`ngi yillari uchun urug` qadaladigan bahor pallasidir.”²

Asardagi Asror, Salim va Dilfuza kabi obrazlarning suyanay desa suyanchig`i, dardlashay desa dardkashi yo`q. Hattoki ona tili darsida baxtli bolalik haqida insho yozish uchun arzigulik xotirasi ham yo`q. Ayniqsa, asardagi Asror obraziga achinasan kishi. Bechoraning o`z mustaqil fikri bo`lsa ham uni bayon etolmaydi. Uning o`qishga bo`lgan qiziqishi va maktab fanlarida faol bo`lishiga qaramay, otasi sabab orzulari uchun kurasholmaydi. Hattoki otasining qistovi bilan aniq fanlarga chuqurlashtirilgan iqtidorli maktabni tark etib oddiy maktabga joylashtiriladi. Uning hayotida tanlashi mumkin bo`lgan 3 ta muhim yo`l borligi ajoyib tarzda tasvirlangan. Birinchi yo`lning boshida “oq shayton” turibdi. Bu shayton unga, bu yol`ga kirsang seni do`stlaring pul topib aql topmagan kishilar bo`ladi va sen pul, maishat ichidasan. Ammo kim kul desa kulasan, kim eshak bo`lib hangra desa hangraysan. Puli ko`p “qul” bo`lasan demoqchi go`yo. Buni Asrorning otasi deyishimiz mumkin. Chunki uning otasi otarchi bo`lib, Asrorni ham tuni bilan to`ylarda o`zi bilan doirachi qilib olib yurishi, zarracha ham ma`naviyati yo`q johil inson bo`lishi, o`g`lining ilmga va bilimga chanqoqligi, orzuniyatlarining unga zarracha ham qizig`i yo`qligi buning yaqqol dalilidir. Ikkinchi yo`lda esa “qora shayton” turadi. Bu yo`lda sen hech kimga egilmaysan, senga hamma qulluq qiladi. Atrofingdagilar sening izmingda bo`ladi. Ko`ngling tusaganini qila olasan. Bu shaytonni Qamariddinga qiyoshlashimiz mumkin. Aslida Qamariddin ham jamiyat qurboni. Onasi tomonidan yetimxonaga tashlab ketilgani, hali hanuz otasi kim

¹ Tohir Malik. «Alvido bolalik». 2018, 3-bet)

² Ya. B. Knyajnin. Ziyouz.com.

ekanligini bilmasligi, yoshligida shu jamiyatdagi odamlar tomonidan yerga urilishi va hech kimga kerakli emasman degan tushunchaning ongida paydo bo‘lishi uni butun bir jamiyatga nafrat bilan ulg‘ayishiga sabab bo‘ladi. U butun umri davomida o‘ziga zulm berganlardan, asosan, onasidan qasos olish payida yashaydi. Shuning uchun atrofiga o‘ziga o‘xshagan bolalarni, asosan alamzadalarni to‘playdi. Asarning boshida Qamariddinga nisbatan qalbimizda nafrat uyg‘onishi mumkin. Ammo asar davomida u ham yaxshi inson ekanligi, qalbining tub-tubida insoniylik borligini uni Asrorga nisbatan munosabatida, ya‘ni Asrorni o‘qitmoqchi bo‘lishi, katta odam qilishni xohlashi, eng asosiysi otasining zulmidan ozod qilishga urinishida ko‘rishimiz mumkin. Unga ham jamiyat tomonidan yaxshi munosabatda bo‘linganida yaxshi inson bo‘lishi mumkinligini quyidagi gaplaridan bilishimiz mumkin: “Meni birov suymagan edi. Men shu bolani odam qilaman, o‘zim qamalib, otilib ketsam ham, uni o‘qitaman!”³ Uchinchi yo‘l boshida esa hech kim yo‘qday go‘yo. G‘ira-shira yo‘l boshida dam-badam ustoz Mahkam aka ko‘rinib turadi. U bu yo‘lga bir umr chumoli kabi halol mehnat qilmoqchi bo‘lganlar, talashish-tortishishdan tolmaydigan va o‘sha zamon boyvachchalari tomonidan kulgi qilinishdan ranjimaydigan odam kirsin deyayotganday. Bundan o‘sha zamonda o‘qimishli va ziyoli insonlarning qadr-qimmatini yo‘qligini, jamiyatda, asosan, puldorlar ustun turishi, pul bilan hamma narsani hal qilsa bo‘ladi degan tushunchaning mavjud ekanligini ham tushunishimiz mumkin. Aslida zamon yomon emas, shu zamoni o‘zgartirgan odamlar yomon. Shuning uchun ham Asror bechorani uchinchi yo‘lni tanlashga yuqoridagi ikki yo‘ning ustunligi yo‘l qo‘ymayotganini bilishimiz mumkin. Ammo Asrorning eng yaqin insoni, mehriboni, munis validasi bor. U Asrorga achinadi, uni o‘zi istagan ezgu yo‘ldan, ya‘ni ziyo yo‘ldan ketishini istaydi. Ammo badbaxt va qattiqqo‘l eridan hayiqqani uchun o‘g‘lini himoya qila olmaydi. Bundan o‘zbek ayollarining qanchalik itoatkorligi va natijada o‘zi yorug‘ dunyoga keltirgan norasidalarining kelajagiga befarq bo‘lib qolishini bilib olishimiz mumkin.

Asarning yana bir qahramoni esa oiladagi yo‘qchilik, otasining oilasiga bo‘lgan mas‘uliyating yo‘qligi sababli erta kunda “qarib”, ulg‘ayib qolgan Salim obrazidir. Uning otasini qanday inson ekanligini asardagi quyidagi parchadan osongina payqab olishimiz mumkin: “Salimning otasi bolaligida oyogi‘ni sindirib olganmi yo tug‘ma cho‘loqmi, har holda hassasiz yurolmaydigan bu odamning mehnatga tobi-toqati yo‘q. Shamollasa, aksirishga ham erinadigan ota bolasi nechtaligini ham bilmasa kerak. O‘n bir bola, nima ichyapti, ikki qiz nima uchun erga chiqmay turib tug‘ib oldi, endi ularning turish-turmushi nima bo‘ladi – ishi yo‘q”. Bu misralardan jamiyatda o‘smirlarning to‘g‘ri yo‘ldan adashishi va ohiri zulmat bo‘lgan tubsiz jinoyat jariga qulashining asosiy sabablari ota-onalarning mas‘uliyatsizligida deyishimiz mumkin.

³ T. Malik. “Alvido bolalik” 2018. 52-bet.

Naqadar ayanchli taqdirga ega Salimga achinmaslikning iloji yo‘q. Shuning uchun ham unga birdan bir tirgak va oilasini ta‘minlash uchun eng yaxshi yo‘l Qamaridding jinoyatga to‘la yo‘g‘rilgan yo‘li bo‘lib tuyuladi.

Asardagi keyingi obraz esa Dilfuza. Bu qizning onasi otasi bilan avtohalokatga uchragandan so‘ng vafot etadi. Otasini esa oyog‘i kesib tashlanib, bir umr nogironlar aravachasiga mixlanadi. Nochor ota ikki o‘g‘il va bir qizi Dilfuzani mehribonlik uyiga topshiradi. Vaqt o‘tgandan keyin esa oila yaqinlari otasiga g‘amxo‘rlik qilib, osh-ovqatiga qaraydi deb Dilfuzani qaytarib kelishadi. Qizning yaqini, sirdoshi yo‘q. Yaqin qarindoshlari o‘zi bilan ovvora. Otasi esa kun-u tun qorong‘u xonada o‘z o‘ylariga cho‘mgancha o‘tiradi. Bechora qiz dugonalari kabi chiroyli kiyinishni istaydi. Ammo otasining nogironlik nafaqasi ro‘zg‘orga arang yetadi. Qizning ko‘ngli chinakam yarimta. Shuning uchun ham unga rahmi kelib chindan ham g‘amxo‘rlik qilmoqchi bo‘lgan Asrorga ko‘ngil qo‘yadi. Ammo Asror unga shunchaki achinishi sabab yordam berib yurishni bilmaydi. Shundanmi, u Asror bilan Qamariddin to‘dasiga qo‘shilib qoladi. Biz asar davomida hattoki jamiyatdagi bolalarning ta‘lim va tarbiya olishidagi asosiy bo‘g‘in hisoblangan pedagoglarning ham kamchiliklarini ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, maktabda Asror va Dilfuzaning o‘zaro ko‘p gaplashganini ko‘rib maktabda turli xil gap so‘zlar ko‘payadi. O‘qituvchilar birinchi bo‘lib Asror bilan gaplashishni o‘rniga Dilfuzaga tanbeh berishadi. Sababi ular Asrorni bilimli o‘quvchi, uning otasini puli ko‘pligi uchun Dilfuza uning boshini aylantirgan deb noto‘g‘ri talqin qilishadi. Hech birovlari Dilfuzaning shaxsiy hayoti yoki uning muammolari bilan qiziqishmaydi. Dilfuzaning sinf rahbari A‘zamxonova asar yakuniga yaqin uning otasiga turmushga chiqadi. Ammo hech qachon Dilfuzani tushunishga harakat qilmaydi. Chinakam sirdosh va dardkash bo‘la olmaydi. Unga faqat to‘siqlar qo‘yish bilan tobora Dilfuzani ruhan ezadi.

Yuqoridagi fikrlarimizni o‘qigan kitobxon oilasi nochor, tirikchilikdan qiynalgan jamiyatdagi barcha bolalar jinoyatchi bo‘ladimi deb tushunishlari mumkin. Aslo yo‘q, bunday emas. Asosiy gap mehrda va oiladagi hamfikrlikda. Misol uchun asardagi Turob obrazi ham chinakam qiyinchiliklar orasida yashaydi. Akasining jasadini Afg‘onistondan olib kelinganida onasi bunga chidolmay jinni bo‘lib qoladi. Oiladagi yetti nafar bola otasining o‘ziga qolib ketgan. Lekin ota farzandlarini tashlab qo‘ymagan. Turob bilan darsdan so‘ng halol mehnat qilib oila tebratadi. Asardagi Zoir ismli obraz esa chin ma‘nodagi baxtli bola. Asror unga juda havas qiladi. Buni Asrorning quyidagi o‘ylaridan ham bilib olishimiz mumkin: “Zoir baxtli bola. Ota-onasi injener, uyda o‘zi-yu singlisi. Gazetaga xabar yozadi. Nima istasa, shunga erishadi.”⁴ Bu misralardan Zoirning ham Asror kabi o‘ziga to‘q oilada yashashi ammo,

⁴ T. Malik. “Alvido bolalik”. 2018. 29-bet.

otalarining e’tibori, dunyoqarashi turlicha ekanligi, farzandlarining orzu-istaklari bilan qiziqishi yoki aksincha ekanligini yaqqol tushunishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘smirlarning kelajagi va jamiyatda munosib o‘rin topa olmasliklarining asosiy sababi deb **loqaydlik**, ya’ni jinoyatni oldini olish o‘rniga fojia sodir bo‘lgandan keyin muhokama qilishlari, atrofidagi insonlar taqdiriga befarq bo‘lishlarini tushunishimiz mumkin. Asardagi juda ham ijobiy hislatlarga ega, chinakam sofdil inson, o‘z kasbiga mehr qo‘yib sitqidildan ado etuvchi obraz, ichki ishlar xodimi Maqsud Soliyev loqaydlik haqida shunday deydi: ”Jamiyat uchun jinoyatchidan ko‘ra loqayd odam xavfliroq. Jinoyatchi jabrini tortadi, balki to‘g‘ri yo‘lini topib olar. Ammo loqayd odam esa yangi-yangi jinoyatlarni ko‘rganida ham ko‘z yumib ketaveradi. Loqaydlik degan dard bo‘lmaganida qanchadan qancha odam jinoyat jari yoqasida to‘xtatib qolinaradi.”⁵ Asarda bunday loqayd odamlarga pivoxona sotuvchisini, u yerdagi odamlarni, jinoyatlarni yopdi-yopdi qilib yuborib, insonlarning mansabiga qarab muomala qiladigan ichki ishlar xodimlarini yoki ayrim pedagoglarni keltirishimiz mumkin. Misol uchun pivoxona yaqinida tunda Qamariddin, Salim, Asror to‘satdan mudhish jinoyat sodir etadilar. Mirqosim Mirtillayevni do‘pposlab o‘ldirib qo‘yishadi. Hali joni uzilmagan jabrdiydani qo‘rqanlaridan yaqin oradagi anhorga uloqtirib qochishadi. Ayni shu paytda pivoxona ichi gavjum bo‘lsa ham biror kim shu jinoyatni ko‘rib qolmaydi, jinoyatning oldini ololmaydi. Balki atrofdegilar sal e’tiborli bo‘lishganda Mirqosimning hayoti saqlanib qolinaridimi? Bir oila yakka -yu yolg‘iz boquvchisi, otasidan ajralib qolmasidimi? Keyingi sabab esa, **ota-onalarning farzandining tarbiyasiga bee’tiborligi**, asosiy, vazifalari faqat tirikchikni o‘tkazish deb qarashlari yoki farzandlarining o‘y-fikrlari, orzulari bilan umuman ishlari yo‘qligidadir. Keyingi sabab esa, jamiyatda ildiz otgan illatlardan yana biri, **xudbinlik**, ya’ni insonlarni faqat o‘z-o‘zini o‘ylashi, sen menga tegma, men senga tegmayman qabilida ish tutishidir. Jamiyatdagi bu illatlar kamaymas ekan, yoshlarning hayoti barbod bo‘laveradi, jiyotchilar ko‘payaveradi. Asar fojiali yakun topadi. Xulosa esa kitobxonning o‘ziga qoldiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tohir Malik. “Alvido bolalik”. 2018.
2. <https://www.researchgate.net>
3. Ziyouz.com

⁵ T. Malik. “Alvido bolalik”. 2018. 19-bet.

XITOIY TILIDA HIS-HAYAJONNI IFODALOVCHI SO‘ZLARNING TURKUMLARGA XOSLIK MASALASI

Tashmuxeamedova (Azimova) Dildora Aziz qizi

Dildora_Azimova_98@mail.ru

Oriental universiteti, G‘arb tillari kafedrası

Stajyor, o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada xitoy tilida his-hayajonni ifodalovchi so‘zlar tasnifi, xitoy tili grammatikasida ularning tutgan o‘rni tahlil qilingan holda ularning qaysi turkumga xosligi borasida so‘z yuritiladi. Undov so‘zlarni tasniflashda so‘z turkumlarining ahamiyati va his-hayajonni bildiruvchi so‘zlarning turkumlanishi bilan bir qatorda muallif xitoy tilshunos olimlari Zhu Dexi (朱德熙) va Ding Shengshu (丁声树) boshchiligidagi bir necha tilshunos olimlar guruhi qarashlari va ular o‘rtasidagi farqlarni yoritib beradi.

Kalit so‘zlar: So‘z turkumlari, mustaqil so‘zlar, yordamchi so‘zlar, his-hayajon so‘zlari, undov so‘zlar, ovozga taqlid so‘zlar.

Insoniyat tarixida til, xususan, so‘zlar shakllanishidan ham avvalroq paydo bo‘lgan tovushlar ya’ni, his-hayajonni ifodalovchi tovushlar mavjud edi. Ilk odamzot paydo bo‘lganida so‘zlashuv vositasi o‘rnida o‘zlarining xursandchilik, xafalik, qo‘rquv, mamnuniyat, rozilik, hatto ochlik singari hissiyotlarini ham aynan hozirgi kunda his-hayajon so‘zlari (o‘zbek tilida his-hayajon undovlari yoki undov so‘zlar) nomi ostida birlashgan tovushlar orqali izhor etganlar. Undov so‘zlarning eng ahamiyatli jihati ham aynan uning tildan avval paydo bo‘lganligi va so‘zlovchining butun holatga yoki vaziyatga nisbatan munosabatini oddiygina tovush orqali namoyon etishidir.

Xitoy tili grammatikasi o‘ziga xos, murakkab va ba’zi chalkashliklarga ega til hisoblanganligi uchun ham, his-hayajonni anglatuvchi so‘zlarning tasnifi doim ko‘pgina munozaralarga sabab bo‘lib kelmoqda. Bir qancha xitoy tilshunos olimlari ularni tadqiq qilish bo‘yicha bir qancha nazariy qarashlarni ilgari surishgan. Quyida ayrim taniqli tilshunos olimlarning so‘z turkumlari, xususan, undov so‘zlar turkumlanishi borasidagi qarashlarini ko‘rib chiqamiz.

Zhu Dexi (朱德熙) insonning biror vaziyatga munosabatini bildirib, tuyg‘u va hislarini o‘zida aks ettirgan tovushlar his-hayajonni ifodalovchi so‘zlardir, deb ta’riflaydi. Olim xitoy tili so‘zlarini 17 ta turkumlarga ajratadi va ulardan 2ta katta guruh hosil qiladi (1-jadval)¹.

¹语去非义yǔfǎ jiǎngyì朱德熙文集Zhūdéxī wénjí. –北京商务印书馆běijīng shāngwù yìnshūguǎn, 1999年46 – 50.

实词 <i>shí cí</i>	体词 <i>tǐ cí</i>	1. 名词 <i>míng cí</i> 2. 处所词 <i>chù suǒ cí</i> 3. 方位词 <i>fāng wèi cí</i> 4. 时间词 <i>shí jiān cí</i> 5. 区别词 <i>qū bié cí</i> 6. 数词 <i>shù cí</i> 7. 量词 <i>liàng cí</i> 8. 代词 <i>dài cí</i>
	谓词 <i>wèi cí</i>	9. 动词 <i>dòng cí</i> 10. 形容词 <i>xíng róng cí</i>
虚词 <i>xū cí</i>		11. 副词 <i>fù cí</i> 12. 连词 <i>lián cí</i> 13. 介词 <i>jiè cí</i> 14. 助词 <i>zhù cí</i> 15. 语气词 <i>yǔ qì cí</i>
		16. 拟声词 <i>nǐ shēng cí</i> 17. 感叹词 <i>gǎn tàn cí</i>

1-jadval

So‘zlarning gapda qanday vazifa bajara olishi va mustaqil turkum sifatida so‘roqqa javob bo‘la olishi nuqtai nazaridan 实词 *Shí cí* (mustaqil so‘z turkumlari) va 虚词 *xū cí* (yordamchi so‘zlar) kabi ikki guruhga ajratadi. U o‘z qarashlarini so‘zlarning funksiyalarini tahlil qilish orqali izohlaydi. 实词 *Shí cí* alohida ma’no anglatadigan, gapda bosh va ikkinchi darajali bo‘lak bo‘lib kela oladigan, narsa-buyum, ish-harakat, holat, sifat, joy va vaqt singari ma’nolarni bildiradigan so‘zlardir. 虚词 *xū cí* esa asosan, gap bo‘laklarini bog‘lab beruvchi so‘zlar yoki grammatik strukturaning tarkibiy qismi bo‘lgan so‘zlar bo‘lib, ular o‘zi bog‘langan so‘zning gapdagi vazifasiga asosan xoslanadi va yakka holda ma’no anglatmaydi. Lekin, his-hayajonni bildirgan so‘zlar va ovozga taqlid so‘zlarni bu ikki guruhga kiritmay, alohida holda qoldirgan. His-hayajon so‘zlar gapga bog‘lanmasligi, gapda grammatik vazifa bajarmasligi, faqat ma’no xoslashga yordam berishi bilan yordamchi so‘zlarga o‘xshasa, o‘zi alohida ma’no anglatishi bilan mustaqil so‘zlarga yaqin. Balki shuning uchun ham Zhu Dexi bu ikkisini asosiy guruhlar tarkibiga kiritmagan.

Biroq, Zhu Dexi bizga his-hayajonni bildiruvchi so‘zlar sifatida ma’lum bo‘lgan so‘zlarni 语气词 *yǔ qì cí* (yuklamalar) qatoriga kiritadi. U 语气词 *yǔ qì cí* (yuklamalar)ni 3 guruhga bo‘ladi va aynan uchinchi, boshqa ikkisidan farq qiluvchi guruhga insonning gapga munosabatini bildiruvchi his-tuyg‘ularini namoyon etuvchi so‘zlarni kiritadi. Bularga 啊 *a*, 呕 *ǒu*, 欸 *āi* va 嘿 *hēi* so‘zlarini misol qilib keltiradi².

² Zhudexi yuklamalarni 3 guruhga bo‘lgan: 1-guruh holatni bildiruvchi; 2-guruh buyruq-istak ma’nolarini beruvchi; 3-guruh insonning tuyg‘ularini anglatuvchi.

Yana bir xitoy tilshunos olimi Lu Shuxiang (吕叔湘) so‘z turkumlarini umumiy holda 7 guruhga bo‘ladi: 名词 *míngcí*, 动词 *dòngcí*, 形容词 *xíngróngcí*, 副词 *fùcí*, 代词 *dàicí*, 数词 *shù cí*, 关系词 *guānxì cí* va 语气词 *yǔqì cí*. U 语气词 *yǔqì cí* (yuklamalar)ni uch qismga ajratadi (语种 *yǔzhǒng*, 语尾 *yǔwěi* va 独立 *dúlì*) va his-hayajonni bildiruvchi so‘zlarni 独立 *dúlì*, ya’ni mustaqil yuklamalar tarkibiga kiritadi³ va bu bilan his-hayajonni bildiruvchi so‘zlar gapga bog‘lanmasligi, u bilan sintaktik aloqaga kirishmasligi va mustaqilligini izohlab beradi. Biroq, uning fikri biroz noaniqroq bo‘lib, yuklamalar oddiygina qo‘shimcha ekanligi, so‘zning qaysidir qismiga bog‘lanishini hisobga olmagan. His-hayajonni bildiruvchi so‘zlarni yuklamalar qatoriga qo‘shib qo‘yish uni so‘z darajasidan chetashtiradi va oddiygina qo‘shimchaga aylantirib qo‘yadi, bu esa inson tuyg‘ularining yozuvdagi aksini alohida so‘z turkumi doirasiga kiritishga halal beradi.

His-hayajonni bildiruvchi so‘zlar insonning har xil tuyg‘ularini aks ettiradi va ular odatda gap oldidan kelib avvalo, gapning ohangini belgilab beradi. Demak, ular gapning mazmuniga ham bevosita ta’sir qiladi, bu esa so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi munosabatni ma’lum bir yo‘sinda shakllanishiga olib keladi.

Lu Shuxiang xitoy tilida his-hayajonni bildiruvchi so‘zlarda ba’zi murakkabliklar borki, ular aynan xitoy belgilari va bir-biriga o‘xshash tovushlar bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Birinchidan, shunday tovushlar borki, ular bir vaqtning o‘zida turli xil tuyg‘ularni aks ettiradi, ya’ni bir tovushni xursandchilik uchun qo‘llasak, aynan o‘sha tovushdan boshqa vaqtlarda qayg‘uni ifodalash uchun foydalanamiz. Ikkinchidan, bir xil jaranglovchi tovushlar yozuvda turlicha ifodalanishi mumkin.

Ding Shengshu (丁声树) boshchiligidagi bir necha tilshunos olimlar guruhi esa xitoy tili so‘zlarini 10 ta turkumga ajratadi (2-jadval) va undov so‘zlar turli tovushlarni aks ettirgani va hech qanday ma’no anglatmay, faqatgina insondan chiqayotgan tovushlarni namoyon etgani uchun ham 感叹词 *gǎntàn cí* (undov so‘z)ga oid so‘zlarni 象声词 *xiàngshēngcí* (ovozga taqlid so‘zlar) qatorida sanab o‘tadi: 啊 *a*, 唉 *āi*, 喂 *wèi*, 哼 *hēng*, 哟 *yō*, 啦 *la*, 嗨 *hāi*⁴.

1.	名词 <i>míngcí</i>
2.	代词 <i>dàicí</i>
3.	数词 <i>shù cí</i>
4.	量词 <i>liàngcí</i>
5.	动词 <i>dòngcí</i>

³吕叔湘全集 *Lǚshūxiāng* 中国文法要略 *Zhōngguó wénfǎ yàolüè* 辽宁教育出版社, 19页, 2012年.

⁴现代汉语去声 *xiàndài hànǚ yǔfǎ* 吕叔湘 *lǚshūxiāng* 李荣 *lǐróng* 孙德宣 *sūndéxuān* 管燮初 *guǎn xiè chū* 傅婧 *fù jìng* 黄盛璋 *huángshèngzhāng* 陈治文 *chén zhìwén*. – 商务印书馆文库 *Shāngwù yìn shūguǎn wénkù* – 北京 1999年, 7.

6.	形容词 <i>xíngróngcí</i>
7.	副词 <i>fùcí</i>
8.	连词 <i>lián cí</i>
9.	助词 <i>zhùcí</i>
10.	象声词 <i>xiàngshēngcí</i>

2-jadval

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, yuqoridagi tilshunos olimlarning turli qarashlaridan kelib chiqib, xitoy tilida his-hayajonni bildiruvchi so‘zlar insonlarning o‘zaro munosabati orqali yaralgan, ular alohida so‘z turkumi doirasida so‘z maqomiga erishgan, gapga sintaktik bog‘lanmaydigan va gapdan vergul bilan ajatiladigan so‘zlar qatoriga kiritilishi lozim, deb hisoblaymiz. His-hayajonni bildiruvchi so‘zlarning o‘zi ham ma‘no anglatish doirasiga ko‘ra bir necha guruhlariga bo‘linadi va bu yaxlit so‘z turkumi bo‘lishga asos bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. 现代汉语词典 *Xiàndài hànǔ cídiǎn* (Modern Chinese dictionary) – 商务印书馆创立115周年纪念版/中国社会科学院语言研究所词典编辑室编。—6版。—北京：商务印书馆、2012、1874页
2. 语法讲义 *yǔfǎ jiǎngyì* 朱德熙文集 *Zhūdé xī wénjí*. –北京商务印书馆, 1999年. 390页.
3. 现代汉语语法讲 *xiàndài hànǔ yǔfǎ jiǎng* 吕叔湘 *lǚshūxiāng* 李荣 *lǐróng* 孙德宣 *sūndéxuān* 管燮初 *guǎn xiè chū* 傅婧婧 *fù jìng jìng* 黄盛璋 *huángshèngzhāng* 陈治文 *chén zhìwén*. – 商务印书馆文库 – 北京, 1999年, 228页.
4. 吕叔湘全集 *Lǚshūxiāng* 中国文法要略 *Zhōngguó wénfǎ yàoliè* 辽宁教育出版社, 2012年, 481页.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА

Усманова Хилола Уматалиевна

*Профессор кафедры Общей тактики и оперативного искусства
Университета общественной безопасности Республики Узбекистан*

Анализ состояния окружающей природной среды и наличие основных проблем в области использования и охраны природных ресурсов отражены в выступлениях Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева, официальных документах, многочисленных публикациях ученых и специалистов. Среди главных проблем, особое место принадлежит проблеме обеспечения экологической безопасности страны. Сегодня обеспечение экологической безопасности становится важнейшим компонентом национальной безопасности, оказывая все большее влияние на благополучие и здоровье населения, а также на экономическое развитие всех отраслей народного хозяйства.

Жизненно важные интересы личности, общества и государства постоянно подвергаются определенным угрозам экологической безопасности. Классификацию экологической безопасности можно проводить по различным критериям, представленным на рис. 1. К глобальным угрозам экологической безопасности Узбекистана следует отнести: изменение климата; разрушение озонового слоя; Аральскую проблему. К региональным угрозам относятся: проблема Приаралья; проблемы трансграничного водопользования; трансграничное загрязнение окружающей среды, трансграничные и региональные проблемы использования водных ресурсов, образование отходов, опустынивание ландшафтов и катаклизмы природного и техногенного характера. Основными национальными угрозами экологической безопасности Узбекистана являются: нехватка и загрязненность водных ресурсов; обеспеченность населения питьевой водой; оползни и селе-паводковые явления; загрязнение воздушного пространства; сохранение биоразнообразия; ухудшение состояния здоровья населения; катастрофы и аварии; нерациональное использование природных ресурсов; промышленные и бытовые отходы. К локальным национальным угрозам экологической безопасности относятся: радиационное загрязнение отдельных территорий; загрязнение подземных вод. Кроме того, Узбекистан, занимая особое геополитическое положение, играет ключевую роль в обеспечении региональной экологической безопасности государств Центрально-Азиатского региона.

Экологическая безопасность по зарубежным оценкам может быть определена в трех измерениях:

устойчивое развитие и использование ресурсов;

охрана окружающей среды в традиционном узком смысле слова – поддержание чистоты воздуха, воды, почвы и т.д.;

минимизация риска в случае технологических катастроф.

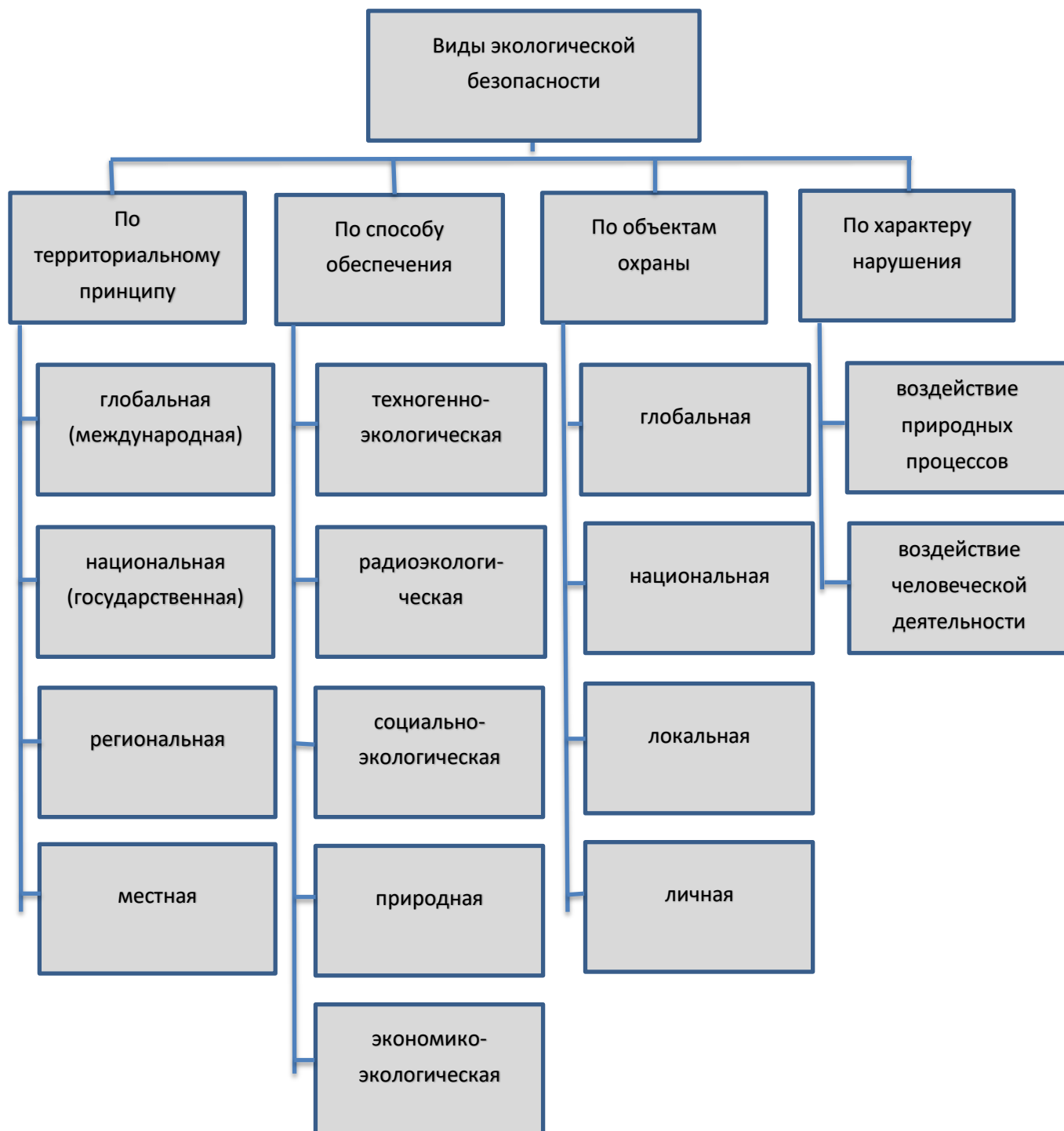

Рис. 1. Классификация экологической безопасности

Цель экологической безопасности заключается в обеспечении устойчивого, а значит безопасного, с экологической точки зрения, развития человека, общества и природы. Сейчас высшей целью государства является человек, его права, свободы, интересы, потенциал и возможности.

В целях дальнейшего улучшения социально-экономического положения населения Узбекистана в целом и экологической ситуации, в частности, в ряде статей новой Конституции отражены вопросы усиления требований к охране окружающей среды. В статье 49 Конституции четко обозначено:

Каждый имеет право на благоприятную окружающую среду, достоверную информацию о ее состоянии.

Государство создает условия для осуществления общественного контроля в области градостроительной деятельности в целях обеспечения экологических прав граждан и недопущения вредного воздействия на окружающую среду.

Проекты градостроительных документов подлежат общественному обсуждению в порядке, установленном законом.

Государство в соответствии с принципом устойчивого развития реализует меры по улучшению, восстановлению и охране окружающей среды, сохранению экологического равновесия.

Государство принимает меры по охране и восстановлению экологической системы, социальному и экономическому развитию региона Приаралья.

Под «благоприятной» подразумевается такое качество окружающей среды, которое соответствует установленным законодательством стандартам и не наносит вреда жизни и здоровью человека.

Основным субъектом права на благоприятную окружающую среду является человек, а основным объектом этого права – здоровье человека. Поэтому для защиты нынешнего и будущих поколений были выработаны нормы «права человека на благоприятную окружающую среду», которые ставят перед государством конкретные цели: создание условий для жизни, труда и отдыха человека; защиту и охрану окружающей среды; сохранение здорового генофонда нации.

Эти задачи подразумевают под собой конкретные обязательства государства, реализация которых будет отражена в соответствующих законах.

В частях второй и третьей статьи 49 Конституции определяется «Государство создает условия для осуществления общественного контроля в области градостроительной деятельности в целях обеспечения экологических прав граждан и недопущения вредного воздействия на окружающую среду». Это значит, что объекты в населенных пунктах будут возводиться с учётом мнения населения и проведения соответствующих экологических экспертиз, а также будет усилен общественный контроль в области строительной деятельности.

В частях четвертой и пятой статьи 49 определено: «Государство в соответствии с принципом устойчивого развития реализует меры по улучшению, восстановлению и охране окружающей среды, сохранению экологического равновесия. Государство принимает меры по охране и восстановлению экологической системы, социальному и экономическому развитию региона Приаралья».

Для населения Узбекистана, одной из наиболее подверженных изменению климата и испытывающей последствия экологической катастрофы Аральского моря стран, этот вопрос будет иметь приоритетное значение не только сегодня, но и в долгосрочной перспективе.

В последние годы Узбекистан направляет свои усилия на ликвидацию последствий Аральской трагедии. По инициативе Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева на 75-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций в 2021 году принята специальная резолюция «Об объявлении региона Приаралья зоной экологических инноваций и технологий». Приаралье стало первым регионом, которому Генассамблея предоставила столь значимый статус.

Принято постановление Кабинета Министров №31 от 18.01.2022 г. «О дополнительных мерах по созданию «зеленого покрова» – защитных лесов на высохшем дне Аральского моря и территории Приаралья». Документ разработан в соответствии с [Концепцией](#) развития системы лесного хозяйства Республики Узбекистан до 2030 года.

На 1,7 миллиона гектаров высохшего дна Аральского моря созданы зеленые зоны с засухоустойчивыми растениями. В ближайшие два года планируется создание «зеленых» полос еще на 400 тысячах гектаров. На площади более чем 3,5 миллиона гектаров созданы природные парки, заповедники и государственные заказники. Общая площадь охраняемых природных территорий в регионе Приаралья составляет 4,6 миллиона гектаров.

В рамках дальнейших скоординированных шагов государств региона по решению указанных проблем Шавкат Мирзиёев инициировал ряд мер.

Во-первых, дальнейшее совершенствование деятельности, правовых основ и модернизация институциональных механизмов Международного фонда спасения Арала (МФСА) для чего необходимо:

разработать новые, соответствующие сегодняшним реалиям правила и процедуры, четко регламентирующие вопросы сотрудничества и деятельности фонда и соответствующие общепризнанным международным нормам, принципам и взаимным обязательствам в области управления и использования водных ресурсов трансграничных рек. Важно, чтобы процесс развития и реформирования фонда проходил на основе принципа межсекторальности -

комплексного подхода «вода-энергетика-продовольствие», с учетом современных вызовов;

критически пересмотреть действующую четвертую Программу действий по оказанию помощи странам бассейна Аральского моря, предусмотрев подготовку «дорожных карт» реализации региональных проектов с определением объемов и источников финансирования, согласованных графиков их выполнения;

усилить системное взаимодействие по вопросам привлечения инвестиций, технологий и технического содействия для продвижения приоритетных региональных проектов, обозначив обязательства каждой страны в этой сфере. Созвать специальную региональную конференцию в целях ускорения реализации совместных проектов с привлечением зарубежных партнеров, ведущих международных институтов и донорских организаций;

с участием международных консультантов разработать долгосрочные планы развития бассейнов Амударьи и Сырдарьи, предусмотрев моделирование разных сценариев развития ситуации в бассейнах этих рек, что призвано способствовать скоординированной политике интегрированного управления водно-энергетическими ресурсами в регионе;

уделить особое внимание вопросам водосбережения, а также организации на региональном уровне работы с молодежью в вопросах формирования культуры бережного отношения к воде и другим природным ресурсам, поддержки молодежных инициатив и стартапов путем принятия специальной программы.

В целях комплексного рассмотрения всех этих вопросов предложено учредить Региональную платформу регулярных встреч министров водных ресурсов, энергетики, экологии и экономики наших стран, а также многостороннюю платформу «Центральноазиатский климатический диалог» на уровне министров экологии для формирования единой климатической повестки региона и совместного принятия действенных мер в этой сфере.

Также важно дальнейшее углубление сотрудничества с ООН и ее специализированными учреждениями, учреждаемым Специальным представителем Генерального секретаря ООН по водным ресурсам.

В целом, система экологического права – это довольно сложное правовое явление, которое включает основные направления регуляции и регламентации деятельности человека, связанной с воздействием на окружающую среду, в частности: право граждан на благоприятную окружающую среду; управление в сфере охраны окружающей среды; процедуры оценки воздействия на окружающую среду и экологические экспертизы; экономико-правовые меры охраны окружающей среды; нормирование негативных воздействий на окружающую среду; техническое нормирование качества продукции и

процессов ее производства, обеспечивающее экологическую безопасность; экологические требования к размещению, созданию и эксплуатации хозяйственных и иных объектов недвижимости; аудит и охрана окружающей среды; страхование экологических рисков; ответственность за нарушение законодательства об охране окружающей среды.

И это право создает обязанность государства регулировать и обеспечивать соблюдение норм об окружающей среде, контролировать загрязнение и иным образом гарантировать правосудие и защиту мира, в котором мы живем.

При этом подчеркнем слова Президента о том, что природные ресурсы - это богатство, принадлежащее будущим поколениям. Поэтому нам нужно использовать их разумно, думая не только о сегодняшнем, но и о завтрашнем дне.

В заключение стоит отметить, что определение основных направлений экологической политики в Конституции, их конкретизация в нормативно-правовых актах и четкая правоприменительная культура способствуют экологически устойчивому развитию.

Использованные источники:

1. Акмаль Саидов. Приоритеты Нового Узбекистана - права и свободы человека, обеспечение устойчивого развития Центральной Азии. <https://parliament.gov.uz/ru/articles/1723>.
2. Усманов М.Б., Скрипников Н.К. Защита окружающей природной среды и экологическая безопасность как важный фактор устойчивого развития // Вестник КазНУ. -Сер. юрид. -2009. -№ 1. -С. 20-25.
3. Давлианидзе Я.С., Дубицкая А.В. Экологическая безопасность как основа устойчивого развития современного государства // Актуальные вопросы экономических наук. 2017. №56. С.133-138.
4. <http://lex.uz//ru/docs/6600404>. О Стратегии «Узбекистан - 2030».
5. <https://parliament.gov.uz/ru/articles/1470>. Право на благоприятную окружающую среду.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING GIDROELEKTR STANSIYALARI VA ULARNI AHAMIYATI

Berdiyev G'ayratjon Xasanboyevich,

*Qo'qon davlat pedagogika instituti, Geografiya va
iqtisodiy bilim asoslari kafedrasida katta o'qituvchisi,*

Qo'qon, O'zbekiston.

e-mail: ghairatjohn@gmail.com

<tel:+998903618222>

Sobirova Xavasxon Xokimjon qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti

GIBA ta'lim yo'nalishi 03/23 guruh talabasi

Qo'qon, O'zbekiston.

Annotatsiya: Tadqiqot O'zbekiston Respublikasidagi gidroelektr stansiyalar va ularning mamlakat energetika infratuzilmasi va iqtisodiyoti uchun ahamiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ishda mavjud GESlarning asosiy xususiyatlari, ularning texnik parametrlari va elektr energiyasi ishlab chiqarishga ta'siri yoritilgan. Bu stansiyalarning O'zbekistonning energetika xavfsizligi va energiya ta'minoti barqarorligini ta'minlashdagi o'rni haqida ham savol tug'iladi. Tadqiqot GESlar faoliyatining iqtisodiy va ekologik jihatlari va ularning mintaqaviy infratuzilmani rivojlantirishga qo'shgan hissasi tahlilini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: GES, energetika, O'zbekiston, elektr energiyasi ishlab chiqarish, texnik parametrlar, energiya xavfsizligi.

ГИДРОЭЛЕКТРИЧЕСКИЕ СТАНЦИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ИХ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация: Исследование посвящено анализу гидроэлектрических станций в Республике Узбекистан и их важности для энергетической инфраструктуры и экономики страны. В работе освещаются основные характеристики существующих гидроэлектростанций, их технические параметры и влияние на производство электроэнергии. Также поднимается вопрос о роли этих станций в обеспечении энергетической безопасности и устойчивости энергоснабжения Узбекистана. Исследование включает в себя анализ экономических и экологических аспектов функционирования гидроэлектростанций и их вклад в развитие региональной инфраструктуры.

Ключевые слова: Гидроэлектростанции, энергетика, Узбекистан, производство электроэнергии, технические параметры, энергетическая безопасность.

HYDROELECTRIC STATIONS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THEIR SIGNIFICANCE

Abstract: The study is devoted to the analysis of hydroelectric stations in the Republic of Uzbekistan and their importance for the energy infrastructure and economy of the country. The work highlights the main characteristics of existing hydroelectric power plants, their technical parameters and impact on electricity production. The question is also raised about the role of these stations in ensuring energy security and sustainability of energy supply in Uzbekistan. The study includes an analysis of the economic and environmental aspects of the operation of hydroelectric power plants and their contribution to the development of regional infrastructure.

Key words: Hydroelectric power plants, energy, Uzbekistan, electricity production, technical parameters, energy security.

Gidroelektrstansiya (GES)-suv oqimining energiyasini gidravlik turbinalar yordamida elektr energiyasiga aylantirib beradigan gidrotexnika inshootlari va energetika jihozlari majmui. Gidrotexnika inshootlari to‘g‘on yonidagi, derivatsion va aralash turlarga bo‘linadi. O‘zbekistonda elektrlashtirish ishlari XX asrning ikkinchi choragidan boshlangan. Hozirda Chirchiq, Chorvoq, Farhod, Bosuv, Solor, Samarqand, To‘palang GES kabi bir qancha elektr stansiyalari bor. MDH Elektr energetika kengashi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2017-yil yakuni bo‘yicha O‘zbekistonda elektr stansiyalarining umumiy o‘rnatilgan quvvati 14140 MVtni, jumladan issiqlik elektr stansiyalari 12129 MVtni, GES 1878,7 MVtni, boshqalarniki 132,9 MVtni tashkil etdi. 2017-yilda O‘zbekistondagi elektr stansiyalari jami 60,7 milliard kVt/soat elektr energiyasi ishlab chiqardi. GESlarning bir qancha qulay va noqulay tomonlari bor. Masalan, ishlab chiqarilayotgan elektr energiyasining tannarxi arzon, boshqa elektr stansiyalariga qaraganda ekologik zarari kamroq. Noqulay jihati – suv omborlari juda katta maydonni egallaydi, GES qurilishi nisbatan ko‘p mablag‘ talab qiladi. Biroq har qanday elektr stansiyasidan yagona ustunlik jihati bor – GESlar qayta tiklanuvchi manba bilan ishlaydi. Masalan, issiqlik elektr stansiyalarining manbasi (ko‘mir, yoqilg‘i) bir kun kelib tugashi mumkin. Lekin GESlarda sarflanayotgan suv tabiiy ravishda har yili qayta to‘planadi.

O‘zbekistonda GESlarni keng ko‘lamda modernizatsiya qilish zarurati tug‘iladi. Ishlayotgan 36 ta gidroelektr stansiyasidan 25 tasi 1940-1980 yillarda qurilgan bo‘lib, ularning ko‘pchiligining foydalanish muddati allaqachon tugagan. Ushbu loyihani amalga oshirish natijasida biz uchta GESning umumiy quvvatini kamida ikki baravar oshiramiz, shuningdek, elektr energiyasi ishlab chiqarishni 3 barobardan ziyodga oshirish kerak degan fikrlar olg‘a surilmoqda.

GESlarning ishlash tarzi juda oson. Gidrotexnik jihozlar suvni ma’lum bosimda jo’natib turadi. Bu suv maxsus quvurlardagi parraklarga kelib uriladi va generatorlarni harakatga keltiradi. Natijada elektr energiyasi paydo bo’ladi.

To’g’on yonidagi GESlarda to’g’on yordamida suv sathi ko’tarilib, kerakli bosim hosil qilinadi. GES binosi 3 xil joylashtiriladi: 1) to’g’on yonida; 2) to’g’ondan chetrokda; 3) to’g’ondan pastda, daryo o’zanida. To’g’on yonida va daryo o’zanida quriladigan GES larda suv bosimini to’g’on hosil qiladi. Bunday GES lar suvi ko’p bo’lgan, tekis oqadigan tog’ daryolariga, soyliklarning toraygan joyiga quriladi. Bularga Qayroqqum, Tuyamo’yin va Chordara GESlarini ko’rsatish mumkin. Derivatsion (GES ning stansiya uzelliga suv kuvurlari, kanal yoki tunnel vositasida olib kelinadigan) GESlar o’rta va yuqori bosimli bo’lib, bosim derivatsiya kanali yordamida hosil qilinadi. Bunday GES larga Chorvoq, Farhod va Bo’zsuv kanalidagi GESlar kiradi. Aralash GES larda bosim, asosan, daryodagi gidrotexnika inshootlari va qisman derivatsiya kanali yordamida hosil qilinadi. GES inshootlari majmuiga daryo o’zanini to’sib bosim hosil qiladigan bosh inshoot (to’g’on), GES binosiga suv yetkazib beradigan kanal, stansiya bosim uzeli yoki bosim suv quvuri, suv sathini va sarfini tartibga solib turadigan, ortiqcha suvni chiqarib tashlaydigan va boshqalar avtomatik qurilmalardan iborat inshootlar; suv energiyasini bevosita elektr energiyaga aylantirib beradigan gidroagregat o’rnatilgan mashina zali va foydalanib bo’lingan suvni chiqarib tashlaydigan inshootlar kiradi. Maxsus gidrotexnika inshootlari bilan GES turbinalariga keltirilgan suv turbinaning ish g’ildiragini, unga o’rnatilgan o’qni va o’q bilan biriktirilgan generatorni aylantirishi natijasida elektr energiya hosil bo’ladi. Elektr energiya maxsus qurilmalar vositasida iste’molchilarga yetkazib beriladi. Hozir barcha GES larning ishi avtomatlashtirilgan. Bir necha avtomatlashtirilgan GES lar uzoqdan turib (qo’shni GES dan yoki energosistemaning boshqarish pultidan) boshqariladi. GESning belgilangan quvvatiga ko’ra kam (5 MVt gacha), o’rta (5—25 MVt) va katta (25 MVt dan yuqori) quvvatli xillarga bo’linadi. Daryoning energetika resurslaridan to’laroq foydalanish uchun GES lar kaskad tarzida, ya’ni daryo oqimi bo’yicha ma’lum masofada joylashtiriladi. Bunday GES kaskadlariga O’zbekistondagi Toshkent (Bo’zsuv, Bo’rijar, Oqtepa, Shayxontohur GES lari); Qodriya (Qodriya, Qibray, Salar, Oqqovoq-2); Chirchiq (Tovoqsoy, Oqqovoq); Quyi Bo’zsuv (GES-14, GES-18, GES-19, GES-22, GES-23); O’rta Chirchiq (Chorvoq, Hojikent, G’azalkent); Shahrixon (GES5A, GES-6A, GES-YUFK-1, GES-4A YUFK-3); Samarkand (GES-1B, GES2B, GES-ZB, GES-5B) GES kaskadlari kiradi. GES lar ichida gidroakkumulyatsiyalovchi elektr stansiya (GAES) va ko’tarilish suv elektr stansiya (PES) alohida o’rin tutadi. GAES lar yirik energetik tizimlarda ko’p energiya talab qiladigan (tig’iz) vaqtlardagi energiyani to’ldirib turish uchun quriladi. GAESning energiyani akkumulyatsiyalash xususiyati energetik

tizimdagi ba’zi vaqt oralig‘ida bo‘sh bo‘lgan elektr energiyadan foydalanishga asoslangan.

Ta’kidlash joizki, O‘zbekistonda maxsus dastur doirasida o‘rta muddatli istiqbolda 42 ta yangi GES qurish va 32 ta mavjud GESni modernizatsiya qilish rejalashtirilgan. Joriy yilda 10 ta loyiha amalga oshirilmoqda, birinchi bosqich qiymati 364,6 million dollarni tashkil etadi.

Mutaxassislarning fikricha, O‘zbekistonning gidroenergetika resurslari yiliga 27,4 milliard kilovatt/soatgacha elektr energiyasi ishlab chiqarish imkonini beradi. Shu bilan birga, bugungi kunda mamlakatimiz umumiy gidroenergetika salohiyatining atigi 6,5 milliard kilovatt-soati yoki 23,7 foizi o‘zlashtirilgan.

O‘zbekistonning gidroenergetika sanoati

№	Gidroelektr stansiya nomlari	Ishlab chiqarish quvvati	Qaysi hudud joylashgan	Qaysi daryoga qurilgan
1	Chorvoq GESi	666 mWt	Toshkent	Chorvoq daryosi
2	To‘palon GESi	175 mWt	Surxandaryo	To‘palondarosida
3	Xo‘jakent GESi	165 mWt	Toshkent	Chirchiq daryosi
4	Tuyamo‘yin GESi	150 mWt	Xorazm	Amudaryoda
5	Andijon GESi	140 mWt	Andijon	Qoradaryoda
6	Farxod GESi	128,24 mWt	Sirdaryo	Sirdayoda
7	G‘azalkent GESi	120 mWt	Toshkent	Chirchiqda
8	Chirchiq GESi	84 mWt	Toshkent	Chirchiqda
9	Shaxrixon GESi	11,4 mWt	Andijon	Shaxrixon kanali
10	Oxangaron	26 mWt	Toshkent	Oxangaronda

GESlar O‘zbekiston energetika tizimida muhim o‘rin tutib, mamlakat elektr energiyasi ishlab chiqarishning salmoqli qismini ta’minlaydi. Bu mamlakatning energiya xavfsizligi va iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan o'ta muhim sohadir. Tadqiqot GESlar faoliyatining texnik jihatlarini, ularning atrof-muhitga ta'sirini, shuningdek, O'zbekistonda umumiy energiya ishlab chiqarish tuzilmasida ishtirok etishining ahamiyatini chuqurroq tushunish imkonini berdi.

Biroq, samaradorlik va barqarorlikni maksimal darajada oshirish uchun nafaqat mavjud, balki potentsial gidroenergetikani rivojlantirish loyihalariga ham e'tibor berish muhimdir. Buning uchun atrof-muhit omillari, loyihalarning ijtimoiy ahamiyati va iqtisodiy maqsadga muvofiqligini hisobga olgan holda kompleks yondashuv talab etiladi. Mavjud GESlar ishini optimallashtirish va yangi texnologiyalarni joriy etish

mamlakatning umumiy energetika salohiyatini oshirish va kelajakda energiyaga bo‘lgan ehtiyojini qondirish imkonini beradi.

Shunday qilib, O‘zbekiston Respublikasi gidroelektr stansiyalari mamlakatning energetika barqarorligini ta‘minlash va barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Puxta rejalashtirish, innovatsion yondashuvlar va gidroenergetikadan foydalanishning barcha jihatlarini hisobga olish kelajakda energiya samaradorligi va barqarorligiga erishishda muhim rol o‘ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Mirziyoyev “Erkin Va Farovon Demokratik O‘zbekiston Davlatini Birgalikda Barpo Etamiz” 2017
2. Abdunazarov, L. M. "Ecological security and the need to ensure it." International scientific and practical conference Cutting Edge-Science. Vol. 1. No. 1. 2020.
3. Alisherovich, Akbarov Golibjon. "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." International Journal on Orange Technologies 3.5 (2021): 171-173.
4. Alisherovich, Akbarov. "G‘olibjon, and Meliev Muzaffar Saydakbarovich." "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (2022): 803-807.
5. Berdiev, Gayratjon Hasanboevich, and Elmurod Alievich Soliev. "Statistical and Comparative Analysis of Temperature and Rain in Fergana." Nat Sci 19.4 (2021): 5-12.
6. Eldorbek O‘rmonjon o‘g, Choriyev. "DARYOLAR VA ULARNING TASNIFI." Journal of new century innovations 42.1 (2023): 25-30.
7. Komilova, Nilufar Qarshiboyevna, and G‘ayratjon Xasanboyevich Berdiyev. "FARG ‘ONA VILOYATIDA AHOLI SONI VA UNING O‘ZGARISHLARI TAHLILI." Innovative Development in Educational Activities 2.11 (2023): 74-80.
8. Mamanovich, Abdunazarov Lutfullo, B. G. A. Xasanboevich, and Nazarov Husniddin Yoqubovich. "Farg‘ona vodiysida transchegaraviy suv muammolari." Интернаука 8.12 Часть 3 (2017): 45.
9. Mamanovich, Abdunazarov Lutfilllo, Meliyev Muzaffar Saidakbarovich, and Erqulov Turdimorod Abduraxmon o‘g‘li. "Village Economy And Environmental Protection." Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL) 3.12 (2022): 267-270.
10. Ma‘murov, Xurshidjon Abduvohidovich. "Farg‘ona Viloyatida Demografik Jarayonlarning Qishloqlardagi Xolati." Интернаука 21-3 (2019): 85-86.

11. Nararov, H. Y., and D. X. Yuldasheva. "Ecological Features of Biogas Production." *Ilm Sarchashmalari* 22.4 (2022): 124-126.
12. Naziralievich, Khoshimov Azamat, and Berdiyev Goyratjon. "THE OCCURRENCE OF THE IRRIGATION SYSTEM OF THE SUKH RIVER ARRIVAL AND DEVELOPMENT." *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603 11.12 (2022): 395-400.
13. O.Q.Tobirov, V.V.Vahobjon o'g'li. CHIQINDI POLIGONLARINI JOYLASHTIRISH VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI: J. 3-SON 12 (2023):
14. O.Q.Tobirov, V.V.Vahobov, F.Karimov, D.M.Mehmonaliyeva. HUDUDLARNI EKOTURISTIK IMKONIYATLARINI BAHOLASH METODOLOGIYASI. INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE ON "MODERN EDUCATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS": Vol. 2 No. 12 (2023)
15. Odiljon, T. Methodology for Assessing the Tourist Potential of the Nature of the Fergana Valley using GIS Technologies and Experimental Methods. Preprints 2022, <https://doi.org/10.20944/preprints202209.0181.v1>
16. Qarshiboyevna, Komilova Nilufar, et al. "AHOLI SALOMATLIGI VA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMINI YAXSHILASHDA HORIJY MAMLAKATLAR TAJRIBASI." *PEDAGOG* 6.6 (2023): 112-117.
17. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar, and Rakhmonaliev Behruzbek Dilmurodjon'S. Ogli. "GLACIER MELTING: CONTROL AND MITIGATION STRATEGIES." *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods* 1.3 (2023): 26-33.
18. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "INNOVATIVE METHODS OF TEACHING NATURAL GEOGRAPHY OF THE OCEAN AND ITS DECISIVE ROLE IN EDUCATION OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS." *Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research* 1.8 (2023): 86-92.
19. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "TEACHING PROBLEMS AND SOLUTIONS OF AGRICULTURAL LAND IRRIGATION IN FERGANA REGION IN GEOGRAPHY LESSONS." *Journal of new century innovations* 41.2 (2023): 151-156.
20. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, et al. "PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF ENVIRONMENTAL LITERACY OF SCHOOL STUDENTS." *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions* 3.12 (2022): 134-139.

21. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, Kokan SPI Teacher, and Kokan SPI Student. "GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF FUNERALS." *Innovative Technologica: Methodical Research Journal* 3.12 (2022): 72-78.
22. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar. "Ecological Features of Biogas Production." *International Journal on Orange Technologies* 3.3 (2021): 214-216.
23. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar. "Use and Protection of Water Resources." *International Journal on Orange Technologies* 3.3 (2021): 212-213.
24. Tobirov O.K. ASSESSMENT OF MUDFLOW RISK AREAS IN THE FERGANA REGION [Электронный ресурс] // Экономика и социум. -2023.- №12 (115).
25. Tobirov O.K. OPTIMIZING WASTE LANDFILL PLACEMENT IN THE FERGANA REGION THROUGH GIS MULTI-CRITERIA EVALUATION METHOD [Электронный ресурс] // Экономика и социум. -2023.- №12 (115).
26. Tobirov, O. Q., and A. N. Xoshimov. "FARG'ONA VODIYSI HUDUDINI GEOGRAFIK-TURISTIK RAYONLASHTIRISH." *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI* 3.12 (2023): 79-87.
27. Tobirov, O. Q., and A. N. Xoshimov. "GEOGRAFIYA DARSLARIDA GEOGRAFIK AXBOROT TIZIMLARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI." *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI* 3.12 (2023): 88-95.
28. Tobirov, O.K. "Reasonable use of transboundary water resources and streams". *European Science*. 2017; 3 (25): 31-36."
29. Tobirov, Odiljon. "ГАТ ёрдамида баҳоланган табиат компонентлари ва комплексларини дала-экспедициявий тадқиқотлар билан таққослаш." *О‘zbekiston milliy universiteti xabarлари* (2022).
30. Tobirov, Odiljon. "ГАТ технологиялари ёрдамида туристик-рекреацион зонарни ажратиш (Фарғона водийси мисолида)." *О‘zbekiston milliy universiteti xabarлари* (2022).
31. Vaxobovich, Xatamov Voxid. "DARYOLARNING AXAMIYATI, OQIMNING HOSIL BO'LISHI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR." *Journal of new century innovations* 42.1 (2023): 19-24.
32. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li, and Karimov Shoulug'Zokirjon o'g'li. "FARG'ONA VILOYATIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH." *PEDAGOG* 6.6 (2023): 118-123.
33. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li, and Karimov Shoulug'Zokirjon o'g'li. "FARG 'ONA VILOYATINING EKOLOGIK HOLATI: KENG QAMROVLI TAHLIL." *PEDAGOG* 6.6 (2023): 124-129.

34. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "FARG 'ONA VILOYATI TIBBIY-GEOGRAFIK SHAROITINI O'RGANISH VA KASALLANISHLAR TARKIBI TAHLILI." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 71-75.
35. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "O'ZBEKISTON DARYOLARINING XO'JALIKDAGI AHAMIYATI VA ULARNI MUHOFAZA QILISH." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 24-28.
36. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "YADROVIY QUROLLAR XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 29-34.
37. Бердиев, Гайратжон Хасанбоевич, and Феруза Солижонова Мелибоева. "СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ТРАНСЧЕГАРАВИЙ МУАММОЛАРИ." Интернаука 10-4 (2017): 29-31.
38. Мелибоева, Феруза Солижонова, and Гайратжон Хасанбоевич Бердиев. "СУВ ТАҚЧИЛЛИГИДА СУФОРИШ УЧУН ОҚАВА СУВИДАН ФОЙЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИНИ БАХОЛАШ." Интернаука 10-4 (2017): 31-34.
39. Тобиров, О. К. Географическое туристическое районирование территорий / О. К. Тобиров, Ш. А. Мадаминжонова // Наука, техника и образование. – 2021. – № 8(83). – С. 98-107. – EDN RZMQVJ.
40. Тобиров, Одилжон Кобилжон Угли, and Шахноза Абдумалик Кизи Мадаминжонова. "Географическое туристическое районирование территорий." Наука, техника и образование 8 (83) (2021): 98-107.
41. Тобиров, Одилжон Кобилжон Угли. "Разумное пользование трансграничными водными ресурсами и потоками." European science 3 (25) (2017): 31-36.
42. Тобиров, Одилжон. "Фарғона водийси табиат компонентларининг туристик имкониятларини ГАТ ёрдамида комплекс баҳолаш." Евразийский журнал академических исследований 2.12 (2022): 1019-1027.
43. Hoshimov Azamat Naziraliyevich, and Isakov Valijan Yunosovich. "GEO-ECOLOGICAL CONDITION OF THE CONE REMOVAL OF THE SOKH RIVER AND ITS CHANGES AS A RESULT OF THE HUMAN FACTOR" European science review, vol. 1, no. 11-12, 2018, pp. 14-16.
44. Khoshimov, Azamat Naziraliyevich (2019) "PROPERTIES CHANGING UNDER IRRIGATION OF SOIL OF THE SUKH CONE SPREADING," Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology: Vol. 1: Iss. 8, Article 15.
45. Исаков В.Ю., Юсупова М.А., and Хошимов А.Н.. "ГЕОЭКОЛОГИЯ И ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПЕСЧАНЫХ ПОЧВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ" Ученый XXI века, no. 1 (14), 2016, pp. 3-6.

46. Исақов, В. Ю., and А. Н. Хошимов. "Сўх дарёси конус ёйилмасининг гидрогеологикэкологик ҳолати ва унинг ўзгаришдари. география ва глобализация: назария ва амалиёт." (2018).
47. Валижон Юнусович Исақов, Азамат Назиралиевич Хошимов, and Турсунова Диёра Акбарали қизи. “СЎХ КОНУС ЁЙИЛМАСИ ТУПРОҚЛАРИНИНГ АГРОКИМЁВИЙ ХОССАЛАРИ”. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, vol. 21, Nov. 2023, pp. 202-8,
48. В.Ю.Исақов, and А.Н.Хошимов. “THE ECOLOGICAL AND MELIORATIVE CHANGES IN THE SOIL OF SUKH CONE SPREAD”. Scientific Journal of the Fergana State University, no. 5, June 2023, p. 11, doi:10.56292/SJFSU/vol_iss5/a11.
49. Kh, Komilova N., and H. O. Abdinazarova. "The role and geographical features of the chemical industry in the development of the economy of Uzbekistan." Экономика и социум 5-1 (84) (2021): 248-255.
50. Komilova, N. Kh. "Abdinazarova Kh. O. Some theoretical aspects of the development of the chemical industry." European Science Review Austria Vienna (2019): 25-27.

ATROF- MUHIT EKOLOGIYASI VA UNING AHAMIYATI

Berdiyev G‘ayratjon Xasanboyevich,

Qo‘qon davlat pedagogika instituti,

Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrası

katta o‘qituvchisi, Qo‘qon, O‘zbekiston.

e-mail: ghairatjohn@gmail.com

tel: [+998903618222](tel:+998903618222)

Sobirova Nafisa Komiljon qizi

Qo‘qon davlat pedagogika institute Tabiiy fanlar fakulteti

GIBA ta‘lim yo‘nalishi 02/23 guruh talabasi

Qo‘qon, O‘zbekiston.

Annotatsiya: Mazkur maqolada "Atrof muhit ekologiyasi va uning ahamiyati", insonlar ekologiyaga qanday darajada ta'sir ko'rsatishi, shuningdek mana shu ekologik muhitni yaxshilash chora-tadbirlarini yaratib berilgan.

Kalit so‘zlar: Ekologiya, atrof-muhit, biologik xilma-xillik, noekologik siyosat, agrar-iqtisodiy siyosat, tabiat.

ENVIRONMENTAL ECOLOGY AND ITS IMPORTANCE

Abstract: The article "Ecology of the Environment and Its Importance" describes the degree of human impact on the environment, as well as measures to improve this ecological environment.

Key words: Ecology, environment, biological diversity, non-environmental policy, agrarian-economic policy, nature.

Ekologiya- tabiatni iqtisodiy jihatdan tadqiq qilish orqali hamma tirik organizmlarning organik va noorganik muhit unsurlari bilan birga, uning ta'sir doirasida turgan antagonistic va noantoggonostik aloqadorlikda bo'lgan o'simlik va hayvonot dunhosi o'rtasidagi munosabatlarni ochib berishdir. E.Gekkel ekologiya so'ziga ta'rif bergan ekan, u inson tomonidan "Tabiatni iqtisodiy tadqiq qilish" degan iboralari biz uchun aholida ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun BMTning Mingyillik barqaror rivojlanish konsepsiyasida ekologik muammolarni iqtisodiy va ijtimoiy muammolar bilan birgalikda xalq etish lozimligi qayd etilgan.

Ekologiya - tirik organizmlarning o'zaro va yashash muhiti o'rtasidagi munosabati haqidagi fan, deb yuritiladi. Bu ma'no uning grekcha atamasidan kelib chiqqan tarzda ifoda etilgan. Chunki grekchada "oikos"-uy, yashash joyi, yashash muhiti, "logos" ta'limot degan ma'noni bildiradi. Birinchi bo'lib fanga Ernts Gekkel 1886-yilda chop etilgan. O'zining "Organizmlarning umumiy morfologiyasi" nomli kitobi orqali olib kirdi. Ekologiya-unsurlari bilan birga, uning ta'sir doirasida turgan

antagonistic va noantagonistik aloqadorlikda bo’lgan o’simlik va hayvonlar dunyosi o’ryasidagi munosabatlarni ochib berishdir.

Ekologiya ilk bor fanga biologlar olib kirdilar. Ekologiya 1886-yildan to 20 asrning 70-yillarigacha rivojlandi. Lekin, 1970-yili butun Yevropada “Atrof muhit yili”ning o’tkazilishi, 1972-yilda esa Shvetsiyaning Stokgolm shahrida bo’lib o’tkazilgan “Atrof-muhit muhofazasi” ga bag’ishlangan xalqaro konferensiyada “Ekologiya” mustaqil fan tarmog’i, ta’lim yo’nalishi va amaliyot sohasi sifatida e’tirof erilgan.

1-jadval.

Ekologiyaning tipologik tuzilmalari

Umumiy ekologiya	Geoekologiya	Bioekologiya	Amaliy ekologiya	Ijtimoiy ekologiya
1. Eksperiment al ekologiya	1. Geografik qobiq ekologiyasi	1. Zoekologiya	1. Sanoat ekologiyasi	1. Inson ekologiyasi
2. Kimyoviy ekologiya	2. Landshaftlar ekologiyasi	2. Fitoekologiya	2. Agroekologiya	2. Etnik ekologiyasi
3. Informatsion ekologiya	3. Global ekologiya	3. Autoekologiya	3. Kommunal ekologiya	3. Oila ekologiyasi
4. Analitik ekologiya	4. Milliy hududlar ekologiyasi	4. Pedoekologiya	4. Kosmos ekologiyasi	4. Mahalla ekologiyasi
5. Funktsional ekologiya	5. Regional ekologiya	5. Sinekologiya	5. Transport ekologiyasi	5. Sotsial ekologiya
6. Ekologik tizim	6. Mahalliy (lokal) ekologiya	6. Populyatsiyalar ekologiyasi	6. Tibbiyot ekologiyasi	6. Jamoat ekologiyasi

Yer kurrasida yuzaga kelayotgan ekologik noyob muhitning chuqurlashuvida ozmi-ko’pmi O’zbekistonning ham ishtiroki bor. Mamlakatimizda yashayotgan 30mln dan ziyod aholining yarmidan ko’pi ekologik xavfli bo’lgan. Orol dengizi va uning atrofida ro’y berayotgan ekologik inqiroz holati sovet davrining noekologik agrar-iqtisodiy siyosatining natijasi.

Tabiatni muhofaza qilishning Milliy dasturida ekologik xavfsizlikni ta’minlash va yuqorida aytilgan tadbirlarni quyidagi tamoyillar asosida amalga oshirish tavsiya erilgan:

- davlat ekologik islohotlarning yo’lboshchisi.
- ekologik xarajatalrni moliyalash va ularning yangi sxemalarini jalb qilish.
- makroiqtisodiy va sohaviy ekologik siyosatni takomillashtirish.

- qishloq xo'jalik ishlab chiqarishni ekologiyalashtirish.
- atrof tabiiy muhit sifatini yaxshilash maqsadida qo'yish va standardlashtirish.
- ishlab chiqarishning ekologik talabalarni chuquqrlashtirish.

Insoniyat taraqqiyotining so'nggi bosqichlarida tabiatga antropogen ta'sir beqiyos darajada o'sdi Bunga sabab, inson ongining rivojlanishi tufayli fan va texnika taraqqiyotining jadallashuvidir. Ikkinchi ming yillikning so'ngi 50-60yillari ichida yuz bergan ilimiy-texnikaviy inqilobi(ITI) kutilmagan jarayon emas, balki jamiyat taraqqiyotini yangi bosqichva olib o'tuvchi qonuniy zarrurat edi. U insonning oldida tabiatga ta'sir etishining beqiyos imkoniyatlarini ochib berdi, u tufayli kishilarning yashash sharoitlari keskin o'zgarib, ma'lum darajada yaxshilandi. Bu xol o'z navbatida yer aholisining jadal ko'payishiga, jamiyatning bir qator texnik, iqtisodiy ko'rsatkichlarining yuzlab, minglab Marta oshishiga va insonning tabiat ustidan xukmdorlik qilishiga yo'l ochib berdi.

Yuqoridagi fikrlarning dalili sifatida quyidahi ba'zi ma'lumotlarni keltirish mumkin: so'nggi yuz yil ichida dunyo aholisi salkam 4 barobarga inson yaratgan texnik vositalarning o'rtacha xarakat tezligi-100 barobar, energiya olish miqdori-1000 barobarga, xarbiy qurollar quvvati-1000000 baribarga, xozirga kelib yer yuzidagi qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarning -70%, o'rmonlarning- 50% i, Biologik resurslarni -70%i, chuchuk suv zaxiralarining – 20 foizi insonlar tomonidan o'zlashtirilib foydalanilmoqda. Yiliga yer qaridan turli maqsadlarda 120 mlrd tonna turli minerallar va tog' jinslari qazib olinmoqda. 900 km³ toza chuchuk suv saqlanmoqda, ekin maydonlariga 500 mln tonna mineral o'g'it va 4 mln tonnadan neft maxsulotlari ishlatilmoqda, 250 mingdan ortiq yangi kimyoviy moddalar sintez qilinmoqda Bunday misollarji yanada ko'plab keltiriah mumkin. Xozirga kelib inson tomonidan yaratilgan moddalar va amalga oshirilayotgan jarayonlar ko'lami shu darajada ediki, yerda o'ziga xos suniy yoki antropogen modda va energiya almashunuvi real voqealikka aylanib qoldi. Bazi xollarda bu jarayon tabiiy jarayonlardan xam ustinlik qilmoqda. Tabiatdagi va u bilan jamiyat o'rtasidagi muvozanat buziladi. Agar inson tomonidan tabiatga o'tkaziladigan salbiy tasirlar kuchli va uzoq davom etsa tabiat bunday tazyiqqa bardosh bera olmay tezlik bilan tanazzulga uchraydi, inson va jamiyatning moddiy negizi bo'lgan tabiat zaiflashib asl xolatini yo'qotadi. Xozirga kelib tabiatga insonning ta'siri keskin ortishi oqibatida tabiatimizdagi bir qator salbiy o'zgarishlar kuchayib, tabiatga insonlarning ta'siri keskin ortishi oqibatida tabiatimizdagi bir qator xavf ostida qolmoqda. Buni quyidagilarda ko'rish mumkin: Sayyoramiz bo'ylab atrof-muhit xolati kundan-kunga salbiy tomonga o'zgarib bormiqda,

Xozirgi kunda tabiatdan olinayotgan turli xom ashyolarning o'rtacha xar 100 birligidan faqat 3-4 tasidan foydalaniladi xolos. Nooqilona foydalanish tufayli keying 1,5 ming yil ichida yer yuzasidagi o'rmonzorlarning 47% dan 27% ga tushib qoldi,

quruqlikning 30%i cho'l va saxrolardan iborat. So'nnggi 100 yil davomida 2 mlrd gektar ekin maydonlari eroziyaga uchrab ishdan chiqdi.

Tabiatdagi salbiy o'zgarishlar majmui birinchi galda insonlar salomatligiga katta ziyon yetkazmoqda Aholining umumiy kasallanish darajasi to'xtovsiz o'sib bormoqda, nafas yo'llari, oshqozon-ichak, onkologik, allergik, yurak qon tomir va asab kasalliklari ko'payib, yangi no'malum kasalliklar paydo bo'ladi. Dunyoni larzaga solib turgan kasalliklar ham ortib bormoqda.

Umumsayyoraviy ekologik muommolar sifatida aholini shiddatli tarzda tartibsiz ko'payib borishi, xom ashyo va energiya resurslarining kamayib borayotganligi, xavo, suv, tuproqlarning ifloslanishi bilam bog'liq bo'lgan muommolarni aytib o'tish lozim

Ekologik muommolar xususida fikr yuritilganda shuni doimo yodda tutish zarurki, ularni guruhlariga ajratish, bu juda shartli bo'lib ular ma'lum sharoitida tezda bir guruhdan ikkinchisiga o'tishi mumkin ya'ni aslini olganda, ekologik muommolarni katta- kichigi bo'lmaydi. Ularning hammasini ham vaqtida oldi olinmasa tabiat va insonga tuzatib bo'lmas darajada zarar yetkazadi. Inson va jamiyaning tabiatga ta'siriniqisqacha taxlili shuni ko'rsatib turibdiki, tabiatni buzuvchi asosiy omil bu insonlarning o'z ehtiyojlarini qondirish jarayonida bo'lishi ekan. Tabiatga insonning salbiy tasirining oldini olishning asosiy yo'li tabiat va jamiyat qonuniyatlarini to'g'ri tushunish va ulardan inson manfaatlari yo'lida oqilona foydalanishdir. Inson tabiatni maqsadga muvofiq ravishda o'zgartirish bilan birga tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarini ham eng maqbul darajada saqlab qoladi.

Shuning uchun jamiyatning xar bir kishisi u kimligi, qanday vazifani bajarishidan qat'iy nazar ekologik bilimlarga ega bo'lishi hozirgi davrning eng dolzarb masalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoyev “Erkin Va Farovon Demokratik O'zbekiston Davlatini Birgalikda Barpo Etamiz” 2017
2. Abdunazarov, L. M. "Ecological security and the need to ensure it." International scientific and practical conference Cutting Edge-Science. Vol. 1. No. 1. 2020.
3. Alisherovich, Akbarov Golibjon. "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." International Journal on Orange Technologies 3.5 (2021): 171-173.
4. Alisherovich, Akbarov. "G'olibjon, and Meliev Muzaffar Saydakbarovich." "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (2022): 803-807.
5. Berdiev, Gayratjon Hasanboevich, and Elmurod Alievich Soliev. "Statistical and Comparative Analysis of Temperature and Rain in Fergana." Nat Sci 19.4 (2021): 5-12.
6. Eldorbek O'rmonjon o'g, Choriyev. "DARYOLAR VA ULARNING TASNIFI." Journal of new century innovations 42.1 (2023): 25-30.

7. Komilova, Nilufar Qarshiboyevna, and G‘ayratjon Xasanboyevich Berdiyev. "FARG ‘ONA VILOYATIDA AHOLI SONI VA UNING O‘ZGARISHLARI TAHLILI." *Innovative Development in Educational Activities* 2.11 (2023): 74-80.
8. Mamanovich, Abdunazarov Lutfullo, B. G. A. Xasanboevich, and Nazarov Husniddin Yoqubovich. "Farg‘ona vodiysida transchegaraviy suv muammolari." *Интернаука* 8.12 Часть 3 (2017): 45.
9. Mamanovich, Abdunazarov Lutfullo, Meliyev Muzaffar Saidakbarovich, and Erqulov Turdimorod Abduraxmon o‘g‘li. "Village Economy And Environmental Protection." *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)* 3.12 (2022): 267-270.
10. Ma'murov, Xurshidjon Abduvohidovich. "Farg‘ona Viloyatida Demografik Jarayonlarning Qishloqlardagi Xolati." *Интернаука* 21-3 (2019): 85-86.
11. Nararov, H. Y., and D. X. Yuldasheva. "Ecological Features of Biogas Production." *Ilm Sarchashmalari* 22.4 (2022): 124-126.
12. Naziraliyevich, Khoshimov Azamat, and Berdiyev Goyratjon. "THE OCCURRENCE OF THE IRRIGATION SYSTEM OF THE SUKH RIVER ARRIVAL AND DEVELOPMENT." *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603 11.12 (2022): 395-400.
13. O.Q.Tobirov, V.V.Vahobjon o‘g‘li. CHIQINDI POLIGONLARINI JOYLASHTIRISH VA UNGA TA‘SIR ETUVCHI OMILLAR. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI: J. 3-SON 12 (2023):
14. O.Q.Tobirov, V.V.Vahobov, F.Karimov, D.M.Mehmonaliyeva. HUDUDLARNI EKOTURISTIK IMKONIYATLARINI BAHOLASH METODOLOGIYASI. INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE ON "MODERN EDUCATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS": Vol. 2 No. 12 (2023)
15. Odiljon, T. Methodology for Assessing the Tourist Potential of the Nature of the Fergana Valley using GIS Technologies and Experimental Methods. Preprints 2022, <https://doi.org/10.20944/preprints202209.0181.v1>
16. Qarshiboyevna, Komilova Nilufar, et al. "AHOLI SALOMATLIGI VA SOG‘LIQNI SAQLASH TIZIMINI YAXSHILASHDA HORIJY MAMLAKATLAR TAJRIBASI." *PEDAGOG* 6.6 (2023): 112-117.
17. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar, and Rakhmonaliev Behruzбек Dilmurodjon‘S. Ogli. "GLACIER MELTING: CONTROL AND MITIGATION STRATEGIES." *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods* 1.3 (2023): 26-33.
18. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "INNOVATIVE METHODS OF TEACHING NATURAL GEOGRAPHY OF THE OCEAN AND ITS DECISIVE ROLE IN EDUCATION OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS." *Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research* 1.8 (2023): 86-92.
19. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "TEACHING PROBLEMS AND SOLUTIONS OF AGRICULTURAL LAND IRRIGATION IN FERGANA REGION IN GEOGRAPHY LESSONS." *Journal of new century innovations* 41.2 (2023): 151-156.
20. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, et al. "PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF ENVIRONMENTAL LITERACY OF SCHOOL STUDENTS." *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions* 3.12 (2022): 134-139.
21. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, Kokan SPI Teacher, and Kokan SPI Student. "GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF FUNERALS." *Innovative Technologica: Methodical Research Journal* 3.12 (2022): 72-78.

22. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar. "Ecological Features of Biogas Production." *International Journal on Orange Technologies* 3.3 (2021): 214-216.
23. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar. "Use and Protection of Water Resources." *International Journal on Orange Technologies* 3.3 (2021): 212-213.
24. Tobirov O.K. ASSESSMENT OF MUDFLOW RISK AREAS IN THE FERGANA REGION [Электронный ресурс] // Экономика и социум. -2023.- №12 (115).
25. Tobirov O.K. OPTIMIZING WASTE LANDFILL PLACEMENT IN THE FERGANA REGION THROUGH GIS MULTI-CRITERIA EVALUATION METHOD [Электронный ресурс] // Экономика и социум. -2023.- №12 (115).
26. Tobirov, O. Q., and A. N. Xoshimov. "FARG'ONA VODIYSI HUDUDINI GEOGRAFIK-TURISTIK RAYONLASHTIRISH." *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI* 3.12 (2023): 79-87.
27. Tobirov, O. Q., and A. N. Xoshimov. "GEOGRAFIYA DARSLARIDA GEOGRAFIK AXBOROT TIZIMLARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI." *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI* 3.12 (2023): 88-95.
28. Tobirov, O.K. "Reasonable use of transboundary water resources and streams". *European Science*. 2017; 3 (25): 31-36."
29. Tobirov, Odiljon. "ГАТ ёрдамида баҳоланган табиат компонентлари ва комплексларини дала-экспедициявий тадқиқотлар билан таққослаш." *О'zbekiston milliy universiteti xabarлари* (2022).
30. Tobirov, Odiljon. "ГАТ технологиялари ёрдамида туристик-рекреацион зонарни ажратиш (Фарғона водийси мисолида)." *О'zbekiston milliy universiteti xabarлари* (2022).
31. Vaxobovich, Xatamov Voxid. "DARYOLARNING AXAMIYATI, OQIMNING HOSIL BO'LISHI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR." *Journal of new century innovations* 42.1 (2023): 19-24.
32. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li, and Karimov Shoulug'Zokirjon o'g'li. "FARG'ONA VILOYATIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH." *PEDAGOG* 6.6 (2023): 118-123.
33. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li, and Karimov Shoulug'Zokirjon o'g'li. "FARG 'ONA VILOYATINING EKOLOGIK HOLATI: KENG QAMROVLI TAHLIL." *PEDAGOG* 6.6 (2023): 124-129.
34. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "FARG 'ONA VILOYATI TIBBIY-GEOGRAFIK SHAROITINI O'RGANISH VA KASALLANISHLAR TARKIBI TAHLILI." *PEDAGOGS jurnali* 35.4 (2023): 71-75.
35. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "O'ZBEKISTON DARYOLARINING XO'JALIKDAGI AHAMIYATI VA ULARNI MUHOFAZA QILISH." *PEDAGOGS jurnali* 35.4 (2023): 24-28.
36. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "YADROVIY QUROLLAR XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH." *PEDAGOGS jurnali* 35.4 (2023): 29-34.
37. Бердиев, Файратжон Хасанбоевич, and Феруза Солижонова Мелибоева. "СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ТРАНСЧЕГАРАВИЙ МУАММОЛАРИ." *Интернаука* 10-4 (2017): 29-31.
38. Мелибоева, Феруза Солижонова, and Файратжон Хасанбоевич Бердиев. "СУВ ТАҚЧИЛЛИГИДА СУФОРИШ УЧУН ОҚАВА СУВИДАН ФОЙЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИНИ БАХОЛАШ." *Интернаука* 10-4 (2017): 31-34.

39. Тобиров, О. К. Географическое туристическое районирование территорий / О. К. Тобиров, Ш. А. Мадаминжонова // Наука, техника и образование. – 2021. – № 8(83). – С. 98-107. – EDN RZMQVJ.
40. Тобиров, Одилжон Кобилжон Угли, and Шахноза Абдумалик Кизи Мадаминжонова. "Географическое туристическое районирование территорий." Наука, техника и образование 8 (83) (2021): 98-107.
41. Тобиров, Одилжон Кобилжон Угли. "Разумное пользование трансграничными водными ресурсами и потоками." European science 3 (25) (2017): 31-36.
42. Тобиров, Одилжон. "Фарғона водийси табиат компонентларининг туристик имкониятларини ГАТ ёрдамида комплекс баҳолаш." Евразийский журнал академических исследований 2.12 (2022): 1019-1027.
43. Hoshimov Azamat Naziraliyevich, and Isakov Valijan Yunosovich. "GEO-ECOLOGICAL CONDITION OF THE CONE REMOVAL OF THE SOKH RIVER AND ITS CHANGES AS A RESULT OF THE HUMAN FACTOR" European science review, vol. 1, no. 11-12, 2018, pp. 14-16.
44. Khoshimov, Azamat Naziraliyevich (2019) "PROPERTIES CHANGING UNDER IRRIGATION OF SOIL OF THE SUKH CONE SPREADING," Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology: Vol. 1: Iss. 8, Article 15.
45. Исақов, В. Ю., and А. Н. Хошимов. "Сўх дарёси конус ёйилмасининг гидрогеологикэкологик ҳолати ва унинг ўзгаришлари. география ва глобализация: назария ва амалиёт." (2018).
46. Kh, Komilova N., and H. O. Abdinazarova. "The role and geographical features of the chemical industry in the development of the economy of Uzbekistan." *Экономика и социум* 5-1 (84) (2021): 248-255.
47. Komilova, N. Kh. "Abdinazarova Kh. O. Some theoretical aspects of the development of the chemical industry." *European Science Review Austria Vienna* (2019): 25-27.

NAMANGAN VILOYATIDA AHOLI SONI VA UNING O'ZGARISHLAR TAHLILI

Berdiyev G'ayratjon Xasanboyevich,

*Qo'qon davlat pedagogika instituti,
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrasida
katta o'qituvchisi, Qo'qon, O'zbekiston.*

e-mail: ghairatjohn@gmail.com

<tel:+998903618222>

Sobirova Nafisa Komiljon qizi

*Qo'qon davlat pedagogika instituti
Tabiiy fanlar fakulteti GIBA ta'lim
yo'nalishi 02/23 guruh talabasi*

Qo'qon, O'zbekiston.

Annottatsiya: Ushbu maqolada Namangan viloyatidagi aholi va ularning tug'ilishidan to hozirgi holatigacha o'zgarishi tahlili, asosiy demografik jihatlariga e'tibor qaratilgan. Tadqiqot mintaqadagi aholi tarkibi va etnik xilma-xillikni ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganadi. Rivojlanayotgan aholi dinamikasini tushunish uchun demografik o'zgarishlar, jumladan, yoshva jins taqsimotidagi o'zgarishlar tekshirildi.

Kalit so'zlar: Namangan viloyati, aholi soni, demografik o'zgarishlar, milliy tarkib, aholi tarkibi, yosh-jins piramidasi

ANALYSIS OF THE POPULATION AND ITS CHANGES IN THE NAMANGAN REGION.

Abstract: This scientific abstract presents an analysis of population and its changes in the Namangan region, focusing on key demographic aspects. The study examines the population composition and economic development. Demographic changes, including shifts in age and sex distribution are investigated to understand the evolving population dynamics.

Keywords: Namangan region, population demographic changes, ethnic composition, population composition, age and sex pyramid

Farg'ona vodiysi Markaziy Osiyoning g'oyat go'zal, takrorlanmas tabiat majmuasiga egaligi bilan yer sharidagi tog'lar orasida joylashgan kotlovina(botiq) lardan biri sifatida alohida ajralib turadi. Shuningdek aholisi sonining ko'pligi va aholining o'rta zich joylashganligi, mehnat resurslari va aholi bandligiga xos muommolarning murakkabligi, tabiiy resurslarga bo'lgan ehtiyojining kattaligi va

cheklanganlik muommosi asosiy ahamiyat kasb etadi. Namangan viloyati ham aholi soni dinamikasi bo'yicha ajralib turadi.

Olib borilayotgan ishing asosiy maqsadi Namangan aholisning milliy tarkibi, dinamikasi, yosh-jins piramidasi haqida fikr-mulohazalar yuritish va ularni muhokama qilish.

Bundan tashqari, statistik tendentsiyalardan tashqari, ushbu tadqiqot ushbu o'zgarishlarning oqibatlarini kontekstualashtirishga harakat qiladi. Aholi sonining o'zgarishining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari demografik dividendlardan foydalanish va yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun batafsil siyosat va strategik rejalashtirishni talab qiladi.

O'zbekistonda aholi haqidagi statistik ma'lumotlar 19 asr 2-yarmidan boshlab mavjud. Respublikada aholi muammolarini o'rganish 1960-1970-yillardan boshlab tez rivojlandi. O'zbekiston demografiyasi aholisining demografik ko'rsatkuchlari bo'lib, aholining o'sishi, zichligi, millati ta'lim darajasi, sog'ligi, iqtisodiy ahvoli diniy mansubligi va boshqa jihatlarini o'z ichiga oladi.

2023-yilning 1-aprel holatiga Namangan viloyatining doimiy aholisi soni 3 012,5ming kishini tashkil etadi. Shundan: shahar aholisi- 1 953,5ming kishi qishloq aholisi- 1 059,0ming kishiga teng. Namangan viloyati aholi soni bo'yicha respublikada Samarqand(4 095 ming kishi) Farg'ona (3 954 ming kishi) Qashqadaryo (3461 ming kishi) va Andijon (3304 ming kishi) viloyatlaridan keyin 5-o'rinni egallaydi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra 2022-yilning 1-yanvar holatiga mehnatga yaroqli aholi viloyat doimiy aholisining 54,1 ini mehnatga layoqatli yoshdan kichiklar va mehnatga layoqatli yoshdan kattalar 45,9%ni tashkil etadi.

Xususan, jins va yosh guruhlari bo'yicha (5 yillik intervalda) qilingan tahlilda, erkakalar va ayollar tarkibida 5 yoshgacha bo'lgan yoshlar aholining asosiy qatlamini shakllantirib, umumiy 40 ming kishini tashkil etgan. Joriy yilning 1-oktyabr holatiga aholi sonining taqsimlanishi 1 514ming erkakalar(50,8%), 1 466ming (49,2%) nafar ayollar hissasiga to'g'ri keladi.

Hududlar kesimi bo'yicha qaralganda, Namangan shahri (657 ming) Chust (273 ming) To'raqo'rg'on (232 ming) lari viloyatdagi eng ko'p aholi istiqomat qiluvchi hududlar hisoblanadi.

Viloyat bo'yicha 1 kvadrat kilometrda o'rtacha 400 kishi to'g'ri keladi. Namangan shahri (4492 kishi) Namangan tumani (936 kishi) va To'raqo'rg'on tumani (881 kishi) aholisi eng zich joylashgan hududlar hisoblanadi. 2022-yilning dastlabki 9 oyi davrida, tug'ilishlar soni 60 mingtani, o'limlar soni 10 mingtani tashkil etadi.

2021-yilning yanvar-iyun oylarida FHDYo organlari tomonidan 8,6 ming nikoh qayd etilib, 1,5ming nikohdan ajralishlar qayd etilgan. 2021-yil yanvar-iyun oylarida viloyat bo'yicha ko'chib kelganlar soni 1,8 ming kishini, ko'chiba ketganlar soni, esa 3,3 ming kishini tashkil etadi.

Namangan viloyatining demografik holati (ming kishi hisobida).

Ma'muriy-hududiy tuzilmalar	2021-yil 1-iyul holatiga aholi taqsimlanishi
Namangan shahri	651.9
Chust	271.3
To'raqo'rg'on	230.3
Pop	224.3
Yangiqo'rg'on	223.7
Uychi	219.0
Kosonsoy	214.8
Chortoq	203.7
Namangan	181.4
Uychi	176.1
Norin	167.4
Mingbuloq	129.5

Namangan viloyatining aholisoni va uning o'zgarishlari tahlili viloyat ichidagi aholining eng ko'p tarqalgan hududlar, ularning dinamikasi haqida ma'lumotlar berdi. Aholi zichligi ko'p bo'lgan Namangan shahri, Namangan tumani, Chust tumani, To'raqo'rg'on tumanlarida alohida etiborga loyiq bo'lib, bu hududlarda mehnatga layoqli yoshdan katta bo'lgan qatlamdagilar ko'p. Mana shu qatlamdagi aholi uzoq umr ko'rishlari, ko'p kasalliklarga chalinmasliklari eng asosiy global muammo hisoblanadi. Bularning barchasini bartaraf qilish maqsadida uzoq muddatli parvarishxonalarni ko'paytirish va xizmat ko'rsatish xizmatini yanada yaxshilash kerak. Xulosa qilib aytganda, Namangan viloyati aholisi va uning o'zgarish tahlili viloyatning farovonligi ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Mirziyoyev “Erkin Va Farovon Demokratik O'zbekiston Davlatini Birgalikda Barpo Etamiz” 2017
2. Abdunazarov, L. M. "Ecological security and the need to ensure it." International scientific and practical conference Cutting Edge-Science. Vol. 1. No. 1. 2020.
3. Alisherovich, Akbarov Golibjon. "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." International Journal on Orange Technologies 3.5 (2021): 171-173.
4. Alisherovich, Akbarov. "G'olibjon, and Meliev Muzaffar Saydakbarovich." " Ecological Condition and Development Problems of

- Recreation Zones of Fergana Region." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (2022): 803-807.
5. Berdiev, Gayratjon Hasanboevich, and Elmurod Alievich Soliev. "Statistical and Comparative Analysis of Temperature and Rain in Fergana." Nat Sci 19.4 (2021): 5-12.
 6. Eldorbek O'rmonjon o'g, Choriyeu. "DARYOLAR VA ULARNING TASNIFI." Journal of new century innovations 42.1 (2023): 25-30.
 7. Komilova, Nilufar Qarshiboyevna, and G'ayratjon Xasanboyevich Berdiyev. "FARG 'ONA VILOYATIDA AHOLI SONI VA UNING O'ZGARISHLARI TAHLILI." Innovative Development in Educational Activities 2.11 (2023): 74-80.
 8. Mamanovich, Abdunazarov Lutfullo, B. G. A. Xasanboevich, and Nazarov Husniddin Yoqubovich. "Farg'ona vodiysida transchegaraviy suv muammolari." Интернаука 8.12 Часть 3 (2017): 45.
 9. Mamanovich, Abdunazarov Lutfullo, Meliyev Muzaffar Saidakbarovich, and Erqulov Turdimorod Abduraxmon o'g'li. "Village Economy And Environmental Protection." Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL) 3.12 (2022): 267-270.
 10. Ma'murov, Xurshidjon Abduvohidovich. "Farg'ona Viloyatida Demografik Jarayonlarning Qishloqlardagi Xolati." Интернаука 21-3 (2019): 85-86.
 11. Nararov, H. Y., and D. X. Yuldasheva. "Ecological Features of Biogas Production." Ilm Sarchashmalari 22.4 (2022): 124-126.
 12. Naziraliyevich, Khoshimov Azamat, and Berdiyev Goyratjon. "THE OCCURRENCE OF THE IRRIGATION SYSTEM OF THE SUKH RIVER ARRIVAL AND DEVELOPMENT." ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603 11.12 (2022): 395-400.
 13. O.Q.Tobirov, V.V.Vahobjon o'g'li. CHIQUINDI POLIGONLARINI JOYLASHTIRISH VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI: J. 3-SON 12 (2023):
 14. O.Q.Tobirov, V.V.Vahobov, F.Karimov, D.M.Mehmonaliyeva. HUDUDLARNI EKOTURISTIK IMKONIYATLARINI BAHOLASH METODOLOGIYASI. INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE ON "MODERN EDUCATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS": Vol. 2 No. 12 (2023)
 15. Odiljon, T. Methodology for Assessing the Tourist Potential of the Nature of the Fergana Valley using GIS Technologies and Experimental Methods. Preprints 2022, <https://doi.org/10.20944/preprints202209.0181.v1>

16. Qarshiboyevna, Komilova Nilufar, et al. "AHOLI SALOMATLIGI VA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMINI YAXSHILASHDA HORIJY MAMLAKATLAR TAJRIBASI." PEDAGOG 6.6 (2023): 112-117.
17. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar, and Rakhmonaliev Behruzbek Dilmurodjon'S. Ogli. "GLACIER MELTING: CONTROL AND MITIGATION STRATEGIES." Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods 1.3 (2023): 26-33.
18. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "INNOVATIVE METHODS OF TEACHING NATURAL GEOGRAPHY OF THE OCEAN AND ITS DECISIVE ROLE IN EDUCATION OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS." Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research 1.8 (2023): 86-92.
19. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "TEACHING PROBLEMS AND SOLUTIONS OF AGRICULTURAL LAND IRRIGATION IN FERGANA REGION IN GEOGRAPHY LESSONS." Journal of new century innovations 41.2 (2023): 151-156.
20. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, et al. "PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF ENVIRONMENTAL LITERACY OF SCHOOL STUDENTS." ResearchJet Journal of Analysis and Inventions 3.12 (2022): 134-139.
21. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, Kokan SPI Teacher, and Kokan SPI Student. "GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF FUNERALS." Innovative Technologica: Methodical Research Journal 3.12 (2022): 72-78.
22. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar. "Ecological Features of Biogas Production." International Journal on Orange Technologies 3.3 (2021): 214-216.
23. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar. "Use and Protection of Water Resources." International Journal on Orange Technologies 3.3 (2021): 212-213.
24. Tobirov O.K. ASSESSMENT OF MUDFLOW RISK AREAS IN THE FERGANA REGION [Электронный ресурс] // Экономика и социум. -2023.- №12 (115).
25. Tobirov O.K. OPTIMIZING WASTE LANDFILL PLACEMENT IN THE FERGANA REGION THROUGH GIS MULTI-CRITERIA EVALUATION METHOD [Электронный ресурс] // Экономика и социум. -2023.- №12 (115).
26. Tobirov, O. Q., and A. N. Xoshimov. "FARG'ONA VODIYSI HUDUDINI GEOGRAFIK-TURISTIK RAYONLASHTIRISH." BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI 3.12 (2023): 79-87.
27. Tobirov, O. Q., and A. N. Xoshimov. "GEOGRAFIYA DARSLARIDA GEOGRAFIK AXBOROT TIZIMLARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI." BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI 3.12 (2023): 88-95.

28. Tobirov, O.K. "Reasonable use of transboundary water resources and streams". European Science. 2017; 3 (25): 31-36."
29. Tobirov, Odiljon. "ГАТ ёрдамида баҳоланган табиат компонентлари ва комплексларини дала-экспедициявий тадқиқотлар билан таққослаш." O‘zbekiston milliy universiteti xabarлари (2022).
30. Tobirov, Odiljon. "ГАТ технологиялари ёрдамида туристик-рекреацион зонарни ажратиш (Фарғона водийси мисолида)." O‘zbekiston milliy universiteti xabarлари (2022).
31. Vaxobovich, Xatamov Voxid. "DARYOLARNING AXAMIYATI, OQIMNING HOSIL BO‘LISHI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR." Journal of new century innovations 42.1 (2023): 19-24.
32. Xasanboyevich, Berdiyev G‘ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o‘g‘li, and Karimov Shoulug‘Zokirjon o‘g‘li. "FARG‘ONA VILOYATIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH." PEDAGOG 6.6 (2023): 118-123.
33. Xasanboyevich, Berdiyev G‘ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o‘g‘li, and Karimov Shoulug‘Zokirjon o‘g‘li. "FARG ‘ONA VILOYATINING EKOLOGIK HOLATI: KENG QAMROVLI TAHLIL." PEDAGOG 6.6 (2023): 124-129.
34. Xasanboyevich, Berdiyev G‘ayratjon. "FARG ‘ONA VILOYATI TIBBIY-GEOGRAFIK SHAROITINI O‘RGANISH VA KASALLANISHLAR TARKIBI TAHLILI." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 71-75.
35. Xasanboyevich, Berdiyev G‘ayratjon. "O‘ZBEKISTON DARYOLARINING XO‘JALIKDAGI AHAMIYATI VA ULARNI MUHOFAZA QILISH." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 24-28.
36. Xasanboyevich, Berdiyev G‘ayratjon. "YADROVIY QUROLLAR XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASH." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 29-34.
37. Бердиев, Файратжон Хасанбоевич, and Феруза Солижонова Мелибоева. "СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ТРАНСЧЕГАРАВИЙ МУАММОЛАРИ." Интернаука 10-4 (2017): 29-31.
38. Мелибоева, Феруза Солижонова, and Файратжон Хасанбоевич Бердиев. "СУВ ТАҚЧИЛЛИГИДА СУҒОРИШ УЧУН ОҚАВА СУВИДАН ФОЙЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИНИ БАХОЛАШ." Интернаука 10-4 (2017): 31-34.
39. Тобиров, О. К. Географическое туристическое районирование территорий / О. К. Тобиров, Ш. А. Мадаминжонова // Наука, техника и образование. – 2021. – № 8(83). – С. 98-107. – EDN RZMQVJ.
40. Тобиров, Одилжон Кобилжон Угли, and Шахноза Абдумалик Кизи Мадаминжонова. "Географическое туристическое районирование территорий." Наука, техника и образование 8 (83) (2021): 98-107.

41. Тобиров, Одилжон Кобилжон Угли. "Разумное пользование трансграничными водными ресурсами и потоками." *European science* 3 (25) (2017): 31-36.
42. Тобиров, Одилжон. "Фарғона водийси табиат компонентларининг туристик имкониятларини ГАТ ёрдамида комплекс баҳолаш." *Евразийский журнал академических исследований* 2.12 (2022): 1019-1027.
43. Hoshimov Azamat Naziraliyevich, and Isakov Valijan Yunosovich. "GEO-ECOLOGICAL CONDITION OF THE CONE REMOVAL OF THE SOKH RIVER AND ITS CHANGES AS A RESULT OF THE HUMAN FACTOR" *European science review*, vol. 1, no. 11-12, 2018, pp. 14-16.
44. Khoshimov, Azamat Naziraliyevich (2019) "PROPERTIES CHANGING UNDER IRRIGATION OF SOIL OF THE SUKH CONE SPREADING," *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology: Vol. 1: Iss. 8, Article 15.*
45. Исаков В.Ю., Юсупова М.А., and Хошимов А.Н.. "ГЕОЭКОЛОГИЯ И ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПЕСЧАНЫХ ПОЧВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ" *Ученый XXI века*, no. 1 (14), 2016, pp. 3-6.
46. Исаков, В. Ю., and А. Н. Хошимов. "Сўх дарёси конус ёйилмасининг гидрогеологикэкологик ҳолати ва унинг ўзгаришдари. география ва глобализация: назария ва амалиёт." (2018).
47. Валижон Юнусович Исаков, Азамат Назиралиевич Хошимов, and Турсунова Диёра Акбарали кизи. "СЎХ КОНУС ЁЙИЛМАСИ ТУПРОҚЛАРИНИНГ АГРОКИМЁВИЙ ХОССАЛАРИ". *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, vol. 21, Nov. 2023, pp. 202-8,
48. В.Ю.Исаков, and А.Н.Хошимов. "THE ECOLOGICAL AND MELIORATIVE CHANGES IN THE SOIL OF SUKH CONE SPREAD". *Scientific Journal of the Fergana State University*, no. 5, June 2023, p. 11, doi:10.56292/SJFSU/vol_iss5/a11.
49. Kh, Komilova N., and H. O. Abdinazarova. "The role and geographical features of the chemical industry in the development of the economy of Uzbekistan." *Экономика и социум* 5-1 (84) (2021): 248-255.
50. Komilova, N. Kh. "Abdinazarova Kh. O. Some theoretical aspects of the development of the chemical industry." *European Science Review Austria Vienna* (2019): 25-27.

АНАЛИЗ КЛИНИЧЕСКИХ И ЛАБОРАТОРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ ПРИ ОСТРЫХ ЛИМФОБЛАСТНЫХ ЛЕЙКОЗАХ

Фазилова Шарифа Мирхамидовна

PhD и доцент кафедры «Военно-полевой терапии и гематологии» ТМА УФ.

Острый лейкоз (ОЛ) – опухолевое заболевание костного мозга, зачастую в обиходе называемое «раком крови», в своем естественном течении неизбежно приводящее к летальному исходу [4,13,14]. Предрасположенность к развитию злокачественных новообразований и опухолевая прогрессия модифицируются аллельными вариантами генов, контролирующими деление, апоптоз клеток и эксцизионную репарацию ДНК[6,8,9]. Среднее соотношение миелоидных и лимфоидных вариантов ОЛ составляет 6:1. У взрослых пациентов в возрасте старше 40 лет 80% случаев составляют миелоидные, а у детей 80-90% - лимфоидные формы острых лейкозов[5,15].

Острые лейкозы характеризуются разнообразием клинических и лабораторных проявлений, выраженность которых определяет тяжесть состояния больных[7]. Опираясь на исследования, удается не только определять лабораторные маркеры заболевания, но и выделять предикторы неблагоприятного прогноза ОЛ [1,2,3]. Несмотря на успехи последних десятилетий, общий показатель летальности от ОЛ остается достаточно высоким [11,13].

Вместе с этим, у пациентов при разных вариантах программной терапии возникают рецидивы заболевания [10]. Изучение механизмов развития, прогрессии острых лейкозов, а также поиск ранних диагностических и направленных терапевтических подходов является приоритетным направлением современной онкогематологии[12].

Цель исследования. Проанализировать частоту клинических и лабораторных проявлений у больных с острым лимфобластным лейкозом.

Материал и методы: В исследование включено 100 пациентов, обратившиеся в консультативную поликлинику республиканского специализированного научно-практического медицинского центра гематологии (РСНПМЦГ, Ташкент), где с учётом международных рекомендаций клинически и лабораторно верифицирован диагноз ОЛЛ.

В методы клинического обследования входили: опрос, общий осмотр больных по органам и системам по традиционной схеме с детализацией жалоб гематологического характера.

Гематологические показатели периферической крови определялись на гематологическом автоматическом анализаторе «SYSMEX. GLOBAL IMPEX, Япония», с использованием реактивов фирмы «HUMAN» (Германия) и миелограммы с помощью мануальной микроскопии (LEICA ICC50 E, Германия) с цифровой цветной камерой пяти мегапиксельного разрешения (2592 x 1944), показатель СОЭ определялся с помощью аппарата Панченкова (Россия).

Статистический анализ результатов проведен с использованием пакета статистических программ «Microsoft Office Exsel» и «Биостатистика 4.03».

Результаты. Во время клинического обследования выявлено, что у 75% (75) больных заболевание началось спонтанно, без видимых причин, тогда как у 25% (25) началу болезни предшествовали перенесенные различные вирусные инфекции.

В ходе клинического обследования выявлены ряд характерных для заболевания клинических проявлений связанные с нарушением гематопоза. В частности, за счет развития анемического и интоксикационного синдрома у больных в 100% (100) случаях наблюдаемость быстрая утомляемость, одышка при малейшей физической нагрузке, выраженная общая слабость, бледность кожных покровов, недомогание, тахикардия и повышение температуры тела до 38-39⁰С.

Вместе с этим у (67%/67) больных начало заболевания ассоциировалось с появлением геморрагического синдрома в виде носовых кровотечений (34%/34), кровоизлияний в видимые слизистые оболочки глаз и полости рта (17%/17) и появлением экхимозов и гемаррагической сыпи на коже тела и конечностей (67% 67), гематурия и желудочно-кишечные кровотечения у (11/11%) больных. Совокупность приведенных клинических проявлений послужило обращению больных к врачу.

Комплекс лабораторных исследований, проведенных у больных с ОЛЛ, позволил выявить значительные изменения со стороны лабораторных показателей. Так, в периферической крови уровень гемоглобина по отношению к контролю значимо снижался в 2,7 ($P < 0.05$) раза, количество эритроцитов снижалось в 2,33 раза ($P < 0.05$). Среднее количество лейкоцитов увеличивалось 3,8 раза, при том, что медиана бластных клеток достигала $47,2 \pm 2,8\%$.

Со стороны гематологических показателей в миелограмме наблюдалось увеличение числа бластных клеток в среднем до $58,9 \pm 3,7\%$. При этом цитохимическое исследование выполняется методом световой микроскопии, выделяют окраску на фосфолипиды суданом черным, окраску на миелопероксидазу, неспецифическую эстеразу, реакцию на гликоген (ШИК-реакцию), и кислую фосфатазу при этом показало наличие бластных клеток.

Заключение. Клинические и лабораторные проявления ОЛЛ представляют собой значительную диагностическую ценность для ОЛЛ, во многом определяя прогноз заболевания.

References:

1. Абдуллаев Р. Б., Халматова Н. М., Маткаримова Д. С. Некоторые особенности патогенетического течения иммунного микротромбоваскулита и тромбоцитопатии у допризывников, проживающих в зоне Южного Приаралья //Журнал «Бюллетень Ассоциации врачей Узбекистана». Ташкент. – 2011. – №. 1. – С. 17-20.
2. Абдуллаев Р. Б. и др. Аральский кризис: проблемы экологической культуры и здоровья //Монография. Ургенч. – 2012. – Т. 120.
3. Абдурахманова Д. Н., Матризаева Г. Д., Маткаримова Д. С. Хронический пиелонефрит как фактор риска преэклампсии у женщин проживающих в регионе Приаралья //The Ninth European Conference on Biology and Medical Sciences. – 2016. – С. 3-6.
4. Karimov N. Y., Matkarimova D. S., Boboev K. T. Allelic polymorphism of the il-1 β (rs1143627) gene in patients with immune thrombocy th immune thrombocytopenia. – 2021.
5. Маткаримова Д. С., Матирзаева Г. Д., Раззакберганава Г. О. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ГЕМОРРАГИЧЕСКИХ ДИАТЕЗОВ //The First International conference on development of education and psychological science in Eurasia. – 2015. – С. 16-19.
6. Усенова А.А. «Эпидемиологические и молекулярно-генетические особенности острых лейкозов у детей в кыргызстане» <https://vak.kg/wp-content/uploads/2023/05/Doktorskaya-dissertaciya-okonchatelnyj-variant-02.04.23.docx>
7. Фазилова Ш. М., Хусайнов А. Ш., Каримов Ф. М. Рак молочной железы и причины его возникновения //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2017. – №. 4-6. – С. 134-136.
8. Шукурлаев К. Ш., Курбаниязова Р. К., Фазилова Ш. М. Побочные действия нестероидных противовоспалительных препаратов. Илм сарчашмала-Ри //Илм сарчашмала-Ри. – 2015. – №. 7. – С. 12.
9. [Berry DA, Zhou S, Higley H, et al](#): Association of minimal residual disease with clinical outcome in pediatric and adult acute lymphoblastic leukemia: A meta-analysis. *JAMA Oncol* 3(7): e170580, 2017. doi:10.1001/jamaoncol.2017.0580
10. A.Hellström, D. Ley, I. Hansen-Pupp, B.Hallberg, 2018
11. F.D. Groves, B.T.Watkins, D.J.Roberts, T.C.Tucker, T. Shen, T.J.Flood, 2019.

12. Zulayho E., Mirkhamidovna F. S. CLINICAL AND LABORATORY ASPECTS IN MULTIPLE MYELOMA (LITERATURE REVIEW) //O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2023. – Т. 2. – №. 20. – С. 203-206.
13. Ilkhamovna K. G., Mirkhamidovna F. S. FEATURES OF THE STATE OF THE LIVER IN ACUTE LEUKEMIA.(LITERATURE REVIEW) //PEDAGOG. – 2023. – Т. 6. – №. 6. – С. 285-290.
14. Mirkhamidovna F. S., Soburovna M. D. THE RANGE OF FUNCTIONAL MUTATIONS AND THEIR CONTRIBUTION TO THE FORMATION OF BLAST CELLS AND THE DEVELOPMENT OF LEUKEMIA (LITERATURE REVIEW) //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2023. – Т. 11. – №. 6. – С. 450-458.
15. Mirkhamidovna F. S., Soburovna M. D., Bakhadirovna A. S. In the Dynamics of the Development of Hemolytic Deficiency Industried with Phenyhydrazine of the new Product “Reomannisol”. – 2022.

Фазилова Шарифа Мирхамидовна

PhD в\и доцент кафедры «Военно-полевой терапии и гематологии» ТМА УФ

Тел №: +998975137264

e-mail: fazilova.sharifa@mail.ru

ПОЛИМОРФИЗМ ГЕНА MTHFR (A1298C) И ВРОЖДЕННЫЕ ПОРОКИ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ОБЛАСТИ

*П.Б. Гульмухамедов, Ж.А. Ризаев,
Н.Л. Хабилов, К.Т. Бобоев*

Введение. Причинные и патогенетические механизмы формирования врожденных пороков челюстно-лицевой области (ВПЧЛО) до настоящего времени остаются полностью не раскрытыми [1, 5, 10]. Между тем, прогресс в медицинской науке, связанный с широким применением генетических исследований на сегодняшний день, позволяет глубже понять механизмы инициации многих патологий, в том числе и ВПЧЛО [3,6,8]. В частности, современные исследования направлены на оценку значимости ряда генетических полиморфизмов, участвующих в формировании сложных нарушений, способствующие повышению риску развития ВПЧЛО [2,4,7]. Среди наиболее значимых полиморфных генов имеющие определенный вклад в инициации начала ВПЧЛО важное место отводится генам цикла фолатов, а именно гену MTHFR, кодирующего внутриклеточный фермент, принимающий участие в превращении гомоцистеина в метионин [9,11,12].

Цель. Изучить особенности встречаемости полиморфизма MTHFR (A1298C) среди больных с врожденными пороками челюстно-лицевой области.

Материал и методы. Исследование полиморфного гена MTHFR (A1298C) проведено у 105 неродственных детей с ВПЧЛО с медианой возраста $6,5 \pm 1,8$ лет, проживающих на территории республики Узбекистан, находившиеся на наблюдении в клинике Ташкентского государственного стоматологического института в период с 2019 по 2022 гг. Контрольную группу составили 103 здоровых детей, сопоставимого возраста. Тестирование полиморфизма MTHFR (A1298C) проводилось на программируемом термоциклере фирмы «Applied Biosystems» 2720 (США), с использованием тест-систем компании «Литех» (Россия), согласно инструкции производителя. Статистический анализ результатов проведен с использованием пакета статистических программ «OpenEpi, Version 9.3».

Результаты. В ходе сравнительного анализа между основной и контрольной группами выявлено, что минорный аллель С статистически незначимо регистрировался чаще среди больных основной группы с ВПЧЛО в 1.4 раза (29.5% против 23.3%; $\chi^2=2.1$; P=0.2; OR=1.4; 95%CI: 0.89-2.14). Одновременно, различие было выявлено и между долями носительства дикого генотипа А/А и гетерозиготного генотипа А/С, частоты которых в группе больных с ВПЧЛО оказались выше чем в контроле менее чем в один раз (56.2%

против 51.5%; $\chi^2=0.5$; $P=0.5$; $OR=1.2$; 95%CI: 0.7-2.09) и 1.2 раза (56.2% против 51.5%; $\chi^2=0.5$; $P=0.5$; $OR=1.2$; 95%CI: 0.7-2.09). Но, статистический анализ показал, что выявленные различия носили не достоверный характер.

Наряду с данными особенностями важно подчеркнуть факт обнаружения повышения доли носительства мутантного генотипа C/C, который также статистически недостоверно повышал риск формирования ВПЧЛО в 2.0 раза (7.6% против 3.9%; $\chi^2=1.3$; $P=0.3$; $OR=2.0$; 95%CI: 0.61-6.85).

Следовательно, результаты сравнительного анализа различий в распределении частот аллелей и генотипов полиморфного гена MTHFR (A1298C) между основной группой больных с ВПЧЛО и здоровых показал статистически недостоверный характер повышения минорного аллеля C в 1.4 раза ($\chi^2=2.1$; $p=0.2$) и мутантного генотипа C/C в 2.0 раза ($\chi^2=1.3$; $p=0.3$).

Вывод. Полученные результаты не позволяют рассматривать полиморфизм гена MTHFR (A1298C) в качестве самостоятельного генетического маркера повышающего риск формирования ВПЧЛО в Узбекистане.

Литература:

1. Amooee, A., Dastgheib, S. A., Niktabar, S. M., Noorishadkam, M., Lookzadeh, M. H., Mirjalili, S. R., ... Neamatzadeh, H. (2019). Association of Fetal MTHFR 677C > T Polymorphism with Non-Syndromic Cleft Lip with or without Palate Risk: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Fetal and Pediatric Pathology*, 1–17. doi:10.1080/15513815.2019.1707918.
2. Asxlar D, Hakkı T (2014) Prevalence of MTHFR, MTR and MTRR gene polymorphisms in Turkish patients with nonsyndromic cleft lip and palate. *Gene Ther Mol Biol* 16:115–129.
3. Crockett D.J., Goudy S.L. Cleft lip and palate. *Fac. Plast. Surg. Clin. N. Am.* 2014; 22 (4): 573—86.
4. Cubitt JJ, Hodges AM, Van Lierde KM, Swan MC. Global variation in cleft palate repairs: an analysis of 352,191 primary cleft repairs in low- to higher-middle-income countries. *Cleft Palate Craniofac J* 2014;51(5):553–556. <https://doi.org/10.1597/12-270>.
5. Da Silva, H. P. V., Oliveira, G. H. de M., Ururahy, M. A. G., Bezerra, J. F., de Souza, K. S. C., Bortolin, R. H., ... de Rezende, A. A. (2018). Application of high-resolution array platform for genome-wide copy number variation analysis in patients with nonsyndromic cleft lip and palate. *Journal of Clinical Laboratory Analysis*, 32(6), e22428. doi:10.1002/jcla.22428.
6. Karimov H. Y., Matkarimova D. S., Boboev K. T. Allelic polymorphism of the il-1 β (rs1143627) gene in patients with immune thrombocy th immune thrombocytopenia. – 2021.

7. Wang W, Jiao XH, Wang XP, et al. (2016) MTR, MTRR, and MTHFR gene polymorphisms and susceptibility to nonsyndromic cleft lip with or without cleft palate. *Genet Test Mol Biomarkers* 20:297–303.
8. Wang, M., Yuan, Y., Wang, Z., Liu, D., Wang, Z., Sun, F., ... Beaty, T. H. (2017). Prevalence of Orofacial Clefts among Live Births in China: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Birth Defects Research*, 109(13), 1011–1019. doi:10.1002/bdr2.1043.
9. Weiner AS, Boyarskikh UA, Voronina EN, et al. (2014) Methylenetetrahydrofolate reductase C677T and methionine synthase A2756G polymorphisms influence on leukocyte genomic DNA methylation level. *Gene* 533:168–172.
10. Yarmukhamedova, N. F., Matkarimova, D. S., Bakieva, S. K., & Salomova, F. I. Features of the Frequency of Distribution of Alleles and Genotypes of Polymorphisms of the Gene Tnf-A (G-308a) in Patients with Rhinosinusitis and the Assessment of Their Role in the Development of This Pathology. *International Journal of Health and Medical Sciences*, 4(1), 164-168.
11. Жахонов А. Х., Саидов А. Б., Маткаримова Д. С. ЛАБОРАТОРНЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ У БОЛЬНЫХ С АУТОИММУННОЙ ГЕМОЛИТИЧЕСКОЙ АНЕМИЕЙ //Евразийский журнал медицинских и естественных наук. – 2023. – Т. 3. – №. 12. – С. 28-34.
12. Coppede F, Bosco P, Lorenzoni V, et al. (2013) The MTR 2756A>G polymorphism and maternal risk of birth of a child with Down syndrome: a case-control study and a metaanalysis. *Mol Biol Rep* 40:6913–6925.

ИЗУЧЕНИЕ УЧАСТИЯ ПОЛИМОРФНОГО ВАРИАНТА ГЕНА MTR (A2756G) В МЕХАНИЗМАХ РАЗВИТИЯ ВРОЖДЕННЫХ ПОРОКОВ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ОБЛАСТИ

*П.Б. Гульмухамедов, Ж.А. Ризаев,
Н.Л. Хабилов, К.Т. Бобоев*

Введение. Среди всего разнообразия предрасполагающих факторов, особое место в риске формирования ВПЧЛО отводится генетическим компонентам, в основе которых лежат полиморфность ряда генов [3,7,9]. В этом плане, согласно литературным данным, немаловажное значение в инициации развития ВПЧЛО отводится генам фолатного цикла, занимающих ключевое место в регуляции каскадного процесса, где основным этапом является синтез метионина из гомоцистеина [1,4,6]. Данный синтез достигается непосредственно при участии фермента метилентетрагидрофолатредуктазы за счет восстановления 5,10-метилентетрагидрофолата до 5-метилтетрагидрофолата. Далее метильная группа из 5-метилтетрагидрофолата переносится на цианкоболамин, отдающий ее гомоцистеину, в результате чего при участии фермента метионинсинтазы (MTR) образуется метионин [2,5,8,10]. Нарушения в этих процессах приводят к накоплению гомоцистеина, что по литературным данным повышают риск развития различных патологий, в том числе и ВПЧЛО [11,12].

Цель. Изучить участие полиморфных локусов гена MTR (A2756G) в механизмах инициации врожденных пороков челюстно-лицевой области.

Материал и методы. Исследование генетического полиморфизма MTR (A2756G) проведено у 105 (медиана возраста $6,5 \pm 1,8$ лет) неродственных пациентов с верифицированным ВПЧЛО Согласно МКБ 10 из 105 детей (I-я основная группа) у 35 установлена изолированная расщелина нёба (II-я группа с Q35), у 33 установлена изолированная расщелина губы (III-я группа с Q36) и 37 – сочетанная расщелина губы и нёба (IV-я группа с Q37). Все больные наблюдались в клинике Ташкентского государственного стоматологического института (г. Ташкент) в период с 2019 по 2022 гг. Контрольную группу (V-я группа) составило 103 здоровых лиц, не имевших в анамнезе врожденных пороков развития, соответствовавших по полу и возрасту с обследованной основной группой детей с ВПЧЛО.

Тестирование полиморфизма MTR (A2756G) проводилось на программируемом термоциклере фирмы «Applied Biosystems» 2720 (США), с использованием тест-систем компании «Литех» (Россия), согласно инструкции производителя. Статистический анализ результатов проведен с использованием пакета статистических программ «OpenEpi, Version 9.3».

Результаты. В наших исследованиях распределение частот вариантов генотипов изученного полиморфного гена MTR (A2756G) соответствовало равновесию Харди-Вайнберга (РХВ) ($p > 0.05$).

В отношении долей носительства аллелей и генотипов по полиморфизму гена MTR (A2756G) в основной группе с ВПЧЛО по сравнению с группой здоровых, обнаружено статистически незначимое снижение встречаемости минорного аллеля G менее чем в один раз (16.2% против 18.4%; $\chi^2=0.4$; $P=0.6$; OR=0.9; 95%CI: 0.51-1.42). Вместе с тем, среди основной группы больных напротив регистрировалась несколько большая частота основного генотипа A/A в 1.2 раза (71.4% против 68.0%; $\chi^2=0.3$; $P=0.6$; OR=1.2; 95%CI: 0.65-2.13) при меньшей регистрации долей гетерозиготного A/G (24.8% против 27.2%; $\chi^2=0.2$; $P=0.7$; OR=0.9; 95%CI: 0.47-1.64) и гомозиготного мутантного G/G генотипов (3.8% против 4.9%; $\chi^2=0.1$; $P=0.8$; OR=0.8; 95%CI: 0.2-2.97) не достигая статистически значимого уровня.

Результаты проведенного анализа в группе с Q35 также характеризовались абсолютным отсутствием каких-либо статистически достоверных различий между исследованными показателями: для аллеля G - $\chi^2 < 3.84$; $P=0.7$; OR=0.8; 95%CI: 0.4-1.72; для генотипа A/A - $\chi^2 < 3.84$; $P=0.8$; OR=1.2; 95%CI: 0.51-2.73; для генотипа A/G - $\chi^2 < 3.84$; $P=0.9$; OR=0.9; 95%CI: 0.39-2.22 и для генотипа G/G - $\chi^2 < 3.84$; $P=0.7$; OR=0.6; 95%CI: 0.07-4.98.

Исследования, проведенные между группами с Q36 и здоровыми не отличались наличием статистически значимым различий в носительстве аллеля G в связи с их почти одинаковой частотой в обеих изученных группах (18.2% против 18.4%; $\chi^2 < 3.84$; $P=0.98$; OR=1.0; 95%CI: 0.48-2.01). При этом, хотелось бы отметить, что в распределении частоты генотипа A/G обнаружено её увеличение среди больных с Q36 по сравнению с контролем в 1.5 раз (36.4% против 27.2%; $\chi^2=1.0$; $P=0.4$; OR=1.5; 95%CI: 0.67-3.5), но с отсутствием достоверной значимости (Табл. 4). В этой связи, очевидно, что полиморфный ген MTR (A2756G) не имеет вклада в повышении риска формирования Q36.

Результаты исследования, между группами с Q37 и контролем показывают снижение случаев носительства минорного аллеля G среди больных менее чем в один раз (14.9% против 18.4%; $\chi^2=0.5$; $P=0.5$; OR=0.8; 95%CI: 0.37-1.6). Тогда как, в распределении частоты дикого генотипа A/A (78.4% против 68.0%; $\chi^2=1.4$; $p=0.3$; OR=1.7; 95%CI: 0.71-4.12) замечена слабая тенденция к его повышению, и, напротив, тенденция к снижению частоты гетерозиготного варианта генотипа A/G (13.5% против 27.2%; $\chi^2=2.8$; $P=0.1$; OR=0.4; 95%CI: 0.15-1.16) в группе больных с Q37 по сравнению с контролем. Помимо этого, в отношении мутантного варианта генотипа G/G выявлено его повышение среди больных с

Q37 в 1.7 раз (8.1% против 4.9%; $\chi^2=0.5$; $P=0.5$; $OR=1.7$; 95%CI: 0.4-7.51) без достижения значимости по сравнению с таковым в контроле.

Вывод. Результаты наших исследований по исследованию особенностей распределения аллелей и генотипов по полиморфизму гена MTR (A2756G) между изученными группами больных с ВПЧЛО и контролем показали отсутствие статистически достоверных различий в их долях. Следовательно, полиморфный ген MTR (A2756G) не принимает участие в механизмах развития ВПЧЛО в Узбекистане.

Литература:

1. Abdulla R, Kudkuli J, Kapoor S, Prabhu V, Shetty P, Aziz NZ. Single-nucleotide polymorphisms of methylenetetrahydrofolate reductase gene in a South Indian cohort with nonsyndromic cleft lip with or without palate. *J Oral Maxillofac Pathol.* 2020 Sep-Dec; 24(3):453-458. doi: 10.4103/jomfp.JOMFP_329_19.
2. Adeyemo WL, James O, Butali A. Cleft lip and palate: Parental experiences of stigma, discrimination, and social/structural inequalities. *Ann Maxillofac Surg* 2016; 6(2):195–203. <https://doi.org/10.4103/2231-0746.200336>.
3. Crockett D.J., Goudy S.L. Cleft lip and palate. *Fac. Plast. Surg. Clin. N. Am.* 2014; 22 (4): 573—86.
4. Cubitt JJ, Hodges AM, Van Lierde KM, Swan MC. Global variation in cleft palate repairs: an analysis of 352,191 primary cleft repairs in low- to higher-middle-income countries. *Cleft Palate Craniofac J* 2014;51(5):553–556. <https://doi.org/10.1597/12-270>.
5. Da Silva, H. P. V., Oliveira, G. H. de M., Ururahy, M. A. G., Bezerra, J. F., de Souza, K. S. C., Bortolin, R. H., ... de Rezende, A. A. (2018). Application of high-resolution array platform for genome-wide copy number variation analysis in patients with nonsyndromic cleft lip and palate. *Journal of Clinical Laboratory Analysis*, 32(6), e22428. doi:10.1002/jcla.22428.
6. Karimov H. Y., Matkarimova D. S., Boboev K. T. Allelic polymorphism of the *il-1 β* (rs1143627) gene in patients with immune thrombocyth immune thrombocytopenia. – 2021.
7. Wang W, Jiao XH, Wang XP, et al. (2016) MTR, MTRR, and MTHFR gene polymorphisms and susceptibility to nonsyndromic cleft lip with or without cleft palate. *Genet Test Mol Biomarkers* 20:297–303.
8. Wang, M., Yuan, Y., Wang, Z., Liu, D., Wang, Z., Sun, F., ... Beaty, T. H. (2017). Prevalence of Orofacial Clefts among Live Births in China: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Birth Defects Research*, 109(13), 1011–1019. doi:10.1002/bdr2.1043.

9. Weiner AS, Boyarskikh UA, Voronina EN, et al. (2014) Methylenetetrahydrofolate reductase C677T and methionine synthase A2756G polymorphisms influence on leukocyte genomic DNA methylation level. *Gene* 533:168–172.
10. Yarmukhamedova, N. F., Matkarimova, D. S., Bakieva, S. K., & Salomova, F. I. Features of the Frequency of Distribution of Alleles and Genotypes of Polymorphisms of the Gene Tnf-A (G-308a) in Patients with Rhinosinusitis and the Assessment of Their Role in the Development of This Pathology. *International Journal of Health and Medical Sciences*, 4(1), 164-168.
11. Жахонов А. Х., Саидов А. Б., Маткаримова Д. С. ЛАБОРАТОРНЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ У БОЛЬНЫХ С АУТОИММУННОЙ ГЕМОЛИТИЧЕСКОЙ АНЕМИЕЙ //Евразийский журнал медицинских и естественных наук. – 2023. – Т. 3. – №. 12. – С. 28-34.
12. Coppede F, Bosco P, Lorenzoni V, et al. (2013) The MTR 2756A>G polymorphism and maternal risk of birth of a child with Down syndrome: a case-control study and a metaanalysis. *Mol Biol Rep* 40:6913–6925.

RIVOJLANGAN DAVLATLAR FOND BOZORINI RIVOJLANTIRISH ILG'OR TAJRIBALARI.

Abdurasulov Iskandar Dilshod o'g'li

*Toshkent moliya instituti magistratura fakulteti,
kapital bozori va qimmatli qog'ozlar yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqola rivojlangan mamlakatlarda fond bozorlarini rivojlantirishdagi ilg'or tajribalarni o'rganadi. Bu ularning muvaffaqiyatiga hissa qo'shadigan asosiy omillarni, shu jumladan me'yoriy asoslarni, texnologik yutuqlarni va globallashuvning ta'sirini o'rganadi. Adabiyotlar tahlili tegishli tadqiqotlar va nazariyalarni ta'kidlaydi, metodlar bo'limida esa tadqiqot yondashuvi ko'rsatilgan. Natijalar rivojlangan mamlakatlar fond bozorlari duch keladigan yutuqlar va muammolarni namoyish etadi. Muhokama bo'limi ushbu topilmalarni sharhlaydi va maqola keyingi o'sishni ta'minlash va kuchaytirish bo'yicha tushunchalar va takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Fond bozori, rivojlanish, moliya bozorlari, me'yoriy asoslar, texnologik taraqqiyot, globallashuv, bozor samaradorligi.

Qimmatli qog'ozlar bozori har qanday millatning iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Rivojlangan mamlakatlar o'zlarining fond bozori evolyutsiyasida qat'iy me'yoriy asoslar, texnologik yangiliklar va globallashuvning kuchayishi bilan ajralib turadigan ajoyib yutuqlarni namoyish etdilar. Ushbu maqola ushbu mamlakatlarda fond bozorlarini rivojlantirishga turtki bo'lgan ilg'or tajribalarni tahlil qilish va tushunishga qaratilgan.

Qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishning ilg'or tajribalarini o'rganish uchun mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish o'tkazildi. Tahlil tartibga solish siyosati, texnologik yangiliklar va globallashuv ta'siriga qaratildi. Bundan tashqari, taniqli rivojlangan mamlakatlarning amaliy tadqiqotlari ularning fond bozorini rivojlantirishda duch keladigan aniq strategiyalar va muammolarni tushunish uchun o'rganildi.

Rivojlangan mamlakatlarda fond bozorlarining rivojlanishi turli omillar ta'sirida murakkab va dinamik jarayondir. Rivojlangan mamlakatlarda fond bozorlarini rivojlantirishning ba'zi ilg'or tajribalari va tendentsiyalari:

1. Texnologiya va yuqori chastotali savdo:

- Ilg'or rivojlangan mamlakatlar texnologiyaga asoslangan savdoning, shu jumladan yuqori chastotali savdoning (HFT) o'sishiga guvoh bo'lishdi. Algoritm va rivojlangan savdo tizimlari likvidlik va bozor samaradorligiga hissa qo'shadigan savdolarning tezkor bajarilishini ta'minlaydi.

2. Normativ Muhit:

- Rivojlangan mamlakatlarda odatda adolatli va shaffof bozorlarni ta'minlash uchun yaxshi tashkil etilgan me'yoriy asoslar mavjud. Qo'shma Shtatlardagi qimmatli qog'ozlar va birja komissiyasi (SEC) kabi tartibga soluvchi organlar bozor faoliyatini nazorat qilish va investorlarni himoya qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

3. Bozor Infratuzilmasi:

- Rivojlangan mamlakatlarda murakkab savdo maydonchalari, hisob-kitob tizimlari va kliring uylari bilan mustahkam bozor infratuzilmalari mavjud. Blockchain kabi ilg'or texnologiyalarni qabul qilish ushbu infratuzilmalarning samaradorligi va xavfsizligini oshirish uchun o'rganilmoqda.

Bozor infratuzilmasi deganda moliya bozorlarining savdo, kliring, hisob-kitob va umumiy faoliyatini osonlashtiradigan tizimlar, institutlar va mexanizmlar doirasi tushuniladi. Rivojlangan mamlakatlarda bozor infratuzilmalari murakkabligi, samaradorligi va yuqori texnologik standartlarga muvofiqligi bilan ajralib turadi. Rivojlangan mamlakatlarda bozor infratuzilmasining ba'zi asosiy tarkibiy qismlari va xususiyatlari:

Murakkab Savdo Maydonchalari:

- Rivojlangan mamlakatlarda odatda moliyaviy vositalarni uzluksiz sotib olish va sotish imkonini beruvchi ilg'or elektron savdo maydonchalari mavjud. Ushbu platformalar ko'pincha turli xil buyurtma turlarini qo'llab-quvvatlaydi, Real vaqtda bozor ma'lumotlarini taqdim etadi va investorlarga murakkab savdo vositalarini taklif qiladi.

Hisob-Kitob Tizimlari:

- Hisob-kitob tizimlari savdolarini yakunlash uchun juda muhimdir. Rivojlangan mamlakatlarda xaridorlar va sotuvchilar o'rtasida qimmatli qog'ozlar va mablag'larning samarali va o'z vaqtida o'tkazilishini ta'minlaydigan mustahkam hisob-kitob tizimlari mavjud. Avtomatlashtirilgan va markazlashtirilgan hisob-kitob jarayonlari xavflarni kamaytirishga va bitimlar tezligini oshirishga yordam beradi.

Ilg'or texnologiyalarni qabul qilish:

- Rivojlangan mamlakatlarda moliya sanoati bozor infratuzilmasini rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirishga intilmoqda. Bunday texnologiyalardan biri blockchain bo'lib, u moliyaviy operatsiyalarning samaradorligi, shaffofligi va xavfsizligini oshirish potentsiali uchun o'rganilmoqda. Blockchain-ning markazlashtirilmagan va buzilishga chidamli tabiati bozor infratuzilmasining turli jihatlari uchun istiqbolli echim sifatida qaraladi.

Normativ Nazorat:

- Rivojlangan mamlakatlar odatda bozor infratuzilmalarini nazorat qiluvchi qat'iy me'yoriy asoslarga ega. Nazorat qiluvchi organlar qoidalar va qoidalarga rioya qilishni

ta'minlaydi, bozor ishtirokchilarini kuzatib boradi va moliya bozorlarining yaxlitligi va barqarorligini saqlash uchun ishlaydi.

Jahon bozorlarining integratsiyasi:

- Rivojlangan mamlakatlarda bozor infratuzilmalari ko'pincha moliyaviy bozorlarning global hamkasblari bilan integratsiyasini engillashtirish uchun mo'ljallangan. Ushbu integratsiya transchegaraviy savdo, kliring va hisob-kitoblarni amalga oshirishga imkon beradi, bu bozor ishtirokchilari uchun likvidlik va diversifikatsiya imkoniyatlarini oshirishga yordam beradi.

Doimiy Innovatsiyalar:

- Uzluksiz innovatsiyalar rivojlangan mamlakatlarda bozor infratuzilmasining o'ziga xos belgisidir. Moliya institutlari va bozor operatorlari jadal rivojlanayotgan moliyaviy landshaftning etakchisida qolish uchun doimiy ravishda yangi texnologiyalar va amaliyotlarni o'rganmoqdalar va amalga oshirmoqdalar.

Rivojlangan mamlakatlarda bozor infratuzilmasi o'zining texnologik murakkabligi, samarali jarayonlari va kuchli me'yoriy-huquqiy bazasi bilan ajralib turadi. Blockchain kabi ilg'or texnologiyalarni doimiy ravishda o'rganish moliyaviy bozorlarning samaradorligi va xavfsizligini yanada yaxshilash majburiyatini aks ettiradi.

4. Bozorlarning globallashuvi:

- Rivojlangan mamlakatlardagi fond bozorlari global miqyosda tobora o'zaro bog'liq. Transchegaraviy savdo, xalqaro ro'yxatlar va moliya bozorlarining integratsiyasi kapital bozorlarining globallashuviga yordam beradi.

5. Moliyaviy vositalarni diversifikatsiya qilish:

- Rivojlangan bozorlar an'anaviy aktsiyalardan tashqari ko'plab moliyaviy vositalarni, shu jumladan opsiyonlar, fyucherslar va turli xil hosilalarni taklif etadi. Moliyaviy mahsulotlarni diversifikatsiya qilish investorlarga xatarlarni boshqarish va portfellarini optimallashtirish uchun ko'proq vositalarni taqdim etadi.

6. Bozor shaffofligi va ma'lumotlarga kirish:

- Ilg'or axborot tizimlari va Real vaqtda ma'lumotlarni tarqatish bozor shaffofligini oshirishga yordam beradi. Rivojlangan mamlakatlardagi investorlar boy ma'lumotlarga ega bo'lib, ularga ko'proq ma'lumotli investitsiya qarorlarini qabul qilishga yordam beradi.

7. Investorlarni o'qitish va himoya qilish:

- Rivojlangan mamlakatlar ko'pincha investor ta'lim va himoya birinchi o'ringa. Moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha tashabbuslar va investorlarni himoya qilish bo'yicha tartibga solish choralari yanada xabardor va himoyalangan investorlar bazasiga hissa qo'shadi.

8. Korporativ Boshqaruv Amaliyoti:

- Rivojlangan bozorlar odatda kuchli korporativ boshqaruv tamoyillariga amal qiladi. Shaffof moliyaviy hisobot, aktsiyadorlarning huquqlari va hisobdorlik mexanizmlari fond bozorida investorlarning ishonchini oshirishga yordam beradi.

9. Ijtimoiy mas'uliyatli investitsiya (SRI) va ESG mulohazalari:

- Rivojlangan bozorlarda ijtimoiy mas'uliyatli investitsiyalar va ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) omillarini hisobga olish tendentsiyasi o'sib bormoqda. Investorlar tobora barqaror va axloqiy amaliyotlarga mos keladigan kompaniyalarni qidirmoqdalar.

10. Bozor innovatsiyasi va Fintech integratsiyasi:

- Rivojlangan mamlakatlar ko'pincha moliyaviy texnologiyalar (fintech) innovatsiyalari uchun markaz bo'lib xizmat qiladi. Robo-advisors, blockchain va sun'iy intellektni o'z ichiga olgan fintech echimlarining integratsiyasi fond bozorlari va investitsiya strategiyalarining manzarasini o'zgartirmoqda.

Shuni ta'kidlash kerakki, rivojlangan bozorlar sezilarli yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, qiyinchiliklar va davom etayotgan o'zgarishlar ularning fond bozori landshaftlarini shakllantirishda davom etmoqda. Innovatsiyalarni tartibga soluvchi nazorat va investorlarni himoya qilish bilan muvozanatlash bo'yicha doimiy harakatlar barqaror o'sish va barqarorlik uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Muhokama natijalarni sharhlaydi, tartibga solish choralari, texnologik yutuqlar va globallashuv o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. Ushbu omillarning sinergiyasi rivojlangan mamlakatlar fond bozorlarini yangi cho'qqilarga olib chiqdi. Xatarlarni boshqarish bilan innovatsiyalarni muvozanatlash bo'yicha doimiy harakatlar juda muhimdir va munozarada paydo bo'layotgan muammolarni hal qilish uchun moslashuvchan me'yoriy asoslar zarurligi ta'kidlanadi.

Xulosalar:

Xulosa qilib aytganda, rivojlangan mamlakatlarda fond bozorlarini rivojlantirish bo'yicha ilg'or tajribalar ko'p qirrali yondashuv muhimligini ta'kidlaydi. Mustahkam me'yoriy-huquqiy asoslar, uzluksiz texnologik innovatsiyalar va strategik globallashuv o'rtasidagi muvozanat barqaror o'sishning kaliti bo'ldi. Yutuqlar aniq bo'lsa-da, qiyinchiliklar davom etmoqda, bu bozorlarning uzoq muddatli barqarorligi va taraqqiyotini ta'minlash uchun dinamik va moslashuvchan yondashuvni talab qiladi.

Oldinga qarab, siyosatchilar va bozor ishtirokchilari rivojlanayotgan xatarlarni hal qilish uchun me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirishga e'tibor qaratishlari kerak. Texnologik infratuzilma va tadqiqotlarga investitsiyalarni davom ettirish bozor samaradorligini ta'minlash uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va rivojlanayotgan global iqtisodiy dinamikaga moslashish rivojlangan mamlakatlar fond bozorlarining barqarorligini yanada kuchaytiradi. Mavjud strategiyalarni muntazam baholash va yangilash kelajakdagi muammolar va imkoniyatlarni boshqarish uchun juda muhimdir.

Adabiyotlar.

1. Ksenzhuik, O. (2017). Global precious stones market and modern tendencies of diamonds market development. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України, (5), 97-103.
2. Kurpayanidi, K. (2021). National innovation system as a key factor in the sustainable development of the economy of Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 258). EDP Sciences.
3. Margianti, E., & ets. (2015). Regional marketing as a tool of increasing the investment attractiveness of the Fergana valley. Современные научные исследования и инновации, (1-2), 64-66.
4. Shmarlovskaya, G., Nichkasova, Y., & Sadvokasova, K. (2018). Trends, problems and prospects of the IPO market development. Bulletin of the National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan, 4(374), 86-98.
5. Yartey, C. A. (2008). The determinants of stock market development in emerging economies: Is South Africa different?. IMF Working Papers, 2008(032).
6. Yartey, C. A., & Adjasi, C. K. (2007). Stock market development in Sub-Saharan Africa: Critical issues and challenges.
7. Zatsarinnyi, E. I., Malykh, N. I., Severina, Y. N., Gendon, A. L., Minnullina, A. Y., & Malysenko, K. A. (2017). Current trends in the financial market development. J. Advanced Res. L. & Econ., 8, 2629.

ADABIY TIL LEKSIKASINING DIALEKTAL
SO‘ZLAR HISOBIGA BOYISHI

Choriyev Ulug‘bek

Termiz davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiy til leksikasining dialektal so‘zlar hisobiga boyib borishi hamda mazkur jarayonning o‘ziga xos xususiyatlari haqida mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek, mavzuni o‘qitish borasida ham bir qancha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: dialekt, sheva, lahja, adabiy til, leksika.

Annotation. This article describes the enrichment of the lexicon of the literary language at the expense of dialectal words and the specific features of this process. Also, several recommendations were made regarding the teaching of the subject.

Key words: dialect, literary language, lexicon.

Hozirgi o‘zbek adabiy tilining o‘zbek dialekti, shevalari asosida shakllangani ma‘lum. Shuningdek, adabiy til leksikasining rivojlanishi, takomillashuvida shevalarning o‘ziga xos rol o‘ynashi ham lingvistik adabiyotlarda qayd etilgan. Bunda umumadabiy tilga shevadan olinadigan so‘zlar ikki xil xususiyatga ega bo‘lishi mumkin:

1) ma‘lum hududdagina mavjud bo‘lgan narsalarni ifodalovchi so‘zlar. Masalan, bir joyda yilqichilik rivojlangan bo‘lsa, boshqa joyda baliqchilik rivojlangan. Ana shu joylarda yilqichilik va baliqchilikka oid tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar ham bo‘ladi. Umumadabiy tilda yilqichilik va chorvachilikka oid biror tushunchani ifodalash talabi tug‘ilsa, uning ifodachisi bo‘lgan so‘z ana shu joydagi xalq tilidan, ya‘ni shevadan olinadi;

2) ma‘lum bir hudud bilan chegaralanmagan narsa-hodisani ifodalovchi so‘z barcha shevalarda emas, balki ulardan ayrimlarida bo‘lishi mumkin. Bunday so‘zlar ham vaqti kelib adabiy tilga qabul qilinadi. Masalan, ruscha skvoznyak so‘zi bildirgan hodisani bildiradigan so‘z 50-yillargacha ham o‘zbek adabiy tilida yo‘q edi. R. Abduraxmonov tahririda 1954-yilda nashr etilgan «Ruscha-o‘zbekcha lug‘at» da skvoznyak so‘zi «g‘o‘rillagan shamol» («bir yoqdan kirib ikkinchi yoqdan chiqadigan shamol») deb tarjima etilgan. Keyinchalik shevalarda bu hodisani bildiradigan yelvizak so‘zi borligi ma‘lum bo‘ladi va u adabiy tilga kirdi. Demak, shevalarda bor bo‘lgan har ikki tipdagi so‘zlar hisobiga adabiy til leksikasi boyib boradi.

Lekin shuni alohida qayd etish kerak bo‘ladiki, adabiy til leksikasining boyishida dialekt va shevalar yuqorida ko‘rib o‘tilgan yo‘llarga nisbatan, masalan, affiksatsiya

usuli bilan va kalkalash orqali soʻz hosil qilishga nisbatan u qadar rol oʻynamaydi. Shunday boʻlishi ham tabiiy. Chunki dialektal soʻzlar maʼlum hududdagi narsa-hodisalarni ularga oid tushunchalarni ifodalovchi soʻzlar boʻladi. Hayotda (dunyo miqyosida) paydo boʻlayotgan yangi-yangi narsa-hodisalarni ifodalash uchun dialektal soʻzlarni qoʻllash imkoni boʻlmaydi. Bunday holatlarda yangi paydo boʻlgan tushunchani ifodalash uchun tilning oʻz imkoniyatlari asosida yangi soʻz yaratiladi yoki boshqa tilda shu narsa, tushunchaning ifodachisi boʻlgan soʻz oʻzlashtiriladi. Xuddi shu boisdan bunday buyon leksikaning boyishida shevalarning adabiy tilga taʼsiridan koʻra adabiy tilning shevalarga taʼsiri koʻproq boʻladi. Demak, hozirgi oʻzbek adabiy tili leksikasining boyishida oʻzbek shevalarining roli haqida gap borganida yuqorida koʻrib oʻtilgan holat (faktor)larni aniq hisobga olish va bu hodisa (jarayon)ni obyektiv baholash kerak boʻladi. Biroq oʻzbek tili leksikasining rivojlanishiga oid ishlarda ana shu jarayonni obyektiv baholamaslik hollari kuzatilyapti. Ayrim ishlarda bu faktor, yaʼni adabiy til leksikasining rivojlanishida shevalarning roli juda orttirib taʼriflansa, ayrim ishlarda aksincha, unga yetarli (obyektiv) baho berilmaydi. Masalan, XX asrda oʻzbek tili leksikasining rivojlanishi bilan maxsus shugʻullangan filologiya fanlari nomzodi N. Gʻ. Gʻulomovanning bu hakdagi qarashlariga eʼtibor beraylik. Muallif oʻzbek adabiy tilida malina soʻzining qoʻllanishi normativ hodisa deb, ayrim shevalarda bu maʼnoda xoʻjagʻat (yoki maymunjon) soʻzi qoʻllanishini aytadi va shundan kelib chiqib malina soʻzini xoʻjagʻat soʻzi bilan almashtirish mumkinmi? degan savol qoʻyadi va faqat rad javob boʻlishi mumkin deydi. Buni asoslash uchun xoʻjagʻat soʻzining barcha sheva vakillari uchun tushunarli emasligi va bu maʼnoda hammaga tushunarli boʻlgan malina soʻzi qoʻllanayotganini aytadi. 1 Qaragʻat — smorodina soʻzlari haqida ham muallif xuddi shunday fikr bildiradi, yaʼni qaragʻat emas, smorodina soʻzini adabiy tilga qabul qilish toʻgʻri deb biladi (26, 64 —65-betlar). Lekin bu fikr haqida bir emas, bir necha eʼtiroz aytish mumkin. Birinchidan, xoʻjagʻat emas, malina soʻzining adabiy tilda qoʻllanishini nima bilan isbotlash mumkin? Ikkinchidan, barcha sheva vakillari uchun xoʻjagʻat soʻziga nisbatan malina soʻzining tushunarli ekanini nima bilan dalillash mumkin? Nahotki, oʻzbekning oʻzida bor boʻlgan narsani atovchisi (yaʼni xoʻjagʻat soʻzi)ga nisbatan oʻzbek tilida boʻlmagan soʻzni (malina)ni hamma tushunsa? Malina soʻzini adabiy norma deb majburiy qabul qilgan bilan shu meva oʻsadigan joydagi xalq ikki dunyoda ham malina soʻzini qoʻllamaydi (qoʻllash xayoliga ham kelmaydi). Uchinchidan, oʻz tilida biror narsa-hodisani aniq ifodalovchi soʻz boʻlgani holda uni chetga surib, shu vaqtgacha qoʻllanmagan, eshitilmagan oʻzga tilga oid soʻzni qabul qilishga qanday ehtiyoj boʻladi?! Bunday yoʻl tutish tilning tabiatiga, tilning taraqqiyot qonuniyatlariga tamomila ziddir. Xullas, ming yillardan beri oʻzingda bor narsaning ifodachisi boʻlgan soʻzni chetga chiqarib (talabga javob bermaydi deb), u narsani oʻzga tilga oid soʻz bilan atashni tavsiya etish oʻta kulgilidir.

Sheva vakillari o‘z nutqlarida xilma-xil so‘zlarni qo‘llashadi, ularning ma'lum qismi adabiy tilda ham, shevada ham ishlatilsa, ba'zi birlari faqat shevada yoki shevalararo qo‘llanadi. Shevada yoki shevalararo qo‘llanadigan so‘zlar dialektizmlar deyiladi. Shuning uchun ham ”Badiiy adabiyot va vaqtli matbuot tilidagi dialektizmlar, o‘zbek shevalarining lug‘at boyligi to‘la yig‘ib olinmaguncha, ayniqsa, o‘zbek shevalari lug‘ati sostavidagi leksik qatlamlarning qonuniyatlari, bu qatlamlarning aniq chegarasi, o‘zaro miqdoriy munosabatlari va bir-biriga munosabatlari aniqlanmaguncha ayni bir tushunchani ifodalovchi shevalararo so‘zlarning adabiy tilga munosabatini chuqur ilmiy asosda aniq belgilash mumkin emas”¹.

Ularda sheva vakillarining maqsadi, kasbi, ro‘zg‘ori, urf-odati, an‘analari o‘z ifodasini topadi. Shevalarda qo‘llanadigan turli xil narsa va hodisalar nomlariga quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: kiyim-kechak, rang, urf-odat, ovqat, harakat-holat va uy-ro‘zg‘or buyumlarining nomlari².

Shevada kiyim-kechak, rang, urf-odat, oziq-ovqat va uy-ro‘zg‘or buyumlarining nomlari turlicha bo‘lgani uchun ularni alohida o‘rganish kerak deb bilamiz³. Mazkur bobda sheva leksikasiga oid quyidagi ma‘noviy guruhlarga e‘tibor qaratiladi: 1) shevada kiyim-kechak nomlari; 2) shevada belgi-xususiyat (rang) nomlari; 3) shevada urf-odat nomlari; 4) shevada oziq-ovqat nomlari; 5) shevada harakat-holat nomlari; 6) shevada uy-ro‘zg‘or buyumlarining nomlari .

Ular uchun keltirilgan dialektizmlar esa quyidagi ko‘rinishlarda bo‘lishi A.Ishayev tomonidan qayd etilgan: “DL(dialektal lug‘at)ga kiradigan dialektal so‘zlarning turlari haqida qisqacha ma‘lumot berishga harakat qilamiz:

1.Sof leksik-dialektal so‘zlar. Sheva, dialektlarda qo‘llanadigan, ularga xos leksikani adabiy til, xususan, sheva va adabiy til uchun mushtarak leksikadan farqlash maqsadida ularni sof leksik-dialektal so‘zlar deb atagan ma‘qul.

2.Etnografik-dialektal so‘zlar. O‘zbek adabiy tilida ham, shevalarimizda ham xalqimizning asrlar davomidan shakllangan qadimgi turmush tarzi, urf-odatlari, moddiy va ma‘naviy madaniyati bilan aloqador so‘z, terminlar mavjud.

3.Leksik-semantik dialektal so‘zlar. Sheva, dialektlardagi so‘zlar adabiy til-dagi, shuningdek, boshqa biror sheva, dialektidagi xuddi o‘sha xil so‘zlardan ma‘nosiga ko‘ra farqlanadigan bo‘lsa, ular leksik-semantik dialektal so‘zlar guruhini tashkil etadi. Masalan, adabiy til va shevalarda mavjud bo‘lgan “aka” so‘zi ayrim shevalarda “ota” va hatto “pochcha” ma‘nolarida qo‘llanadi.

¹Abdurahmonov D.O‘zbek shevalari leksikasining taraqqiyot manbalari va ulardagi leksik farqlar // O‘zbek shevalari leksikasi.–Toshkent: Fan,1991.-B.12-85.

²Enazarov T.J., Karimjonova V.A. va boshqalar. O‘zbek dialektologiyasi. –Toshkent, 2012.-B.42-43.

³O‘zbek xalq shevalari lug‘ati.–Toshkent:Fan,1971.

O‘zbek shevalarida qo‘llanadigan turli xil sanash sistemalariga oid hisoblashlar ham leksik-semantik dialektal so‘zlardir, chunki bu hisoblarda ishtirok qiladigan son bildiruvchi so‘zlar adabiy tilda bor: besh y’gme (Namangan) - yuz (sto); omb’r yus - bir ming bir yuz. Bular DLdan o‘z o‘rinlarini olishlari shart.

4.Leksik-fonetik dialektal so‘zlar. Ma‘lumki, adabiy tildagi ko‘pchilik so‘zlar o‘zbek shevalarida xilma-xil fonetik o‘zgarishlarga uchraydi. So‘z boshida qo‘llanadigan adabiy tildagi y undoshi o‘rniga qipchoq lahjasiga oid j lashgan sheva vakillari, ko‘pincha, j undoshini talaffuz etadilar: jaman-yomon, joq-yo‘q; o‘sha shevalarda ayrim unlilar so‘z boshida diftonglashadi; tariq, sariq kabi so‘zlar oxiridagi q undoshi talaffuz etilmaydi; ayrim undoshlar tushirilib talaffuz etilgani tufayli ikkinchi darajali cho‘ziq unlilar vujudga keladi⁴.

5. Leksik-derivatsion dialektal so‘zlar. Adabiy tilda yoki faqat shevalarda mavjud bo‘lgan xilma-xil so‘z yasovchi affikslar shevalardagi so‘zlarga yoki adabiy til va shevalar uchun mushtarak so‘zlarga qo‘shilishi natijasida sheva, dialektlarda adabiy tilda uchramaydigan dialektal so‘zlar vujudga keladiki, ularni “leksik-derivatsion dialektal so‘zlar” deb atagan ma‘qul.

6.Morfologik-dialektal so‘zlar. Shevalardagi so‘z o‘zaklariga forma yasovchi affikslarni qo‘shish orqali vujudga kelgan morfologik-dialektal so‘zlar forma yasovchi affikslarning birgalikda qo‘llanishi, turli xil fonetik o‘zgarishlarga uchrashi yoki faqat shevalarga xos forma yasovchi affikslarning qo‘shilishi natijasida shevalarda əpəng‘lə - opanglar; otəluv’ //otəluy’ - otalari; həm-məl’ys’ - hammalari singari ancha morfologik dialektal so‘zlar paydo bo‘lgan.

7.Frazeologik-dialektal iboralar. O‘zbek sheva, dialektlarida mavjud bo‘lgan, adabiy tilda uchramaydigan, uchrasa ham ma‘noda farqlanadigan frazeologik iboralar, birikmalar bir butun , yaxlit holdagina biror ma‘noni, odatda, qo‘shimcha ko‘chma ma‘noni anglatadi. Xullas, o‘zbek sheva, dialektlardagi sof leksik, leksik-semantik, etnografik, leksik-fonetak, leksik-derivatsion so‘z, terminlarni va frazeologik dialektal iboralarni DLlarda, imkoni boricha, to‘la aks ettirmoq lozim⁵.

Masalan, deyarli barcha shevalarda qo‘llanilib, adabiy me‘yor sanaladigan ovqat so‘zini olaylik. Ovqat so‘zi o‘zlashgan so‘z bo‘lib, quyidagicha izohlangan: “Ovqat [oziq-ovqat, yegulik; ozuqa, yem; bu so‘z qut— ko‘pl. bo‘lib, u o‘zbek tiliga metateza yo‘li bilan o‘zlashgan: avqot < aqvot]. Rizqlanish, yeyish-ichish uchun tayyor narsa; yemish, taom, yemak. Ta‘mli ovqat. Issiq ovqat. Parhez ovqat. Xushxo‘r ovqat.

⁴Ta‘kidlash ma‘nosida har bir bandni alohida qatordan berildi.

⁵Qarang:Ahmad Ishayev.Shevalar lug‘atiga kiritiladigan so‘zlar // O‘zbek tili va adabiyoti. -1988. №2.-B.37-42.

Kechki ovqat. Tushki ovqat. Mulla Norqo‘z ovqatini yeb, choyga umidvor bo‘lib o‘tirganida, ko‘cha eshigidan yoshgina bir xotin kirib keldi⁶.

Har bir kishi ma‘lum bir kasb-hunarga ega bo‘lishi uchun o‘qiydi, o‘rganadi, intiladi. Matbuotda qayd etilishicha, ayni vaqtda kasb-hunarlarning miqdori yetti mingdan oshib ketgan. Bu esa kasb-hunar nomlariga e‘tibor oshganligini ham ko‘rsatadi. Shuning uchun ham ularning nomi, ularda qo‘llaniladigan leksik birliklar tilda ham, uning shevalarida ham ma‘lum bir darajada qo‘llanishi, saqlanib qolishi tabiiy holdir. Ushbu bobda shevamizda faol ishlatiladigan ba‘zi bir kasb-hunarga tegishli so‘zlarning saqlanishi, ma‘lum bir fonetik o‘zgarishlarga uchragan holda dialektal so‘z holiga kelib qolishi to‘g‘risida misollar keltiriladi. Miroqi shevasida kasb-hunarga oid ko‘p so‘zlar ishlatiladi. Chunki “O‘zbek xalqining so‘z boyligi xalqning o‘tmishi, hozirgi kuni, umuman butun borlig‘ini o‘zida mujassamlashtirgan. Shevalarimizdagi ana shu boyligni to‘plash, ularni yozib olib, lug‘atlar tuzish o‘zbek dialektologlari oldida turgan birinchi darajali vazifadir. O‘zbek sheva, lahjalari bo‘yicha tuziladigan bunday lug‘atlar faqat o‘zbek adabiy tili uchungina emas, balki o‘zbek tili tarixi, shuningdek, qardosh turkiy tillarni qiyosiy o‘rganish hamda o‘quvchilar, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki va yozma nutqida uchraydigan sheva xatolarini bartaraf etish borasida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tipdagi lug‘atlar yana o‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi munosabati bilan o‘zbek tilining fonetik, morfologik va leksik normalarini, o‘zbek atamalarini tartibga solishda, o‘zbekcha-ruscha, o‘zbek tilining mukammal izohli lug‘atlarini yaratishda bebaho manba bo‘lishi shak-shubhasizdir”⁷.

Ta‘lim bosqichlari ona tili dastur va darsliklariga nazar tashlasak, shevaga xos so‘zlar mavzusini o‘rganishga ham yetarlicha soatlar hamda mavzular ajratilganiga guvoh bo‘lamiz.

O‘zbek shevalari o‘zbek tilining mahalliy ko‘rinishlari bo‘lib, uni o‘rganish fan uchun nazariy ahamiyat kasb etsa, bo‘lajak til va adabiyot o‘qituvchisi uchun amaliy ahamiyatga molikdir. Bu fanni o‘rganishdan maqsad, o‘zbek shevalarining eng muhim xususiyatlari - fonetik, leksik, morfologik va qisman sintaktik xususiyatlari haqida talabalarga to‘la ma‘lumot berishdir. Bu esa quyidagi vazifalarni keltirib chiqaradi:

- talabalarga o‘zbek dialektologiyasi bo‘yicha tayanch bilimlarni berish va shu asosda tayanch tushunchalar to‘g‘risida tasavvur hosil qilish;

- o‘zbek shevalarining fonetik, leksik va grammatik tarkibi haqida ma‘lumot berish; shevalarni o‘rganish metodlari to‘g‘risida tushuncha berish hamda sheva vakillaridan ma‘lum bir sheva xususiyatlarini yozib olish malakasini hosil qilish.

⁶O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 tomlik.3-tom.-Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.-B.82.

⁷Nosirov Sh. Shevalar lug‘ati - dolzarb masala // O‘TA. -1991.№3.-B.58-60. Bunda muallif yuqoriroqda keltirilgan A.Ishayevning fikrlarining mazmunini ilgari surmoqda.

O‘zbek tili boshqa turkiy tillardan ko‘p shevaliligi bilan farqlanadi. O‘tgan tarixiy davr ichida o‘zbek shevalari to‘xtovsiz taraqqiy etdi. Uning taraqqiyot tarixi va hozirgi davrini tushunish va izohlashda **sheva, dialekt, lahja** degan terminlar qo‘llanadiki, ularning lug‘aviy va terminologik ma‘nolarini bilish albatta zarurdir. Sheva forscha «ravish», «yo‘sin» degan ma‘nolarni bildirib, fanda biror tilning o‘ziga xos leksik, fonetik va grammatik xususiyatlari bilan farqlanib turadigan kichik qismini anglatadi.

Dialekt so‘zi grekcha bo‘lib, sheva degan ma‘noni anglatadi, ma‘lum til xususiyatlari jihatidan o‘xshash bo‘lgan shevalar yig‘indisini bildiradi.

Lahja arabcha so‘z bo‘lib, u ham, ravish, tarz, yo‘sin, sheva ma‘nolarini bildiradi. Dialektologik termin sifatida qadimda o‘zbek tilining taraqqiyotida asos bo‘lgan sheva va dialektlarning eng yirik to‘dasini anglatadi. O‘zbek tili o‘z tarixiy taraqqiyotida uchta lahjaning birligidan tarkib topgan. Ular quyidagilar:

qarluq-chigil-uyg‘ur lahjasi. Bu lahja asosan shahar va shahar tipidagi shevalarni va dialektlarni qamrab oladi. Fanda bu lahja qisqacha **qarluq** lahjasi deb ham yuritiladi. Bu lahjaga kirgan shevalarning aksariyati turkiy tillarga xos bo‘lgan singarmonizmni yo‘qotgan. Shimoliy o‘zbek shevalari bundan mustasnodir.

Qipchoq lahjasi. Bu lahja vakillari O‘zbekiston Respublikasining Toshkent viloyati, Sirdaryo, Samarqand, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida yashaydilar.

O‘guz lahjasi. Bu lahja vakillari O‘zbekiston Respublikasining Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Xorazm viloyati, Forish, Qorako‘l tumanlarida, Turkmanistonning Toshhovuz, Qozog‘istonning Iqon, Qorabuloq, Qoramurt, Mankert hududlarida istiqomat qiladilar.

2. O‘zbek tilining murakkab dialektal tarkibi.

Professor E.D.Polivanov asrimizning birinchi choragidayoq o‘zbek tili o‘zining ko‘p shevaliligi bilan boshqa turkiy tillardan ajralib turishi haqida o‘zining ilmiy ishlarida ma‘lumot bergan edi. Prof.V.V.Reshetov o‘zbek tili dialektal xaritasining rang-barangligini uning etnogenezidan qidirish lozimligini uqtiradi. Qadimda turkiy urug‘ va qabilalar miqdori ancha ko‘p bo‘lgan.

Shevaga xos so‘zlar haqida birinchi batafsil ma‘lumot V sinfda beriladi. Dasturda belgilangandek, shevaga xos so‘zlar mavzusini o‘rganishga 2 soat ajratilgan. Mazkur dars davomida o‘quvchilarga shevaga xos so‘zlar haqida boshlang‘ich ma‘lumot beriladi. Albatta, yuqori sinflarda mazkur mavzuga qayta murojaat qilinmagan. Ta‘limning keyingi bosqichi, ya‘ni akademik litsey va kasb- hunar kollejlari darsliklarida ushbu mavzuga batafsil to‘xtalib o‘tiladi. V sinf darsligini tahlil qilar ekanmiz shevaga xos so‘zlar haqida berilgan kichik hajmli qoidaga murojaat etishimiz o‘rinlidir.

Bir tilning faqat ma’lum hududiga xos bo’lib, boshqa joylarda o’zgacha nom bilan yuritiladigan so’zlar shevaga xos so’zlar sanaladi. Bu so’zlardan bittasi umumxalq tili bo’lgan adabiy til uchun qabul qilinadi va ana shu so’z adabiy til uchun me’yor sanaladi.

Yuqoridagi so’zlar ichida *do’ppi* so’zi adabiy me’yor, *kallapo’sh, qalpoq, takya* so’zlari esa shevaga xos so’zlardir.

8

Albatta, mazkur mo’jaz qoida o’qituvchi tomonidan yanada to’ldiriladi va mavzu mustahkamlanadi. Aynan V sinf darsligi mualliflari tomonidan tuzilgan akademik litseylarining II bosqich o’quvchilari uchun Hozirgi o’zbek adabiy tili darsligida ham dialektal leksemalar haqida ma’lumotlar berilgan. II bosqichga qadam qo’yan o’quvchi ilk bora aynan adabiy til va shevalarning farqini o’rganish bilan fan va darslikka kirib boradi. Ushbu darslikda shevalarga quyidagicha ta’rif berilgan:

Har kuni radio va televideniye orqali turli axborotlarni eshitganingizda, gazeta va jurnallar o’qiganingizda, siz mansub bo’lgan qishloq yoki shahar aholisi gaplashayotgan tilning radio, televideniye, matbuot tilidan ma’lum farq qiladigan tomonlarini payqaysiz. Bundan ko’rinadiki, hozirgi o’zbek tilimiz adabiy til va mahalliy xalq shevalarini o’z ichiga oladi.

Adabiy til har qanday tilning oliy shakli sanaladi va lug’at tarkibining boyligi, grammatik qurilishining tartibga solinganligi, qat’iy me’yorlarga amal qilishi, uslubning rivojlanganligi bilan xarakterlanadi.

Bu jihatdan adabiy til xalq shevalariga qarama-qarshi qo’yiladi.

Faqat muayyan bir hududga xos ayrim belgilarni o’zida namoyon qilgan til shakli mahalliy shevalar hisoblanadi.

Shevalar shu xususiyatlari bilan boshqa hududga mansub shevalardan va ayni paytda adabiy tildan farq qiladi.

Adabiy til xalq shevalaridan oziqlangan holda muttasil rivojlanib boradi. Demak, adabiy til xalq shevalaridan uzilgan til emas.

Adabiy til xalq shevalari negizida so’z ustalari tomonidan umumlashtirish, qat’iy me’yorlarni ishlab chiqish yo’li bilan hosil qilinadi. Hozirgi o’zbek adabiy tili ko’proq qarluq, qisman qipchoq va o’g’uz shevalari negizida vujudga kelgan. Qarluq shevasi vakillari ko’proq Farg’ona vodiysi, Toshkent, Samarqand, Qarshi shaharlari va ularning atroflaridagi hududlarda istiqomat qilishadi. Shuningdek, bu sheva vakillarini Markaziy Osiyoning bir qancha joylarida, xorijiy mamlakatlarda ham uchratish mumkin. Har bir ziyoli o’zi mansub bo’lgan hudud tili xususiyatlaridan qutulib, adabiy

⁸ Mahmudov N, Nurmonov A., Sobirov A., Qodirov V., Jo’raboyeva Z. Ona tili. Umumta’lim maktablarining V sinfi uchun darslik. – Toshkent: Ma’naviyat. 2015. 194-bet.

tilda gapirish ko‘nikmasiga ega bo‘lmog‘i lozim. Masalan, ashi, kevotti, kelutti, kelopti, oka, aqa-baqa singari shakllarni nutqda qo‘llash so‘zlovchida nutq madaniyatining shakllanmaganligidan dalolat beradi⁹.

Kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun nashr etilgan Ona tili va adabiyot darsligida esa shevalarga berilgan yana bir ta’rifni uchratamiz:

Til bir jihatdan tabiat va insondagi go‘zallikni aks ettiruvchi vosita bo‘lsa, ikkinchi jihatdan unda go‘zallikni vujudga keltiruvchi javharlar ham mavjud. Tilga go‘zallik javhari sifatida nazar soladigan bo‘lsak, uning kishini hayratlantiradigan darajada yetukligi bor. Qaysi bir tilni olmag, undagi tovushlar yuzga yetmaydi. Masalan, hozirgi o‘zbek adabiy tilida o‘ttiz bitta tovush bor. O‘zbek tiliga tarixan nazar solgan vaqtimizda yoki shevalarni hisobga olganimizda ko‘proq bo‘ladi, ammo qirqtadan oshmaydi. Mana shu qadar ozgina tovushdan o‘zbek tili tarixida milliondan ortiq so‘z yasalgan va bu so‘z yasalishi kerak bo‘lgan taqdirda cheksiz davom etishi mumkin. Tilning mana shu yetukligi uning go‘zalligini va undan foydalanuvchining, ya’ni so‘zlovchining yoki yozuvchining nutqiy mahoratini ta’minlaydi.¹⁰

Albatta, har uchala darslikda ham keltirilgan nazariy ma’lumotlar yetarli emasdek. Buning barchasi esa o‘qituvchi zimmasiga mas’uliyat yuklaydi. O‘qituvchi o‘quvchilariga mavzuni batafsil tushuntirib bera olishi darkor. Mavzu mustahkamlanishida esa yana darsliklarga murojaat etiladi. Darslikda keltirilgan mashqlar ham e’tiborga molik. Jumladan, biz yuqorida qayd etib o‘tgan A. Rafiyev va N. G‘ulomovalarning darsligida quyidagicha mashq keltiriladi:

70- topshiriq.

O‘z shevangizga xos so‘zlashuv uslubining belgilarini adabiy til me’yorlari bilan qiyoslang va farqlarini tushuntiring.

Mashq bir qarashda o‘quvchiga murakkablik qilmaydi. Chunki mamlakatimizning turli mintaqalarida yashovchi har bir o‘quvchining o‘z shevasi bor. Muddao esa boshqa, ya’ni o‘quvchi adabiy tilni nechog‘lik yaxshi biladi. Ko‘p hollarda o‘quvchilar o‘z shevalariga judayam o‘rganib qolgan bo‘ladilar va ular adabiy til va sheva chegarasini tinglab ajratsalar-da, o‘z nutqlarida farqlay bilmaydilar. Bunday hollarning oldini olish esa yana ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisining zimmasiga tushadi. Mazkur mavzularni o‘qitishda o‘qituvchi, albatta, ilg‘or pedagogik texnologiyalarga murojaat etishi tabiiy. Ona tili fanidan DTSga nazar tashlasak, V sinf o‘quvchisining bilimiga quyidagi talabalar qo‘yilishi e’tiborimizni tortadi. Leksikologiya so‘z haqidagi fan bo‘lib, muayyan tilda ishlatiladigan barcha so‘zlar shu tilning lug‘at boyligini tashkil qiladi. Tilshunoslikning bu bo‘limi so‘z va uning

⁹ Nurmonov A. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Akademik litseylarning II bosqich o‘quvchilari uchun darslik. – Toshkent: Ilm ziyo. 2015. 12-bet.

¹⁰ Rafiyev A., G‘ulomova N. Ona tili va adabiyot. Kasb-hunar kolleji o‘quvchilari uchun darslik-majmua. – Toshkent: Sharq, 2014. 31-bet.

ma'nolarini o'rganish bilan shug'ullanadi. Shu sababli bu bo'lim o'quvchi so'z boyligini oshirish va boyitishda katta imkoniyatga ega. Bu bo'lim 5-sinfda izchil kurs sifatida o'rgatiladi. Leksikologiyani o'rganish jarayonida so'zning atash ma'nosi, o'z va ko'chma ma'nosi, ma'nodosh, uyadosh, shakldosh, zid ma'noli so'zlar, paronimlar, tarixiy va arxaik so'zlar, yangi paydo bo'lgan so'zlar, shevaga xos so'zlar, atamalar, tasviriy ifoda va iboralar kabi hodisalar bilan tanishiladi. Oliy o'quv yurtlarining o'zbek tiliga ixtisoslashgan yo'nalishlarida O'zbek dialektologiyasi alohida fan sifatida o'qitiladi. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonida ommalashib ketgan pedagogik texnologiyalardan biri FSMU texnologiyasi sanaladi.

Tavsiya qilinayotgan FSMU texnologiyasi amal qilayotgan vaqtda, ya'ni dars o'tish vaqtida quyidagi jarayonning bir butun tarzda tahlil hamda talqinini kuzatishimiz mumkin: (F) - fikringizni bayon eting, (S) – fikringizning bayoniga biron sabab ko'rsating, (M) – ko'rsatgan sababingizni isbotlab, misol (dalil) keltiring va (U) – fikringizni umumlashtiring. Bularni amalga oshirish bilan shevashunoslikdagi biror bir mavzu doirasida (masalan, shevada dialektizmlar, etnografizmlar, onomastik birliklarning dialektal ko'rinishlari va ularning turlarini yig'ish hamda jamlash bilan bog'liq mavzular) talabning bilimiga mos materiallarni yig'ib olish imkoniyati bo'ladi. Masalan, talabalarga bitta oraliq nazorat to'shirig'i sifatida o'zlarining shevalariga oid fonetik, leksik yohud grammatikaga oid materiallarni yig'ish to'shirig'i (vazifasi) sheva xususiyatlarini ochib beruvchi maxsus mavzular tarzida aytilsa, xuddi shu pedagogik texnologiyadan foydalanilgan holda uni bajarish va bajarilgan to'shiriqni vaqtida, tez va aniq holda tahlil etish mumkin bo'ladi.

Albatta, pedagogik texnologiyalarni o'rinli holda amalda qo'llash, ya'ni ularni fanning biror bir mavzusini o'tishda joriy etish jarayonida fan o'qituvchilaridan yillar mobaynida shakllangan pedagogik mahoratni talab qiladi. Shuning uchun ham "O'zbek dialektologiyasi" fanidan dars o'tishda mavjud pedagogik texnologiyalarni tanlab, saralab olib, qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Maktabda leksikologiya bo'limini o'tishda ko'zlanadigan asosiy maqsad o'quvchilarni o'zbek adabiy tilining so'z xazinasiga olib kirish, ularning so'z boyligini oshirish va so'zdan to'g'ri ham o'rinli foydalanish malakalarini rivojlantirishdan iboratdir.

Bu bo'limni o'rganishda quyidagi vazifalar hal qilinadi:

- so'zning shakl va ma'no qirralarini tushunish;
- o'quvchilarning lug'at zahirasini yangi so'zlar bilan boyitish;
- o'quvchilarda amaliy-sitilistik malakalarini takomillashtirish;
- nutq uslublarni farqlashga, ayni bir narsa, voqea-hodisani oddiy, badiiy va ilmiy uslublarda bayon qilishga o'rgatish;
- nutq sharoitiga mos ravishda so'z tanlash malakalarini hosil qilish;
- turli lug'atlar bilan ishlash malakalarini hosil qildirish.

Demak, xulosa qilib aytganda, o‘quvchi adabiy tilda ravon so‘zlash bilan birga o‘z shevasini ham e‘tibordan chetda qoldirmasligi zarur. Negaki, adabiy til shevalarimiz hisobiga boyib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimov I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T., 2008.
2. Ashirboyev S. Dialektologiya. –T.: Sharq, 2013.
3. G‘ulomov A., Qodirov M. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Universitet, 2001.
4. G‘ulomov Y. va boshq. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. –T.: O‘qituvchi, 1975.
5. G‘ulomov A, Qobilova B. Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari. –T.: O‘qituvchi, 1995.
6. G‘ulomov A. Ona tili o‘qitish prinsiplari va metodlari. –T.: O‘qituvchi, 1992.
7. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. –T., 2006.
8. Qodirov M., Ne‘matov H. va b. Ona tili, 8-sinf darsligi. –T., 2008.
9. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturi // Ta’lim taraqqiyoti 1-maxsus son. Ona tili. Adabiyot. –T., 1999.
10. O‘zbek tili doimiy anjumani materiallari (1991, 1993, 1995, 1997, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007, 2009).
11. O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari. –T., 1999.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARIDA JISMONIY SHAXSLARGA XIZMAT KO‘RSATISHNING MUAMMOLARI

Tursunov Faridun Mustafoyevich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,

“Bank ishi” kafedrası assistenti

[*tursunovfaridun4330@gmail.com*](mailto:tursunovfaridun4330@gmail.com)

Shavqiddinov Akbar Zulfiddinovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

[*akbarzulfiddinovich@gmail.com*](mailto:akbarzulfiddinovich@gmail.com)

Annotatsiya. O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarning tobora chuqurlashuvi bank xizmatlarini samarali boshqarish va uni doimiy ravishda takomillashtirib borish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarida jismoniy shaxslarga xizmat ko‘rsatishning muammolari o‘rganib chiqildi hamda ushbu muammolarni bartaraf etish uchun mualliflarning taklif va tavsiyalari berildi.

Kalit so‘zlar: bank xizmatlari, bank servisi, kredit, bank xizmatlari, lizing, faktoring, hisob-kitob operatsiyalari, iste‘mol portfeli, ishonch xizmatlari, fond va kredit funktsiyalari, jismoniy shaxslar.

Abstract. The increasing deepening of economic reforms in the Republic of Uzbekistan leads to the need to effectively manage banking services and constantly improve it. In this article, the problems of providing services to individuals in commercial banks of the Republic of Uzbekistan were studied and suggestions and recommendations of the authors were made to eliminate these problems.

Keywords: banking services, bank service, credit, banking services, leasing, factoring, settlement operations, consumer portfolio, Trust Services, Fund and credit functions, individuals.

KIRISH

Zamonaviy axborot jamiyatidagi bank xizmatlari iqtisodiy sektorning muhim qismini egallay boshladi, uni o‘rganish bir qator nazariy va amaliy bilim usullarisiz mumkin emas, ular orasida induksiya, mantiqiy tahlil, deduksiya, iqtisodiy modellashtirish, iqtisodiy qarorlarni optimallashtirish metodologiyasi va boshqa ko‘plab usullar mavjud. Ushbu maqolani ko‘rib chiqishning maqsadi bank kredit siyosati va uning ahamiyatini bilish, shuningdek kredit siyosatining O‘zbekiston Respublikasida rivojlanish istiqbollarini aniqlashdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni¹ imzolangan, bank tizimiga chakana bank xizmatlariga ixtisoslashgan “raqamli” banklar va bank bo‘linmalarini tashkil etish hamda innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yanada kengaytirish vazifasi yuklatilgan[1].

O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi - O‘zbekiston Respublikasi moliya va pul-kredit tizimining uzviy qismi hisoblanadi. Respublikamizda bank tizimi ikki pog‘onali bank tizimidan iborat bo‘lib, o‘z ichiga Markaziy bank va tijorat banklarini oladi. Markaziy bankning tijorat banklari bilan hamda tijorat banklarining o‘z mijozlari bilan bo‘ladigan o‘zaro munosabatlar O‘zbekiston Respublikasining Qonun hujjatlari, jumladan “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi hamda “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunlarida belgilangan. “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunining 20-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida banklar bank operatsiyalarini amalga oshirishga doir qarorlar qabul qilishda mustaqildirlar[2,3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

O‘zbekiston Respublikasida o‘tish davri sharoitida radikal iqtisodiy islohotni amalga oshirishda bank sohasi rivojlanishini yangi bosqichini ochdi. “Jismoniy shaxslarga bank xizmatlarini ko‘rsatish bank faoliyatidagi asosiy sohalardan biridir. Bu soha bank uchun juda foydali hisoblanadi” [4]. Ushbu o‘zgarishlarni amalga oshirishda nafaqat milliy banklar, shuningdek xorijiy banklarining funktsiyalarini o‘rganish va yangi shakllarni joriy etish hamda jismoniy shaxslar bilan ishlash usullarini takomillashtirish zarur.

Tijorat krediti bank tashkilotlari taklif qiladigan standart kreditdan juda ko‘p farqlarga ega(1-jadval).

Tijorat kreditining bank tashkilotlari taklif qiladigan standart kreditlardan farqlari

1-jadval

Mezon	Tijorat kreditlari	Bank kreditlari
Qarz beruvchi	Tovar yetkazib berish bo‘yicha bir-biri bilan turli shartnomalar tuzadigan turli yuridik, jismoniy shaxslar yoki yakka tartibdagi tadbirkorlar	Faqat litsenziyalangan bank muassasalari

¹O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 09.01.2018 yildagi PF-5296-son.

Yuborish shakli	Tovar	Pul
Foiz stavkalari	Past, 3 foizdan 15 foizgacha	Yuqori va turli kreditlar uchun ular hatto 50% ga yetishi mumkin
Kredit to'lovlari	Tovar narxiga kiritilgan	Berilgan kredit miqdoriga bog'liq bo'lgan qat'iy yoki o'zgaruvchan foiz sifatida aniqlanadi

Shunday qilib, tijorat banklari tijorat kreditidan sezilarli farq qiladigan kreditlar beradi, shuning uchun bu tushunchalarni chalkashtirib yubormaslik kerak.

2023 yilning II choragida iqtisodiyotda pul-kredit sharoitlari Markaziy bank asosiy stavkasining yillik 14 foiz darajasida o'zgarishsiz qoldirilishi, umumiy inflyasiyaning pasayuvchi dinamikasi bilan birga bazaviy inflyasiya va inflyasion kutilmalarning nisbatan yuqori saqlanib qolishi fonida “Nisbatan qat'iy” darajada shakllandi. Ushbu davrda hukumat xarajatlarining ko'payishi bank tizimi likvidligini oshiruvchi asosiy omillardan bo'lib, ichki valyuta bozorida talabning ortishi hisobiga Markaziy bank intervensiyalari va naqd pul bilan bog'liq amaliyotlar likvidlikni kamaytiruvchi ahamiyat kasb etdi. Natijada, tizimdagi qo'shimcha likvidlik hajmi chorak davomida qisqarib bordi va bu, o'z navbatida, monetar omillarning inflyasiyaga oshiruvchi ta'sirini kamaytirishga xizmat qiladi.

Jismoniy va yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar qoldig'i to'g'risida, kreditlar turlari bo'yicha ma'lumot²

2-jadval

Ko'rsatkich nomi	01.12.2022 y. (mlrd so'm)	01.12.2023 y. (mlrd so'm)	O'zgarishi, (foizda)
Jami kredit qoldig'i	382 078	465 493	22%
Jismoniy shaxslarga ajratilgan kredit qoldig'i	97 698	146 709	50%
Ipoteka kreditlari	45 183	57 265	27%
Mikroqarzarlar	14 382	23 660	65%
Iste'mol kreditlari	22 047	43 865	99%
Ta'lim kreditlari	1 830	4 701	157%
Tadbirkorlikni rivojlantirish uchun ajratilgan kreditlar	14 229	17 055	20%
Boshqa kreditlar	29	163	470%

² www.cbu.uz

Yuridik shaxslarga ajratilgan kredit qoldig‘i	284 380	318 784	12%
Kredit tashkilotlari bo‘lmagan yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar	267 413	304 866	14%
Lizing va faktoring	1 675	1 997	19%
Banklararo kreditlar	1 155	1 143	-1%
Mikrokreditlar	9 463	5 288	-44%
Sinditsiyalashtirilgan kreditlar	4 673	5 490	17%

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib oxirgi 12 oyda turibdiki jismoniy va yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar qoldig‘i salmog‘i o‘shish dinamikasiga ega bo‘lmoqda. Bu esa banklardagi kreditlash tizimida muammoli kreditlarning ko‘payib ketayotganidan dalolat bermoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tijorat banklarida jismoniy shaxslarga xizmat ko‘rsatish mavzusidagi tadqiqotlarni tahlil qilishda biz quyidagicha xulosa qildik:

- bank tizimining zamonaviy bosqichi quyidagilar bilan tavsiflanadi, ya’ne bank xizmatlari bozorida ishlaydigan kredit tashkilotlari moliya bozorining turli segmentlarida to‘liq to‘plangan tajribaga ega ekanliklari sababli, iste’mol kreditlarini faol rivojlantirish, bank kartalaridan foydalanish doirasini kengaytirish, axborot va dasturiy ta’minot tizimlarini faol ravishda shakllantirishga ishtirok etish orqali mijozlarning kredit tarixi, banklarni sug‘urtalash tizimini rivojlantirishda jismoniy shaxslarning omonatlari, texnologiyalarni joriy etish va kerakli bank mahsulotlarini yaratish, aholi bilan ishlash uchun infratuzilmalarni shakllantirish;

- savodxonlik ko‘rsatkichlarining ijobiy dinamikasi, ya’ne jismoniy shaxslarning bank xizmatlarini tavsiflovchi moliyaviy savodxonliklarining mavjudligi bank sektorining foydasiga ishlaydi;

- mahalliy bank faoliyatini rivojlantirishda sektorlarni yuqori o‘shish sur‘atiga o‘zaro raqobatning kuchayishi natijasida ta’sir ko‘rsatuvchi ba’ze tijorat banklari va tijorat banklarining jismoniy shaxslarga xizmat ko‘rsatishda faollashishi ta’sir ko‘rsatadi;

Banklar tomonidan mijozlarga erkinliklar yaratish va ularni o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishga o‘tishga asoslanishi zarur deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 09.01.2018 yildagi PF-5296-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 11.11.2019 yildagi O‘RQ-582-son.

3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 05.11.2019 yildagi O‘RQ-580-son.
4. Bektemirov A., Omonov A.A., Xaydarov Z.Sh., Niyozov Z.D. “Tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish” fanidan o‘quv qo‘llanma. – Samarqand: SamISI, 2020. 240 bet.
5. О. И. Лаврушин, И. Д. Мамонова, Н. И. Валенцева [и др.]; под ред. О. И. Лаврушина. Банковское дело: учебник – Москва: КноРус, 2016. – 800с.
4. Жарковская, Е.П. Банковское дело: для студентов вузов по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» / Е. П. Жарковская. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Омега-Л, 2012. – 452 с.
5. Банковское дело: учебник / под ред. Г. Г. Коробовой., 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Магистр, 2015. – 592 с.
6. Корнилова, Ю.А. Дистанционное банковское обслуживание: обзор предложений / Ю. А. Корнилова // Экономика современного предприятия. – 2011. – № 10 – С. 48–54.

YUPQA TOK O'TKAZUVCHI PLASTINKANING MAGNITOELASTIK DEFORMASIYALANISHI MODELI

Narkulov Akram Sidikovich

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot
texnologiyalari universiteti Samarqand filiali dotsenti*

Shodiyev Azizbek Olim o'g'li

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot
texnologiyalari universiteti Samarqand filiali magistri*

Annotatsiya. Maqolada magnit maydonida o'tkazuvchanlik xossalari ortotropiyasini hisobga olgan holda elektrodinamik kuchlar ta'sirida bo'lgan tok o'tkazuvchi plastinka shaklidagi konstruktiv mikroelementning magnitoelastik deformatsiyalanishi masalasi qaralgan. Magnitoelastik tenglamalari Lagranj shaklida tahlil qilingan, hamda tok o'tkazuvchi halqaviy plastinkaning kuchlanganlik–deformatsiyalanganlik holatini ifodalovchi hal qiluvchi tenglamalar sistemasi keltirilgan va mos chiziqlimas chegaraviy masala shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: magnit maydoni, plastinka, deformatsiya, ortotropiya, magnitoelastik.

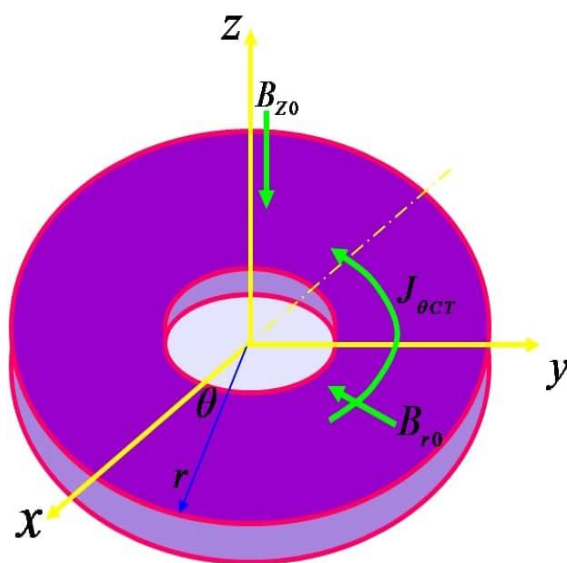
Magnit maydoni ta'sirida bo'lgan yupqa tok o'tkazuvchi plastinka shaklidagi konstruktiv mikro-elementlarning keng ko'lamda qo'llanilishi muhim dolzarblikni kasb etadi. Bu sohaga bo'lgan qiziqish mexanik, elektromagnit maydonlarining o'zaro ta'sirlarini baholash va o'rganishning muhimligi bilan bir qatorda, shuningdek, ularning zamonaviy mikrotexnikaning har xil sohalarida yangi texnologiyalarni ishlab chiqishda, elektronika, mikroelektronika, o'lchagich tizimlarida va boshqalarda qo'llanilishi bilan ham izohlanadi.

Magnit maydonida tok o'tkazuvchi jism deformatsiyalanish jaryonini matematik modellashtirish va jismda paydo bo'ladigan elektromagnit effektlarni tadqiq qilish amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Bunda magnit maydonining plastinka bilan o'zaro ta'siri tufayli paydo bo'ladigan elektromagnit effektlar salmoqli o'rin egallaydi.

Plastinka va qobiqlarning kuchlanganlik-deformatsiyalanganlik holatlari, tebranishlari, turg'unliklarini tadqiq qilish muammolari magnitoelastiklikning katta sinf masalalarini tashkil etadi.

O'zgaruvchan elektrodinamik va mexanik kuchlar ta'sirida bo'lgan radiusi bo'yicha qalinligi o'zgaruvchan xalqaviy plastinkaning magnitoelastik deformatsiyalanishi masalasini qaraymiz. Elastik plastinka materiali chekli elektr o'tkazuvchan bo'lib, o'zgaruvchan elektromagnit maydoni ta'sirida bo'lsin. Plastinka tekis taqsimlangan tashqi begona elektr tokini o'tkazuvchi tok o'tkazgich hisoblanadi.

Boshlang'ich holatda magnitostatika masalasi yechilgan, ya'ni tashqi va ichki sohalar uchun magnit induksiyasi vektori aniqlangan deb hisoblaymiz. Koordinata tekisligi sifatida, qutb koordinatalari kiritilgan o'rta tekislikni tanlaymiz. γ - koordinata o'rta tekislikning normali bo'yicha yo'nalgan. Plastinkaning qalinligi $h = h(r, \theta)$ - ikkita yo'nalish bo'yicha o'zgaradi.

1-rasm. Elektrodinamik kuchlar ta'sirida bo'lgan tok o'tkazuvchi halqaviy plastinka

Plastinka elastik ortotrop, elektr o'tkazuvchan materialdan tayyorlangan. Shuningdek, plastinka tekis taqsimlangan \vec{J}_{cm} - zichlikli tashqi begona elektr tokini ham o'tkazadigan bo'lsin. Bu holda plastinka Lorens kuchi, tashqi magnit maydoni mexanik kuchlardan tashkil topgan kombinirlangan yuklanish ta'sirida bo'ladi (1-rasm).

$$\rho \vec{F}^{\wedge} = \sigma_{ij} [(\vec{E} + \vec{V} \times \vec{B}) \times \vec{B}]$$

O'tkazuvchanlik xossalarining orotropiyasini hisobga olgan holda, tok o'tkazuvchi jism chiziqlimas magnitoelastiklik masalasining uch o'lchamli qo'yilishi uchun boshlang'ich fizik va matematik holatlar, munosabatlarni ishlarga asoslangan holda shakllantiramiz. Qutblanish hamda magnitlanish xossalariga ega bo'lmagan anizotrop tok o'tkazuvchi jism uchun magnitoelastiklik tenglamalari quyidagicha yozish mumkin. [10]:

$$\text{rot } \vec{E} = -\frac{\partial \vec{B}}{\partial t}, \text{rot } \vec{H} = \vec{J} + \vec{J}_{cm}, \text{div } \vec{B} = 0, \text{div } \vec{D} = 0, \rho \frac{\partial \vec{v}}{\partial t} = \rho (\vec{f} + \vec{f}^{\wedge}) + \text{div } \hat{\sigma}. \quad (1)$$

Bunda elektr maydoni kuchlanganligi vektori \vec{E} ; magnit maydoni kuchlanganligi vektori \vec{H} ; elektr induksiyasi vektori \vec{D} ; magnit induksiyasi vektori \vec{B} ; \vec{J}_{cm} –begona elektr toki zichligi; \vec{f} – hajmiy kuch; \vec{f}^{\wedge} – hajmiy Lorens kuchi; \vec{J} – elektr toki zichligi; $\hat{\sigma}$ – ichki kuchlanish tenzori.

O'tkazuvchanlik xossalarning anizotropiyasini hisobga olgan holda, elektromagnit xarakteristikalarining aniqlovchi tenglamalari va tok o'tkazuvchanlik uchun kinematik munosabatlar, shuningdek ponderomotor kuchi quyidagi ko'rinishda yozish mumkin.

$$\vec{B} = \mu_{ij} \vec{H}, \quad \vec{D} = \varepsilon_{ij} \vec{E}, \quad \vec{J} = \sigma_{ij} (\vec{E} + \vec{V} \times \vec{B}), \quad \rho \vec{f} = \sigma_{ij} (\vec{E} + \vec{V} \times \vec{B}) \times \vec{B}. \quad (2)$$

Bu yerda $\sigma_{ij}, \varepsilon_{ij}, \mu_{ij}$ – mos holda chiziqli anizotrop toktashuvchi jismning elektr o'tkazuvchanlik, dielektrik va magnit singdiruvchanlik tenzorlari ($i, j=1,2,3$).

O'tkazuvchanlik xossalarning ortotropiyasini hisobga olgan holda tashqi magnit maydonda joylashgan qutblanish va magnitlanish xossalarga ega bo'lmagan tok o'tkazuvchi egiluvchan xalqaviy plastinka yechiladigan differensial tenglamalar sistemasini quyidagi ko'rinishda olamiz:

$$\begin{aligned} \frac{\partial u}{\partial r} &= \frac{1 - \nu_r \nu_\theta}{e_r h} N_r - \frac{\mathcal{G}_\theta}{r} u - 0,5 \mathcal{G}_r^2, \quad \frac{\partial w}{\partial r} = -\mathcal{G}_r, \quad \frac{\partial \mathcal{G}_r}{\partial r} = \frac{12(1 - \nu_r \nu_\theta)}{e_r h^3} M_r - \frac{\nu_\theta}{r} \mathcal{G}_r, \\ \frac{\partial N_r}{\partial r} &= \frac{1}{r} (\nu_\theta - 1) N_r + \frac{e_\theta h}{r^2} u - P_r - h J_{\theta cm} - \\ &- \sigma_1 h \left[E_\theta B_z - \frac{\partial u}{\partial t} B_z^2 + 0,5 \frac{\partial w}{\partial t} (B_r^+ + B_r^-) B_z \right] + \rho h \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}, \\ \frac{\partial Q_r}{\partial r} &= -\frac{1}{r} Q_r - P_z - 0,5 h J_{\theta cm} (B_r^+ + B_r^-) + \sigma_2 h \left[0,5 E_\theta (B_r^+ + B_r^-) + 0,25 \frac{\partial w}{\partial t} (B_r^+ + B_r^-)^2 + \right. \\ &+ \left. \frac{1}{12} \frac{\partial w}{\partial t} (B_r^+ - B_r^-)^2 - 0,5 \frac{\partial u}{\partial t} (B_r^+ + B_r^-) B_z \right] + \rho h \frac{\partial^2 w}{\partial t^2}, \\ \frac{\partial M_r}{\partial r} &= \frac{1}{r} (\nu_\theta - 1) M_r + \frac{e_\theta h^3}{12 r^2} \mathcal{G}_r + Q_r + N_r \mathcal{G}_r, \\ \frac{\partial B_z}{\partial r} &= -\sigma_2 \mu \left[E_\theta + 0,5 (B_r^+ + B_r^-) \frac{\partial w}{\partial t} - B_z \frac{\partial u}{\partial t} \right] + \frac{B_r^+ - B_r^-}{h}, \quad \frac{\partial E_\theta}{\partial r} = -\frac{\partial B_z}{\partial t} - \frac{1}{r} E_\theta. \end{aligned} \quad (3)$$

(
3
)

m
u Nostatsionar magnit va mexanik yuklanishlar ta'sirida bo'lgan halqaviy plastinkaning kuchlanganlik– deformatsiyalanganlik holatini aniqlash masalasini fikirlangan vaqt momentlari uchun yechamiz. Buning uchun tok tashuvchi halqaviy plastinkaning butun harakati jarayonini vaqt bo'yicha kichik bosqichlarga bo'lamiz va har bir vaqt bosqichida masalani ketma–ket yechgan holda deformatsiyalanish jarayonini kuzatamiz. Vaqt bo'yicha o'zgaruvchilarni ajratish uchun turg'un bo'lgan ahekli ayirmali Nyumark sxemasini qo'llaymiz. Nyumark sxemasini qo'llaganimizda, ya'ni vaqtning birinchi qadamida ($t=0$ bo'lganda), vaqt bo'yicha birinchi tartibli

hosilalardan tashqari, vaqt bo'yicha ikkinchi tartibli hosilalarni ham bilish zarurdir. Boshlang'ich vaqt momentida jismni absalyut tinch turibdi deb, t -bo'yicha ikkinchi tartibli hosilalar bu vaqt momentida nolga teng deb qabul qilamiz. Vaqt bo'yicha navbatdagi qadamlarda bu hosilalar aniqlangan bo'ladi, ya'ni oldingi qadamda hosil qilingan yechimlar olinadi.

Plastinka va qobiqlarning chiziqlimas chegaraviy masalalarini yechishda har bir qadamda chiziqli chegaraviy masala yechiladigan iteratsion jarayonlarni qo'llash effektiv hisoblanadi. Chiziqlimas chegaraviy masalalarni yechishning bunday usullaridan biri chiziqlilashtirish usulidir.

Chiziqlilashtirish usuli oldingi ma'lumotlardan foydalangan holda, navbatdagi yaqinlashish uchun, har bir qadamda chiziqli chegaraviy masalani yechish uchun iteratsion jarayon ko'rinishiga asoslangan.

O'zgaruvchan $h = 5 \cdot 10^{-5} (1 - \gamma r^2 / r_0)$ m qalinlikli boroallyuminiydan yasalgan plastinka magnit induksiyasi B_{z_0} normal tashkil etuvchisi ta'siridagi masala sonli hisoblangan. Magnit induksiyasi normal tashkil etuvchisi quyidagicha o'zgaradi deb olingan: $B_{z_0} = (0.1, 0.2, 0.5)$. Ortotrop plastinkaning magnit induksiyasi B_{z_0} normal tashkil etuvchisining o'zgarishidan bog'liq bo'lgan kuchlanganlik holatini tadqiq qilamiz.

Chegaraviy shartlarni quyidagi ko'rinishda olamiz:

$$\begin{aligned} u = 0, \quad w = 0, \quad \mathcal{G}_r = 0, \quad B_z = 0.5 \sin \omega t, \quad r_0 = 0.005 \text{ m}, \\ N_r = 0, \quad Q_r = -100, \quad M_r = 0, \quad E_\theta = 0, \quad r_N = 0.009 \text{ m}. \end{aligned}$$

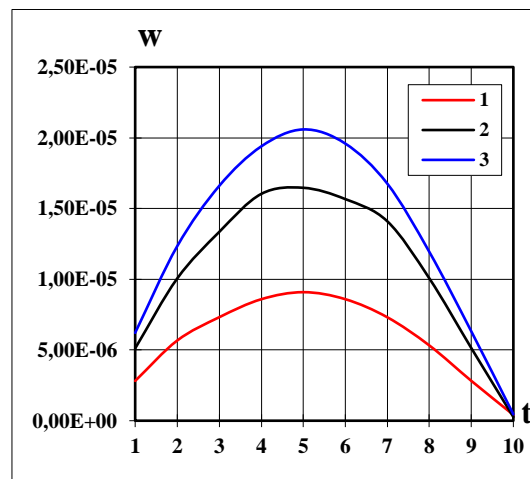
Boshlang'ich shartlarni quyidagicha olamiz:

$$\vec{N}(r, t) \Big|_{t=0} = 0, \quad \dot{u}(r, t) \Big|_{t=0} = 0, \quad \dot{w}(r, t) \Big|_{t=0} = 0, \quad \dot{\mathcal{G}}(r, t) \Big|_{t=0} = 0.$$

Plastinkaning fizika-mexanikaviy parametrlarini quyidagicha olamiz:

$$\begin{aligned} r_0 = 0.005 \text{ m}; \quad r_1 = 0.009 \text{ m}; \quad h = 5 \cdot 10^{-4} (1 - \gamma r^2 / r_0) \text{ m}; \quad \gamma = 10, \quad \gamma = 0.06, \\ \gamma = 0.7, \quad \sigma_1 = 0.454 \cdot 10^8 (\text{OM} \times \text{M})^{-1}, \quad \sigma_2 = 0.200 \cdot 10^8 (\text{OM} \times \text{M})^{-1}, \quad \nu_r = 0.262; \quad \nu_\theta = 0.320; \\ e_r = 22.9 \cdot 10^{10} \text{ H} / \text{M}^2; \quad e_\theta = 10.7 \cdot 10^{10} \text{ H} / \text{M}^2; \quad \omega = 314.16 \text{ c}^{-1}; \\ P_z = 5 \cdot 10^3 \sin \omega t \text{ H} / \text{M}^2; \quad P_r = 0; \quad \tau = 1 \cdot 10^{-2} \text{ c}; \quad \mu = 1.256 \cdot 10^{-6} \text{ G} \text{ H} / \text{M}; \\ \rho = 2600 \text{ kg} / \text{M}^3; \quad J_{\theta CT} = 3 \cdot 10^7 \sin \omega t \text{ A} / \text{M}^2; \quad B_r^\pm = 0.5 \text{ Tl.}; \quad B_{r_0} = 0.5 \sin \omega t. \end{aligned}$$

Qo'yilgan xalqaviy plastinka masalasining yechimi $\tau = 0 \div 10^{-2} \text{ c}$ vaqt intervalida aniqlangan, vaqt bo'yicha integrallash qadami $\Delta t = 1 \cdot 10^{-3} \text{ c}$ ga teng deb olingan. Maksimal qiymatlar vaqt bo'yicha $t = 5 \cdot 10^{-3} \text{ c}$ qadamda hosil qilingan. Quyida keltirilgan 2- rasmdagi (1,2,3) grafiklar tashqi magnit induksiyasi normal tashkil etuvchisining quyidagi variantlariga mos keladi: 1. $B_{z_0} = 0.1$; 2. $B_{z_0} = 0.2$; 3. $B_{z_0} = 0.5$.

2-rasm. Tashqi magnit induksiyasi normal tashkil etuvchisining

1. $B_{z0} = 0.1$; 2. $B_{z0} = 0.2$; 3. $B_{z0} = 0.5$ qiymatlari uchun $w(t)$

egilishining vaqt bo'yicha o'zgarishi grafiklari

2-rasmda plastinkaning radial koordinatasi bo'yicha $t = 5 \cdot 10^{-3} c$ vaqt momentidagi tashqi magnit induksiyasi normal tashkil etuvchisining uchta qiymatlari uchun $w(r)$ egilishning o'zgarishi grafiklari keltirilgan. 2-rasmda $r = 0.0058 m$ teng bo'lganda tashqi magnit induksiyasi normal tashkil etuvchisining uchta qiymatlari uchun plastinka $w(t)$ egilishining vaqt bo'yicha o'zgarishi grafiklari keltirilgan. 2-rasmda keltirilgan grafiklarni tahlil qilib tashqi magnit induksiyasi normal tashkil etuvchisining qiymatlari oshishi bilan plastinka egilishining oshishini ko'rishimiz mumkin.

Tok o'tkazuvchi yupqa plastinkaning kuchlanganliklik holatini tadqiq qilish imkonini beradigan magnitoelektiriklikning bog'liqlik masalalarini sonli usullarni qo'llagan holda yechilgan. Hosil qilingan tenglamalarga va olingan sonli natijalarga asoslangan holda tashqi begona tokning yo'nalishi va zichligi miqdorini tanlab, shuningdek, magnit induksiyasini o'zgartirib elektromagnit maydoni ta'siridagi yupqa plastinkaning egilishini minimallashtirishga erishish mumkinligi baholangan.

ADABIYOTLAR

1. Indiaminov, R., Narkulov, A., Butaev, R. Magnetoelastic strain of flexible shells in nonlinear statement // Journal AIP Conference Proceedings, 2021, 2365, 02 0002.

2. Indiaminov R., Kholjigitov S., Narkulov A. S. Nonlinear vibrations of a currentcarrying anisotropic cylindrical shell in a magnetic field // ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81), - P. 205-211. Philadelphia, USA, 2020.

3. Индиаминов Р.Ш., Наркулов А.С., Саидкулов Э. Магнитоупругое деформирование тонких оболочек в магнитном поле // Международный научный журнал «Инновационная наука». - Уфа, 2017. - С. 15-20.

PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE ENGLISH LANGUAGE AS A MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE

FSU teacher: Djalalov Baxromjon Begmurzayevich (PhD)

FSU master's degree student: Akbarova Mohinur Alisher qizi

Annotation: phraseology is a popular field of various philological investigations. According to scientists, phraseological units are associated with their understanding as cultural phenomena, and their cultural characteristics are studied in the sentences in which they participate. Thus, the so-called "phraseologism" was introduced into the framework of the science of sociolinguistic. One of the best definitions of phraseological units is as follows: this is a stable, coherent combination of words with a partial or complete figurative meaning.

Key words: phraseology, criteria, stage, characteristics and methods

Phraseology is distinguished by bright expressive advantages that give our speech imagery, emotionality, conciseness, evaluativeness and stylistic coloring. Phraseological units not only reflect, but also often form certain norms of behavior, as well as properties, positive traits and shortcomings of a person that are valued or, conversely, condemned in society. Certain qualities of a national character somehow manifest themselves in the language, and a person, from childhood, mastering the vocabulary, idiomatics and grammar of his native language, without noticing it, learns to perceive the world around him and himself in it as it is customary for people who speak this language. The number and nature of phraseological units reflecting a positive or negative assessment of certain human qualities can be considered an indicator of ethical norms, rules of social life and behavior in society, the relationship of a nation through its culture and language to the world, other peoples and cultures.

Working with phraseological units allows not only to expand the lexical and phraseological stock, but also, by deepening knowledge of grammar, to introduce elements of diversity and fascination into the study of a foreign language, to introduce students to the analysis of the semantic structure of phraseological units and the assimilation of ways of forming a particular meaning. Work with phraseological units can be carried out in several directions:¹

1. examples with phraseological units are convenient to use when teaching vocabulary, they clearly demonstrate the similarity and difference in the perception of the world by native speakers and the studied languages;

¹ N.M.Shansky., On phraseology as a linguistic unit and the subject of phraseology. –Moscow, 1985

2. phraseological units with a clear lexical and grammatical organization are a good illustrative material when explaining certain grammatical phenomena; when teaching translation, phraseological units are an example of the correlation of the concepts of Russian and English. The manifestation of individuality, personal qualities, spiritual wealth, the world of value orientations is impossible without proficiency in a language that is assimilated through speech, through language use, through mastering linguistic patterns.

The ability of a person to adequately interact with native speakers of another language, another culture is impossible without enriching the active and potential vocabulary, expanding the volume of lexical, grammatical and other means of language for the free expression of thoughts and feelings in accordance with the situation and style of communication. The Federal State educational standard of basic general education in the subject area "Philology" establishes the following subject results of mastering the basic educational program:

1. formation of basic skills that enable further language learning, with the installation of bilingualism;
2. formation of the basis for understanding the peculiarities of different cultures and fostering respect for them;
3. formation and improvement of foreign language communicative competence;
4. expansion and systematization of knowledge about the language;
5. expansion of linguistic horizons and vocabulary.

Therefore, one of the main tasks of training is mastering the basic stylistic resources of vocabulary and phraseology of the language, as well as the norms of speech etiquette, gaining experience in their use in speech practice when creating oral and written statements, as well as striving for speech improvement.²

The phraseological system of the language, which is, on the one hand, a set of specific speech means, and on the other, a reflection of the national and cultural identity of the native-speaking people, contributes, firstly, to enriching the vocabulary of students with figurative language means, secondly, to the formation of skills for differentiating the semantic structure of phraseological units and, thirdly, their speech use for solving the tasks of developing the communicative competence of students both in their native and English languages. Communicative competence is considered in the unity of speech, language, socio-cultural and educational-cognitive components. All work on the development of skills and abilities of the use of phraseological units by students is based on the principles of didactic cultural conformity of the material associated with the adoption of phraseological units in terms of age characteristics, cognitive processes and communicative intentions of communication participants; the

² Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии [Текст] / Н. Н. Амосова. - Л.: МГУ, 1963.

degree of emotional impact of the material, taking into account the connotative meaning of phraseological units; orientation to students, taking into account their needs, knowledge, experience, level of training; stylistic limitlessness, that is, the attribution of phraseology to a neutral, literary, spoken or book-written style of speech, taking into account the native language.

The system of exercises presupposes their selection for the formation and improvement of a particular skill or skill, a sequence in which the principle from simple to complex is observed, the stage of training and its purpose.

The following criteria were used in the selection of phraseological units:

- consistency and consistency of their study related to the preservation of the integrity of the educational process;
- informational value of phraseological units for English language learners;
- the educational value of phraseological material reflecting respect for the native-speaking people and their culture;
- semantic value of phraseological units for the communication process;
- situational-thematic correlation, that is, in what situations they can be used.

The stages and methodological techniques of working on phraseological units in accordance with the process of skill formation described by E. I. Passov can be presented in the following table

Stage of work	Characteristics of the stage	Methods of work
Primary presentation and semantics of phraseological units	Showing the language form, full understanding, awareness of the peculiarities of use, understanding the similarities and differences of functioning in English and native languages	-Explanation of the meaning; -reliance on language and speech visibility; - interpretation in native and English languages; -observation of usage in examples and situations; -etymological analysis; - translation
Formation of skills in the use of phraseological units	Automation of the skill when using different channels of perception and mechanisms of assimilation, switching consciousness to the	- Analysis of the semantics of phraseological meaning and communicative roles in the situation;

	denotative component of phraseological meaning, working out semantic and syntactic compatibility	
Improving skills	The construction and reconstruction of phraseological units, the transmission of information by different linguistic means, the identification of imagery, evaluativeness and emotiveness of phraseological units in the context	The value of omissions; -correlation of parts of phraseological units; - compilation of dialogues with the replacement of the language unit with the corresponding phraseological unit; -filling in gaps with phraseological units; -analysis of the use of phraseological units in situations from the point of view of connotative meaning
Development of speech skills of free use of phraseological units in the process of constructing their own speech utterances in oral and written forms	Search for necessary (associatively-related) phraseological units for certain communication situations, inclusion of phraseology in speech action	- Description of the situation; -characterization of events, people, animals using phraseological units; - presentation and protection of the project

Within the framework of the cognitive-communicative approach to the analysis of phraseological units, the types of exercises created on the basis of the typology of D. I. Izarenkov, who describes the exercise in the form of a complex speech-thinking action that has its own intellectual basis, are of interest. At the same time, it is emphasized that "different actions require different intellectual efforts from the subject, and in this regard, all exercises can be compiled and systematized precisely according to the general nature, content of intellectual activity that is performed during their execution," they include:

- 1) presentative, or demonstrative;
- 2) identifying;
- 3) semanticizing;
- 4) constructive;

- 5) reconstructive;
- 6) transformational;
- 7) search-associative exercises.

The basis of the proposed system, based on the peculiarities of students' assimilation of foreign language vocabulary, in this case phraseological units, the stages of formation of appropriate skills and abilities are introduced. The use of one or another type of exercises at each stage is conditional, although the tasks of each stage can be considered as the basis for mastering the phraseological unit at subsequent stages.

REFERENCES:

1. N.M.Shansky., On phraseology as a linguistic unit and the subject of phraseology. – Moscow, 1985
2. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии [Текст] / Н. Н. Амосова. - Л.: МГУ, 1963.
- 3.Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. - Изд. 2-е, переработанное. - М., 1996.
- 4.Смит Л. П. Фразеология английского языка / Пер. с англ. А. Р. Игнатъева. - М., 1959.

THE ROLE OF POETRY IN TEACHING CHILDREN A FOREIGN LANGUAGE AND ITS ADVANTAGES IN THE DEVELOPMENT OF PRONUNCIATION

Gulchiroy Radjabova Gayrat kizi

25 - state pre-school education organization

English teacher

Abstract: This article examines the role of poetry in teaching children a foreign language and its advantages in the development of pronunciation. The study examines the effects of incorporating poetry into language teaching to improve pronunciation skills among young language learners.

Keywords: Poetry, language learning, pronunciation, pedagogy, foreign language learning, children.

The process of learning a foreign language is a multifaceted journey, especially for children. This article explores the potential benefits of incorporating poetry into language teaching methodology, with a particular focus on pronunciation development. The introduction outlines the importance of pronunciation in language acquisition and provides a framework for exploring the use of poetry in language teaching. This section reviews the existing literature on language learning, pronunciation strategies, and the role of poetry in language teaching. It reviews research that highlights the effectiveness of incorporating creative and rhythmic elements such as poetry into language pedagogy. A literature review provides a framework for understanding the potential benefits of using poetry to improve pronunciation in children learning a foreign language. A comprehensive methodology is used to study the effect of poetry on the development of pronunciation. The study included a sample of children learning a foreign language, divided into experimental and control groups.

The experimental group receives poetry-based language lessons, while the control group follows a traditional language curriculum. Data will be collected through pre- and post-assessment tests, oral assessments, and participant feedback.

Introducing poetry to children's foreign language education can be a valuable and interesting tool with various advantages, especially in the development of pronunciation.

Some of the main ways poetry can contribute to language learning are:

1. Rhythm and Rhyme: Poetry often has a rhythmic and rhyming structure that helps children understand the natural cadence and intonation of language.

This rhythmic pattern helps with pronunciation, making the language memorable and pleasant.

2. **Phonetic Awareness:** Poetry often emphasizes the sounds and phonetic patterns of language.

By exposing children to different phonetic combinations through rhymes and rhythms, they can develop a heightened awareness of sounds in a foreign language, which can have a positive effect on their pronunciation.

3. **Repetition and Memorization:** Poems usually contain repetition and this repetition helps to strengthen vocabulary and pronunciation.

Memorizing rhymes also allows children to practice correct pronunciation over and over, helping them internalize language patterns.

4. **Cultural Context:** Many poems have cultural and contextual nuances specific to the language in which they are written.

Introducing children to poetry allows them not only to learn the language, but also to understand the cultural context, helping them to understand and appreciate the language more holistically.

5. **Creativity and expression:** Poetry encourages creativity and self-expression.

When children engage in poetry in a foreign language, they have the opportunity to experiment with pronunciation in a more creative and expressive way.

This can increase their confidence in using the language.

6. **Listening Skills:** Comprehension of spoken language is essential for pronunciation.

Poetry, especially when read aloud, improves listening skills.

Children can hear poetry from native speakers, which allows them to understand the correct pronunciation and intonation.

7. **Contextual Learning:** Poems often tell a story or convey an emotion, providing a context for language use.

This context helps children understand the meaning of the words and phrases they are learning, facilitating intuitive and accurate pronunciation.

8. **Involvement and enjoyment:** Poetry can make language learning more enjoyable and interesting for children.

The rhythmic and melodic qualities of poetry can attract their attention and keep them interested in the learning process.

The inclusion of poetry in teaching foreign languages for children should be done in an interesting and interactive way. Teachers can use age-appropriate poems, include multimedia resources, and encourage students to perform or read poems themselves. In general, poetry can be a powerful and enjoyable tool for developing pronunciation and language in young language learners. A discussion section highlights the benefits of incorporating poetry into language teaching and interprets the results in the context of the existing literature. It explores how the rhythmic and creative elements of poetry

contribute to improving pronunciation skills. Pedagogical implications, potential limitations, and avenues for further research are also discussed.

Conclusions:

The results of the study emphasize the positive effect of poetry on the pronunciation development of children learning a foreign language. The findings suggest that incorporating poetry into language teaching methodology can be a valuable strategy for improving pronunciation. However, it is important to recognize the limitations and consider the wider implications for language education. The article concludes with practical suggestions for teachers and curriculum developers. Recommendations include incorporating poetry into language curricula, training teachers in effective poetry-based teaching methods, and researching the long-term effects of poetry on children's language acquisition. In conclusion, this paper contributes to the ongoing discourse on effective language pedagogy, particularly in the context of pronunciation development for young language learners. Incorporating poetry into language teaching is a promising approach, offering teachers a creative and fun way to improve pronunciation in children learning a foreign language.

References:

1. Volkova T. Poems and rhymes as a means of motivation when learning English // Foreign languages. Foreign languages. June 24, 2015 [Electronic resource]. Access mode: <http://iyazyki.prosv.ru/> (date of reference: 29.09.2016).
2. Gribova K. I. Development of students' communicative competence on the material of poetic works // Foreign languages at school, 2011. No. 1. p. 70.
3. Zhupanova Y. L. Formation of grammatical skills based on poetic text // Foreign languages at school, 2010. No. 5. p. 33.
4. Kungurova I. M., Tkachenko K. I. Limerick as a special genre of poetic absurdity and its methodological potential // Foreign languages at school, 2014. No. 9. pp. 51-52.
5. Mityugina T. G. Solovyova Zh. V. Methodological techniques for using songs and musical presentations in English lessons // English at school, 2014. No. 1 (33). pp. 67-68.
6. Ostapchuk N. A., Ostapchuk E. N. Basic principles of selection of song material // Modern Research and Innovation, 2015. No. 11. [Electronic resource]. Accessmode: <http://web.snauka.ru/issues/2015/11/58955/> (accessed 29.09.2016).
7. Pavlova E. A. Poems and rhymes in foreign language lessons are an effective means of mastering language material // Foreign languages at school, 2009. No. 2. p. 25.
8. Romanovskaya O. E. Methods of working with musical and poetic folklore in the course of teaching English at school // Foreign languages at school, 2008. No. 8. pp. 16, 17.
9. Bakhtiyar Ogli, R. I. (2023). Methods for searching and using maps using internet resources in geography lessons. *Journal of Universal Science Research*, 1(11), 545-548.

“ALISHER NAVOIY RUBOIYLARIDA OTA-ONA TIMSOLI”

*SamDU Kattaqo`rg`on filiali
Pedagogika va tillarni o`qitish fakulteti
Filologiya va tillarni o`qitish: o`zbek tili yo`nalishi
2-bosqich talabasi Mamatova Shahlo*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher navoiyning ruboiylari va pand-nasihat ruhi, farzandlarning ota-onaga munosabati, ularning ota-onaga cheksiz hurmat ehtiromda bo`lishi lozimligi haqida ma`lumotlar berilgan.

Kalit so`zlar: ruboiy, tamaddun, shabob, tufuliyat, ravzayi rizvon, tavoze, kasbi saodat, duo.

So`z mulkining sultoni, “millat va din nizomi” Nizomiddin Mir Alisher Navoiy o`z davrining, Husayn Boyqaro saltanatining yetuk davlat arbobi bo`lishi bilan bir qatorda o`z asarlari bilan ilm-fan va tamaddun rivojiga ulkan hissa qo`shgan mumtoz siymodir. Shu bilan bir qatorda turkiy tilimizning boy va go`zal, serjilo va betakror ekanligini butun olamga isbotlab bergan beqiyos adib hisoblanadi. O`zbek she`riyatini Himolay tog`i deb hisoblasak, Navoiy ijodi Everest cho`qqisidir. Qit`a, g`azal, tuyuq, chistonlari mukammal va sermazmun ekanligi bilan alohida ajralib turadi. Asarlari ichida ruboiyning o`rni beqiyos.

Husayn Boyqaro “Risola”siga javoban 1485-yilda yozilgan “Nazm ul-javohir” asarida hazrat Navoiy hikmatlarini ruboiylarida talqin qilgan va ularning sonini 270 taga yetkazgan. Ruboiy arabcha “to`rtlik” degan ma`noni bildiradi. Shu to`rt misrada shoir o`zining falsafiy qarashlari, ijtimoiy holati va ichki kechinmalarini mujassam etadi. Ruboiy ikki xil bo`ladi:

1. Ruboiyi xosa, qofiyalanishi: a-a-b-a .

2. Taronayi ruboiy, qofiyalanishi: a-a-a-a.

Alisher Navoiy o`zbek adabiyoti tarixida eng ko`p ruboiy yozgan shoir hisoblanadi. Mutafakkir ruboiyning bu ikki turida samarali ijod qilib turkiy tilda 500ga yaqin ruboiy yozgan. “Xazoyin ul-maoniy” ga yozilgan nasriy " Debocha" tarkibida 30ta, “G`aroyib us-sig`ar”da 133ta, “Devoni foniy”da 100ga yaqin ruboiylari mavjud.

Ushbu ruboiylarda qarindosh-urug`lar holidan tez-tez xabar olib turish, do`stga, ahdga sadoqatli bo`lish, nafsga yengilmaslik haqiqiy insoniy burch ekanligini ta`kidlaydi. Shuningdek, Navoiy sabr tagi sariq oltin ekanligini uqtiradi. Navoiy ruboiylarida ota-ona timsoli ajralib turadi. Buyuk mutafakkir bobomiz otani quyoshga, onani oyga o`xshatadi:

Boshni fido ayla ato qoshig`a,
Jismni qil satqa ano boshig`a ,

Tun-u kununga aylagali nur fosh,
Birisin oy ayla, birisin quyosh.

Ota – oila ustuni , dunyoda har ne aziz bo`lsa , unga teng bo`lolmas. Otaga baland ovozda gapirish mumkin emas, uning ko`ziga tik qarash odobdan bo`lmaydi. Dono xalqimiz deydi, “Otang bor uyning tomiga chiqma”.

Shu o`rinda Hazrat Navoiyning Sulton Husayn Boyqaro o`g`li Badiuzzamonga yozgan maktubi diqqatimni tortadi. Badiuzzamon o`g`li Mo`min Mirzoning makrhiyla natijasida nohaq o`ldirilganidan so`ng otasi Husayn Boyqaro bilan yovlashib qoladi. Shunda bu holatdan dili og`rigan Navoiy Badiuzzamonga quyidagicha maktub bitadi: “Payg`ambar buyuribturki, Tengri taolo rizosi ota rizosiga vobasta (teng)dur va Tengri taolo g`azabi ham ota g`azabiga vobastadur. Bas, kishi ota rizosini hosil qilsa, Tengri taolo rizosini hosil qilmish bo`lg`ay va ota g`zabiga uchrasa, Tengri taolo g`azabiga uchramish bulg`ay. Munday bo`lg`ondin so`ngra kishi nechuk ota rizosidin ayru dam urg`ay yo qadam qo`yg`ay. Va mashoyix so`zidurkim: “Otang-parvardigoringdur”,- bu jihatdin kim, Tengri taolo seni yo`qdin bor qilmoqqa vasila(vositachi) uldir va tufuliyat (bolalik)dan shabob sinni (balog`at yoshigacha) parvarish berguvchi ul... “.

Bu xatni o`qigan Badiuzzamon otasiga qarshi bosh ko`tarishdan voz kechganligi bizga tarixdan ayon.

Farzand ato qilg`un chu odat qilg`ay,
Ul odat ila kasbi saodat qilg`ay,
Har kimki, atog`i ko`p rioyat qilg`ay,
O`glidin anga bu ish siroyat qilg`ay[4].

Xalqimizda “Qaytar dunyo”, “Har kim ekkanini o`rar” degan maqol bor. Yuqoridagi ruboiy shunga ishoradir . Agar har kim farzandidan o`ziga yaxshiliklar kelishini, farzanddan hurmat-e`tibor olishni istasa, vaqtida o`zi ota-onasiga shunday munosabatda bo`lsin.

Qur`oni Karimda ota-onaga yaxshilik qilish qanchalar sharaflil ish ekani shunday ta`kidlangan: “Va insonga ota-nasiga yaxshilik qilishni tavsiya qildik”.

Navoiy “Nazm ul-javohir”da shunday deydi:

Ista ato yo`lida jon fido qilmoq,
Qulluq anga ham ulcha imkon qilmoq,
Zuhri abad istasang farovon qilmoq,
Bil oni ato-onag`a ehson qilmoq.

Ma`nosi:

Ota yo`lida joningni fido qilmoqni ista,
Onaga ham imkon boricha qulluq qilgin.
Agar yorug` kunlaring ko`p bo`lmog`in istasang ,
Doimo ota-onaga ehson qilg`il.

Bu ruboiyda shoir onaning oldida o`zini quldek tutishi, onaning xizmatini so`zsiz va minnatsiz ado etishi lozimligi aytib o`tgan. Otaga ham muhabbat jon fido qilish darajasida bo`lish kerakligini ta`kidlagan.

Dunyoda sof, samimiy sevgiga ega bo`lgan zot, bu onadir. Ona o`z jismidan paydo bo`lgan farzandiga faqat va faqat baxtni, yaxshiliklarni ravo ko`radi. Ona ko`zlar quvonchi, yerdagi mehribon farishtadir. Dunyodagi eng muqaddas tushunchalar ham uning nomiga qo`yiladi: ona vatan, ona til....

Onalarning oyog`i ostidadir

Ravzayi jannat-u jinon bog`i.

Ravza bog` visolin istar esang,

Bo`l onaning oyog`in tufrog`i.

Xulosa o`rnida ta`kidlab o`tish joizki, ota-onamiz bizning davlatimiz, savlatimiz va jannatimizdir. Har qancha ehson va yaxshilik qilsak, eng avvali ularga bo`lishi kerak. Kishi ota-onaga har qanday holatda xushmuomalada bo`lishi, mehr-muhabbat to`la ko`zlar bilan qarashi darkor. Agar kishi ikki dunyo saodatiga erishishni xohlasa, kelajakda unib-o`tib, martabali bo`lishni ilmda, kasb-korda rivojlanishni istasa, ota-onasiga yaxshilik qilib, ularning duolarini olishi kerak. Alisher Navoiy millat va din nizomi, g`azal mulkingning sultoni, davlat arbobi, xalqparvar shoir bo`lib yetishishida eng avval unga adabiy muhitni yaratib bergan, qo`llab-quvvatlagan va duo qilgan ota-onasining o`rni beqiyos.

Ota-ona -jannat kaliti!

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro`yxati:

1. Alisher Navoiy . Qit'alar, fardlar, ruboiylar, tuyuqlar. T.: – G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti,1968.
2. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug`ati (4 tomlik). – T.: Fan, 1984.
3. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug`ati. – T: Akademiya nashr, 2013.
4. Alisher Navoiy. Nazm ul-javohir.library.ziynet.uz
5. <https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/navoiy-ruboiylar.html>.

PRAGMATIKADA INGLIZ TILINING TARJIMASINING O'RNI

Eshtayeva Dildora Kaxarovna .

*Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga
o'rgatish milliy markazni o'qituvchisi*

Annotatsiya: Pragmatika (yun. – pragma - harakat) – muayyan nutq jarayonida belgilar va ularning ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatni o'rganuvchi semiotikaning bir bo'limidir. Pragmatikaga bugungi kunda til vakillarining muayyan so'zlar va semantik konstruksiyalar yordamida o'z munosabatini bildirish va suhbatdoshning munosabatini tushunish darajasi, ya'ni mavjud vaziyatdan kelib chiqib, munosabat bildirish sifatida qaraladi.

Pragmatics (lit. - pragmatic-action) is a branch of semiotics that studies the relationship between signs and their participants in a particular speech process. Pragmatics today is viewed as the degree to which representatives of the language, using certain words and semantic constructions, express their attitude and understand the attitude of the interlocutor, that is, depending on the current situation, react.

Kishilar orasida muhim aloqa vositasi bo'lgan til nominativ, kommunikativ va ekspressiv vazifalarni bajarish qudratiga ega bo'lgan murakkab hodisadir. Tilning nominativ va ekspressiv funksiyasiga ega ekanligi, til elementlarida, ayniqsa, so'zda o'z aksini topadi.

Ma'lumki, tilda ikki xil ma'no: *denotativ* (atash) va *pragmatik* (qo'shimcha funksional, “situativ” ma'no) mavjud. Til birliklaridagi pragmatik ma'no turli nomlar bilan ataladi. CHunonchi, stilistik bo'yoq, qo'shimcha ma'no (rus. soznachenie), ekspressiv ma'no ottenkasi¹. Mazkur ishimizda ushbu atamalarni o'z o'rnida qo'lladik.

So'z semantikasi faqat denotativ (atash) ma'nosi bilan cheklanib qolmaydi, balki unda pragmatik ma'no ham mavjud bo'ladi. Keyingi davrdagi ilmiy ishlarda til birliklariga xos denotativ ma'nolar umumtilshunoslikda atroflicha o'rganilganligi qayd etilgan².

So'zning denotativ (atash) ma'nosi haqida turli darslik, o'quv qo'llanmalari, monografik tadqiqotlarda atroflicha fikr yuritilgan. Ammo, pragmatik ma'no til yaruslarining barchasida mavjudligiga qaramasdan, bu haqda hali etarlicha ilmiy izlanishlar olib borilmagan. Tabiiyki, mavjud holat tilshunoslikda semasiologik

¹ Трубецкой В.А. Основы фонологии. –М.: 1960. –С. 21; Филипов А.В. К проблеме лексической коннотации // Вопросы языкознания, –М.: 1971. –№6. –С. 51-52; Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Тошкент. Ўқитувчи, 1992. –Б. 26; Миртожиев М. Товушлардаги маъно. –Тошкент. Ўзбекистон, 1982. –Б.12; Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. –Тошкент. Ўқитувчи, 1985. –Б. 44.

² Мамадалиева М. Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг коннотатив аспекти. Филол.фан.номз.дисс... автореф. –Тошкент. 1998. –29 б; Абдуллаев Ф. Чўзиқ унлиларнинг табиати тўғрисида // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент. 1959. –№3. –Б. 44-46.

yo‘nalishda tadqiqotlar olib borish zaruriyatini tug‘diradi va bu masalaga e‘tibor kuchaytirishni taqozo etadi.

Pragmatik ma‘no turlari, ularning so‘zni til va nutq elementi sifatida olingan holatlarida so‘z semantikasiga munosabati, shuningdek, fonetik vositalarda ifodalangan pragmatik ma‘nolar, ya‘ni nutq tovushlarining talaffuzi bilan bog‘liq uslubiy xususiyatlar, tilda mavjud supersegment fonetik vositalarda ifodalangan qo‘shimcha ma‘no “bo‘yog‘i” hamda morfologik birliklarda ifodalangan pragmatik ma‘nolar tadqiqi kabi qator masalalar tilshunoslikda hali etarli darajada o‘rganilgani yo‘q. Bu haqda turlicha qarashlar mavjud bo‘lib, ba‘zi olimlar so‘zning pragmatik ma‘nosi so‘z semantikasi komponentiga kirmaydi, degan fikrni bildirsalar, ayrim tilshunolar pragmatik ma‘no so‘z semantik strukturasi bevosita tarkibiy qismlardan biri deb qaraydilar¹.

Shuningdek, pragmatika so‘z konnotatsiyasining bir qismi² degan qarashlar ham bor. Ilmiy adabiyotlarda esa “konnotatsiya denotatsiyaga ilova qilingan”³, “til birligining pragmatik ma‘no ifodasi, uning atrofini o‘rab olgan qo‘shimcha semalardir”⁴, degan ta‘riflar mavjud.

Konnotatsiya til birliklari semantikasiga kiruvchi semantik mavjudlik bo‘lib, u nutq sub‘ektining borliqni emotiv baholash va uslubiy belgilangan munosabatini ifoda etadi⁵. Tilshunoslikda konnotatsiyani tadqiq etishda xuddi shu tarzda pragmatik baho hisobga olinmoqda. Fikrimizcha, tilda doimiy (turg‘un) holatga ega bo‘lgan pragmatik axborot lingvistik qiziqish tug‘diradi. Ushbu fikrdan kelib chiqqan holda, pragmatika deganda, so‘zlovchi tomonidan til birligida mujassamlashgan quyidagi uch narsaning baholanishi tushuniladi: axborot predmeti bo‘lgan borliq, axborot mazmuni va adresat¹.

Akademik V.V.Vinogradov tilning turli birliklarida real pragmatik ma‘lumotlar mavjudligini qayd etadi².

“Pragmatika – hodisa yoki predmetni anglatib, so‘z, shu bilan birga, uning dinamik butunlikdagi, tarixiy borliqdagi aloqa va munosabatlarini ham bildiradi. U “borliqning bir bo‘lagini” va bu bo‘lakning mazkur borliqning boshqa unsurlariga nisbatan munosabatini tushunishni aks ettiradi. Bu munosabatlarning muayyan

¹ Говердовский В.И. История понятия коннотации // Филологическое науки. –М.: 1983. –№2. –С.81-86; Нейматов Х., Бозоров О. Тил ва нутқ. –Тошкент. 1993. –32 б.

² Апресян Ю.Д. Коннотации как часть прагматики слова. Избранные труды. –М.: 1975; Баришникова К. О лингвистическом аспекте фоностилистических исследований. (Звуки, слоговый акцент, интонация). – Вильнюс. 1972. –С. 267-278.

³ Миртожиев М. Товушлардаги маъно. –Тошкент. Ўзбекистон, 1982. –Б. 12; Абдуллаев Ф. Чўзиқ унлиларнинг табиати тўғрисида // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент. 1959. –№3. –Б. 44-46.

⁴ Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш. –Тошкент. Фан, 1995. –Б. 76; Мамадалиева М. Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг коннотатив аспекти. Филол.фан.номз.дисс...автореф. –Тошкент. 1998. –Б. 15.

⁵ Лингвистический энциклопедический словарь. –М.: СЭ. 1990. –С. 236.

¹ Апресян Ю.Д. Коннотации как часть прагматики слова. Избранные труды. –М.: 1975. –С. 146.

² Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. –М.: 1977. –С. 223.

davrdagi jamiyat va xalq tomonidan qanday anglashilgani va anglashilayotganini aks ettiradi”³.

Pragmatik ma’noning ta’siri bayon mazmuni va shakli uyg’unligida namoyon bo’ladi. Tarjima jarayonida pragmatik ma’noning ma’lum qismi tushib qolishi mumkin. Noytbertning fikricha, pragmatik ma’noning tarjimaga ko’chishi quyidagicha sodir bo’ladi [18, 73]:

1) tarjimaga ko’chishning yuqori darajasi (ilmiy-texnikaviy adabiyot va h.k.) buni quyidagi siyosiy nutq tarjimasi misolida ko’rib chiqamiz:

“Biz yangi O‘zbekistonni xalqimiz bilan birgalikda barpo etamiz, degan ulug‘vor maqsadni o‘z oldimizga qo‘yganmiz. Bu borada “Jamiyat – islohotlar tashabbuskori” degan yangi g‘oya kundalik faoliyatimizga chuqur kirib bormoqda. [2, 1]”

“We have set ourselves a gracious goal to build a new Uzbekistan together with our people. On this path, a new principle is being affirmed more and more deeply in our life, in accordance with which “society is initiator of reforms”;

2) tarjimaga cheklovlar bilan ko’chish (boshqa til vakillari uchun informatsion-analitik materiallar tayyorlashda):

“At the same time Mirziyoev noted important tasks in this direction: “We have set such a high goal as building a new Uzbekistan together with our people. Along this path, a new principle is being more and more profoundly asserted in our life. The initiator of reforms is society itself. The deputies should understand that all the activities should be aimed at serving the people [49]”;

3) asliyat pragmatikasining deyarli tarjimaga ko’chmaslik holati (matn muayyan til vakillarigagina qaratilgan bo’lsa):

“President: Society is initiator of reforms [49]”.

Pragmatika nutqiy ta’sir natijasining hosil bo’lish ehtimolini belgilovchi vositalarni aniqlash imkonini beradi. Bunday vositalar qatoriga, masalan, pragmatik mazmunni aniqlashtiruvchi illokutiv fe’llar kiradi. Ushbu fe’llar nutqiy harakat tarkibida muhim rol o’ynaydi, ular muloqot maqsadi mazmuni va bajarilayotgan nutqiy harakatning illokutiv kuchini aniq va ochiq ko’rsatish xizmatini o’taydi. Masalan, “Kumushni ertaga kinoga olib boraman” gapining talaffuzi vositasida va’da berish nutqiy harakati kuzatiladiyu ammo ushbu harakat mazmunini aniq ifodalash uchun tarjimada illokutiv fe’lni ishlatsak ham bo’ladi. Muhtaram Prezidentimizning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida keltirilgan quyidagi fikrlar va uning ingliz tiliga amaliy tarjimasi ham tarjimonning illokutiv fe’lni qo’llash orqali pragmatik adekvatlikni ta’minlash mahoratini namoyish qilgan:

Evropa va rus tilshunosligida konnotatsiya, pragmatik ma’no terminlari I.A.Melchuk, L.I.Iordanskaya, A.K.Jolkovskiy, K.Byuler, A.V.Isachenko,

³ Виноградов В.В. Курсатилган адабиёт. –С. 225.

R.Tokarskiy, E.Bartminskiy kabi etuk olimlarning ishlarida uchraydi. Konnotatsiya soʻzining evolyusiyasi va uning turlicha qoʻllanishi haqidagi taʼrifi A.V.Barovskaya ishlarida toʻliq yoritilgan. Ammo shuni alohida taʼkidlash lozimki, E.J.Uotli XIX asrning eng mashhur kitobi “Selection of synonyms” (Sinonimlar saylanmasi)ning soʻz boshida konnotatsiya soʻzining izohiga bevosita kiritiladigan leksik maʼnolarning qoʻshimcha modal, emotsional–ekspressiv elementlari, deb taʼriflagan. Rus tilshunosligida ham konnotatsiya termini izohiga turlicha fikrlar asosida yondashilgan. Jumladan, V.V.Vinogradov P.A.Pletnevning A.K.Grotga (1945 yil 29 sentyabr) yozgan maktubidan quyidagi iqtibosni keltiradi: “Men tilda mutlaq bir xil maʼnoga ega boʻlgan soʻzlar yoʻqligini aniqladim, chunki leksik maʼno bilan birgalikda har bir soʻz bilan miyaga asr, xalq, joy, hayot gʻoyasi keladi. Buning hammasini oddiy misol: “boroda” va “brada” asosida aniqladim. Birinchi soʻz oʻquvchi xayolida rusni, uning erkagi, savdogari, ruhoniysi koʻrinishida gʻavdalantiradi. Ikkinchi soʻz esa bizni yahudiy patriarxlar (oliy ruhoniyluk mansabi) davriga, sharq xalqlari hayotiga olib kiradi, chunki bu soʻz ongimizga cherkov (yaʼni diniy) kitoblaridan kirib qolib oʻrnashgan”¹. Terminning bunday tafovutli boʻlishi tarixiy nuqtai nazardan aniq, bunga sabab bu termin turli xil fan doirasida yuzaga keladi. Garchi keyingi yillarda lisoniy birliklarning pragmatik aspektiga qiziqish ortgan boʻlsa-da, konnotatsiya tushunchasi turli fan doirasida turlicha talqin etilmoqda. Jumladan, uslubshunoslikda konnotatsiyaga uslubiy maʼno sifatida qaralib, uni emotsional boʻyoq bilan bogʻlab oʻrganiladi². Tarjimashunoslikda konnotatsiyaga pragmatik maʼno sifatida qaraladi³. Maʼnoni sistem aspektida oʻrganuvchi semasiologlar konnotatsiyani ekspressiv boʻyoq, emotiv ifoda, deb baholaydilar. Psixologik yoʻnalishdagi tadqiqotlarda esa konnotatsiyaga semantik assotsiatsiyalar sifatida yondashiladi. Ushbu terminga qanday baho berilmasin, baribir, uning asosiy vazifasi nutq pragmatikasi bilan bevosita va uzluksiz bogʻlangan taʼsir etish funksiyasidir. Bu taʼsir ifodalanayotgan fikrning soʻzlovchi uchun qay darajada muhimligini adresatga etkazish jarayonida yuzaga chiqadi. Nutq subʼekti boʻlgan soʻzlovchining borliqqa munosabati – bu baholash munosabati boʻlib, unda kim nimani, nima uchun, qanday pozitsiyada turib, baholashi muhim sanaladi.

Adabiyotlar roʻyxati:

¹ Трубецкой В.А. Основы фонологии. –М.: 1960. –С. 21; Филипов А.В. К проблеме лексической коннотации // Вопросы языкознания, –М.: 1971. –№6. –С. 51-52; Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Тошкент. Ўқитувчи, 1992. –Б. 26; Миртожиев М. Товушлардаги маъно. –Тошкент. Ўзбекистон, 1982.

–Б.12; Ҳожиев А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. –Тошкент. Ўқитувчи, 1985. –Б. 44.

² Мамадалиева М. Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг коннотатив аспекти. Филол.фан.номз.дисс... автореф. –Тошкент. 1998. –29 б; Абдуллаев Ф. Чўзиқ унлиларнинг табиати тўғрисида // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент. 1959. –№3. –Б. 44-46.

¹ Говердовский В.И. История понятия коннотации // Филологическое науки. –М.: 1983. –№2. –С.81-86; Нейматов Ҳ., Бозоров О. Тил ва нутқ. –Тошкент. 1993. –32 б.

² Апресян Ю.Д. Коннотации как часть прагматики слова. Избранные труды. –М.: 1975; Баришникова К. О лингвистическом аспекте фоностилистических исследований. (Звуки, слоговый акцент, интонация). –Вильнюс. 1972. –С. 267-278.

³ Миртожиев М. Товушлардаги маъно. –Тошкент. Ўзбекистон, 1982. –Б. 12; Абдуллаев Ф. Чўзиқ унлиларнинг табиати тўғрисида // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент. 1959. –№3. –Б. 44-46. ² Мамадалиева М. Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг коннотатив аспекти. Филол.фан.номз.дисс... автореф. –Тошкент. 1998. –29 б; Абдуллаев Ф. Чўзиқ унлиларнинг табиати тўғрисида // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент. 1959. –№3. –Б. 44-46.

¹ Говердовский В.И. История понятия коннотации // Филологическое науки. –М.: 1983. –№2. –С.81-86; Нейматов Ҳ., Бозоров О. Тил ва нутқ. –Тошкент. 1993. –32 б.

² Апресян Ю.Д. Коннотации как часть прагматики слова. Избранные труды. –М.: 1975; Баришникова К. О лингвистическом аспекте фоностилистических исследований. (Звуки, слоговый акцент, интонация). –Вильнюс. 1972. –С. 267-278.

³ Миртожиев М. Товушлардаги маъно. –Тошкент. Ўзбекистон, 1982. –Б. 12; Абдуллаев Ф. Чўзиқ унлиларнинг табиати тўғрисида // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент. 1959. –№3. –Б. 44-46.

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF FOLKLORE STUDIES

Sadokat Ermatova Nasrullayevna

*Tashkent city, Mirzo Ulugbek district State Institute of Art and
Culture of Uzbekistan.*

Teacher of the Department of Folklore and Ethnography.

Independent seeker

Annotation: In this article we can read about origin and development of folklore studies.

Folklore is the whole of oral traditions shared by a particular group of people, culture or subculture.[1] This includes tales, myths, legends,[a] proverbs, poems, jokes, and other oral traditions.[3][4] They include material culture, such as traditional building styles common to the group. Folklore also includes customary lore, taking actions for folk beliefs, and the forms and rituals of celebrations such as Christmas, weddings, folk dances, and initiation rites.[3] Each one of these, either singly or in combination, is considered a folklore artifact or traditional cultural expression. Just as essential as the form, folklore also encompasses the transmission of these artifacts from one region to another or from one generation to the next. Folklore is not something one can typically gain from a formal school curriculum or study in the fine arts. Instead, these traditions are passed along informally from one individual to another, either through verbal instruction or demonstration.[5] The academic study of folklore is called folklore studies or folkloristics, and it can be explored at the undergraduate, graduate, and Ph.D. levels.[6]

The word folklore, a compound of folk and lore, was coined in 1846 by the Englishman William Thoms,[7] who contrived the term as a replacement for the contemporary terminology of "popular antiquities" or "popular literature". The second half of the word, lore, comes from Old English *lār* 'instruction'. It is the knowledge and traditions of a particular group, frequently passed along by word of mouth.[8][9]

The concept of folk has varied over time. When Thoms first created this term, folk applied only to rural, frequently poor and illiterate peasants. A more modern definition of folk is a social group that includes two or more people with common traits who express their shared identity through distinctive traditions. "Folk is a flexible concept which can refer to a nation as in American folklore or to a single family."[10] This expanded social definition of folk supports a broader view of the material, i.e., the lore, considered to be folklore artifacts. These now include all "things people make with words (verbal lore), things they make with their hands (material lore), and things they make with their actions (customary lore)".[11] Folklore is no longer considered to be

limited to that which is old or obsolete. These folk artifacts continue to be passed along informally, as a rule anonymously, and always in multiple variants. The folk group is not individualistic; it is community-based and nurtures its lore in community. "As new groups emerge, new folklore is created... surfers, motorcyclists, computer programmers".[12] In direct contrast to high culture, where any single work of a named artist is protected by copyright law, folklore is a function of shared identity within a common social group.[13]

Having identified folk artifacts, the professional folklorist strives to understand the significance of these beliefs, customs, and objects for the group, since these cultural units[14] would not be passed along unless they had some continued relevance within the group. That meaning can, however, shift and morph; for example, the Halloween celebration of the 21st century is not the All Hallows' Eve of the Middle Ages and even gives rise to its own set of urban legends independent of the historical celebration; the cleansing rituals of Orthodox Judaism were originally good public health in a land with little water, but now these customs signify for some people identification as an Orthodox Jew. By comparison, a common action such as tooth brushing, which is also transmitted within a group, remains a practical hygiene and health issue and does not rise to the level of a group-defining tradition.[15] Tradition is initially remembered behavior; once it loses its practical purpose, there is no reason for further transmission unless it has been imbued with meaning beyond the initial practicality of the action. This meaning is at the core of folkloristics, the study of folklore.[16] Folklore began to distinguish itself as an autonomous discipline during the period of romantic nationalism, in Europe. A particular figure in this development was Johann Gottfried von Herder, whose writings in the 1770s presented oral traditions as organic processes grounded in locale. After the German states were invaded by Napoleonic France, Herder's approach was adopted by many of his fellow Germans, who systematized the recorded folk traditions, and used them in their process of nation building. This process was enthusiastically embraced by smaller nations, like Finland, Estonia, and Hungary, which were seeking political independence from their dominant neighbors.[18]

Folklore, as a field of study, further developed among 19th century European scholars, who were contrasting tradition with the newly developing modernity. Its focus was the oral folklore of the rural peasant populations, which were considered as residue and survivals of the past that continued to exist within the lower strata of society.[19] The "Kinder- und Hausmärchen" of the Brothers Grimm (first published 1812) is the best known but by no means only collection of verbal folklore of the European peasantry of that time. This interest in stories, sayings and songs continued throughout the 19th century and aligned the fledgling discipline of folkloristics with literature and mythology. By the turn into the 20th century the number and sophistication of folklore studies and folklorists had grown both in Europe and North

America. Whereas European folklorists remained focused on the oral folklore of the homogenous peasant populations in their regions, the American folklorists, led by Franz Boas and Ruth Benedict, chose to consider Native American cultures in their research, and included the totality of their customs and beliefs as folklore. This distinction aligned American folkloristics with cultural anthropology and ethnology, using the same techniques of data collection in their field research. This divided alliance of folkloristics between the humanities in Europe and the social sciences in America offers a wealth of theoretical vantage points and research tools to the field of folkloristics as a whole, even as it continues to be a point of discussion within the field itself.[20]

References:

- 1.Schlinkert 2007, p. 30.
- 2."Definition of legend". Dictionary.com. Archived from the original on 24 March 2022. Retrieved 24 March 2022.
- 3.Dundes 1965, p. 3.
- 4.Schlinkert 2007, p. 33.
- 5.Schlinkert 2007, p. 37.
- 6."Folklore Programs in the US and Canada". Center for Folklore Studies. Ohio State University. Archived from the original on 8 November 2018. Retrieved 21 August 2020.
7. "William John Thoms". The Folklore Society. Archived from the original on 15 July 2020. Retrieved 15 July 2020.
- 8."lore – Definition of lore in English". Oxford Dictionaries. Archived from the original on 27 March 2019. Retrieved 8 October 2017.
- 9.Schlinkert 2007, pp. 30–37.
- 10.Dundes 1969, p. 13, footnote 34.
- 11.Wilson 2006, p. 85.
- 12.Dundes 1980, p. 7.
- 13.Bauman 1971.
- 14.Dundes 1971.
- 15.Dundes 1965, p. 1.
- 16.Schreiter 2015, p. [page needed].
- 17.Sims & Stephens 2005, pp. 7–8.
- 18.Noyes 2012, p. 20.
- 19.Noyes 2012, pp. 15–16.
- 20.Zumwalt & Dundes 1988.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

*Якубова Гулчехра Зиятовна,
Каршинский международный университет,
старший преподаватель*

Аннотация: Методика обучения русскому языку начинается с обучения языку учащихся начальной школы. Первый метод обучения русскому языку - это практическая техника. Психолого-педагогические закономерности учебного процесса подобны потребностям общества. В основе этих потребностей лежат средства коммуникации. Инструменты коммуникации определяют способы обучения студентов русскому языку в соответствии с их языковыми характеристиками. Методика обучения русскому языку состоит из литературных частей, языковых навыков учащихся, понятий грамматики, изменения языковой системы с течением времени (ассимиляция) и других частей языковой науки. Методология; педагогика, психология и философия на стыке дисциплин. У этих дисциплин есть общий интерес.

Ключевые слова: детали языка, русский язык, способы, методология, литература.

Язык - один из самых интересных инструментов общения в руках людей. Чтобы правильно использовать язык, вам необходимо изучить особенности и детали языка (Егорова, 2008). Методика предназначена для проверки языковых представлений и аналитических навыков учащегося. Методика предназначена для изучения языковых и аналитических навыков учащегося. (Львов, 2007).

Лингвистический анализ обеспечивает соблюдение разницы между уровнями владения языком (Galay, 2012). Методология также влияет на уровень знаний и навыков учащихся. Метод находит причины успехов и ошибок ученика. В методике обучения есть 4 основных правила. Первый - «почему», второй - «чему я должен учить», третий - «как учить» и четвертый - «почему бы не использовать другой способ».

Методология, педагогика и философия - это социальные науки. Эти науки исследуют направленность личности. Методология и эти две науки исследуют основы языка, цели и задачи обучения языку. Методология русского языка работает с методологией философии, психологии, педагогики и лингвистики. Это очень хорошо определено в книге Бабайцевана «Русская жалость». Языковедение напрямую работает с другими отраслями науки.

Методология и философия напрямую связаны. Язык и наука о мышлении напрямую связаны. Общество и отдельные науки напрямую связаны. Эти результаты помогают улучшить методологию (Барабанова, 2014). Согласно другой идее, методика обучения русскому языку включает языковые навыки учащихся, грамматику, ассимиляцию и русскую литературу (Литневская, 2006).

Языковая методология; дисциплина на пересечении других дисциплин, а именно педагогики, психологии и философии. Эти дисциплины представляют общий интерес (Барабанова, 2014).

В 1844 году Буслаев написал свой знаменитый труд «Об обучении русскому языку». В данной работе впервые в истории отечественной педагогики представлена методологическая система (Барабанова, 2014). Буслаев говорит, что «необходимо различать метод обучения и метод обучения». Буслаев изучают прежде всего умение учащихся правильно использовать информацию в своей речи. Буслаев сделал группы по типу «знания и умения, учения и упражнения».

Вывод

Метод исследования, являющийся важной составляющей общей методической - лучевой системы - способ взаимодействия учителя и ученика, это совокупность приемов их совместной деятельности. В теории и практике обучения русскому языку не существует единой классификации меньших шансов обучения. Некоторые ученые используют дидактическую классификацию, основанную на особенностях познавательной деятельности студентов. Лернер выделяет пять методов: поясняющий содержательно-иллюстративный, репродуктивный, метод декомпозиции проблемы, частичный поиск (эвристический) и исследовательский. Лернер выделяет пять методов: поясняющий содержательно-иллюстративный, репродуктивный, метод декомпозиции проблемы, частичный поиск (эвристический) и исследовательский. В классификации методов обучения ставятся во-первых, источники знаний, а во-вторых, способ организации совместной деятельности местных учителей и студентов. К источникам знаний относятся следующие методы: вербальный (источник - живые слои учителя): лекция, обсуждение, объяснение и анализ языка (языка наблюдения) синтаксического анализа; наглядное: эксперимент, наблюдение, практика: разные виды упражнений, лабораторные работы. По способу организации совместной деятельности преподавателя и учеников выделяются методы: обсуждение, объяснение, самостоятельная работа. Профессор Л.П. Федоренко выделяет следующие методики обучения:

- Практические методы изучения языка - объяснение непосредственно натуральных слов, составление устных и письменных сообщений составленных,

составление планов, конспектов, аннотаций, исправление грамматических и стилистических ошибок в речи студентов, обучение работе со справочниками.

- Методы теоретического изучения языка - сообщение, беседа, чтение в книге правил;

Метод грамматики и орфографии.

Она включает обучение письму и каллиграфии, формирование

элементарных грамматических понятий и навыков правописания. Студенты впервые осознают язык как предмет изучения, анализа и синтеза. Они учатся правильно строить предложения, а также улучшают навыки письма, которые отличаются от устной речи своей графической формой, словарным запасом и синтаксисом. Методика языкового развития должна еще больше обогатить детский словарный запас; развивать свои устные и письменные способности.

Методы обучения русскому языку основаны на зарубежном опыте (Nuans, 2017). Заметил и развил эти методы известный лингвист, профессор академик Лев Владимирович Щербо. Обучение чтению, письму и устной речи является важным аспектом для формирования конкретных языковых навыков и способностей.

Методы обучения русскому языку неотделимы от возрастной психологии и педагогической психологии. Техника чтения также основана на теории литературы. Следующая часть основных методик обучения русскому языку - педагогика. Современные методы преподавания литературы основаны на ценном опыте учителей языка и литературы прошлого. История методического мышления неразрывно связана с развитием русского общества и русской литературы, с именами известных ученых и художников, писателей и педагогов, которые были первыми авторами учебников, учебных пособий, статей по теории и истории литературы. Не существует единой универсальной методики обучения языку (Долгова, 2008). Опыт показал необходимость сочетания разных техник в зависимости от цели и условий обучения. Предпочтение отдается технологиям, ориентированным на учащихся, которые стимулируют творчество и повышают мотивацию к изучению языка. Изучение языка и литературы призвано помочь учащимся, заинтересованным в достижении максимальной беглости общения. Содержание изучения языка направлено на формирование и развитие всех компонентов коммуникативной компетенции: языковые навыки основываются на лингвистических знаниях. Важнейшим компонентом коммуникативной деятельности является языковая компетенция, основанная на определенном объеме знаний, построении грамматически правильных предложений и понимании нюансов речи. Самая удобная и уместная форма обучения - урок. Это - практическое обучение. Важным условием хорошего урока является выполнение какой-то определенной цели, которая была поставлена перед этим.

Обучение русскому языку преследует цель достижения образовательных, обучающих и развивающих целей. Решение образовательных задач способствует литературному образованию и повышению культуры общения. Образовательная цель - формирование у учащихся позитивного отношения к культуре русского народа и людям, говорящим на этом языке. Функции уроков русского языка - формирование и развитие мотивационной и эмоциональной сфер личности, ценностей, познавательных процессов, наблюдения, памяти, мышления, языка, воображения и интеллекта. Таким образом, обучение русскому языку опирается не только на образовательные интересы студентов, но и на потребность в общении.

Приемы теоретического и практического изучения языка - упражнения: анализ лингвистического материала, изучение грамматики - анализ, его изменение, изложение, грамматическое оформление, композиция, орфографическая и пунктуационная критика, копирование, диктант, стиль изучения - стилистический анализ» .

Список литературы:

1. Алферова, А.Д. (1911). Родной язык в средней школе. Опыт методики
2. Бабайцева В. (1997). Русский язык. Москва.
3. Барабанова, М. (2014). Методика преподавания русского языка. Москва: Тула.
4. Долгова, А, (2000). Русское обучение, Стамбул: Бесир Китап
5. Егорова, Н.В. (2008). Поурочные разработки по-русскому, языку. Москва: Горка
6. Галай, Д.А. (2012). Русский язык. Практический анализ. Чернева: Куйбышев.
7. Ларин, Б.А. (1977). История русского языка и общее языкознание. Москва: ЛКЛ
8. Литневская, Ю. (2006). Методика преподавания русского языка средней школы. Москва
9. Львов, М.Р. (2007). Лингвистический анализ, Москва.
10. Nuans, (2017). Русская рукописная практика. Стамбул: Ньюанс
11. Ситрих, А.П. (2008). русская грамматика. Стамбул: Каппадокия Яин.
12. Щерба, Л. (1974). Преподавание иностранных языков в Средней школе. Москва: ЛКЛ
13. Владимировя, Р. (1998). Методика РЯШ: История методы преподавания русского. Москва: ЛКЛ

CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT PARENTS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Khayitova Shohida Erkin Qizi

Termez State University

Annotation: The current state of scientific development of topical problems of linguistics, the tasks of lexicology, the prospects for the general development of the theory of meaning and evaluation necessitate the search for linguistic innovations, a new look at previous problems and involve many questions that have not been studied comparatively in the orbit of scientific research in linguistics.

Keywords: languages, various signs, Uzbek and English, lexicon-semantic, common signs, functional-semantic.

The linguistic aspect of the study of terminological vocabulary has not yet exhausted its problems, which makes it necessary to describe terminology as a subsystem of the general literary language through the prism of lexicon-semantic and grammatical categories. In the Uzbek and English languages, the most developed lexicon-semantic group is kinship terms, the comparative analysis of which is the subject of this study. In Turkology, there are special studies in which kinship terms were analyzed in a comparative and comparative way based on traditional methods [1]. The current stage in the development of the science of language sets the task for researchers to reconsider these issues based on modern methods, one of which is the method of studying language materials as a kind of system. This is explained by the fact that the language and its tiers are presented as a whole system, including vocabulary with its layers, the totality of which it is. Each layer of vocabulary is represented by a system because each word and, accordingly, each concept occupies a certain place in this system, outlined by relationships to other words and concepts. The lexical system of the language is not only the least studied, but also quite complex in its organization and structure. This system includes such a large number of elements connected by very different relationships that their consistency seems difficult to imagine or often even called into question. There are irregular phenomena in it, the description of which requires a large number of rules that closely related to external, extra-linguistic factors. All this complexity is also characteristic of the microsystem of kinship terms, and it is even more enhanced when conducting a comparative study on the material of languages of different grammatical structures [13-25].

The Uzbek and English systems of terms of kinship primarily characterized by the fact that they clearly preserved the features of the classification system. This is an open-access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution

License (CC BY). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> 120 class of persons for whom only individual or descriptive terms are allowed in our system.

Therefore, in the Uzbek language aka - is applied to all brothers of the father, relatives, cousins; opa – older sisters, both relatives and cousins, second cousins, on the paternal side; singil – to younger sisters of all degrees of kinship. A similar feature found in the system of kinship terms in the English language. Thus, brother is applied to all brothers, uncle is applied to all brothers of the father, relatives, cousins; elder, older sister – older sisters, both relatives and cousins, second cousins, etc. on the paternal side; little sister – to younger sisters of all degrees of kinship. The system of kinship terms is closely connected with the concepts of hyponymy and hypernyms. Being poorly studied on the material of many languages, including Uzbek and English, hyperhomonymic relations of words of individual layers of vocabulary are one of the most urgent and most important problems of modern linguistics [26-36].

Hypernyms are words or phrases with generic and more generalized meanings in relation to words or phrases of a specific, less generalized meaning, as well as a generic concept in relation to specific concepts. Hypernyms consist of hyponyms, which are words or phrases; they express specific concepts of more special meanings in relation to words, phrases, as well as concepts of a generic more generalized meaning. Thus, hyponymic relations observed between the Uzbek terms of kinship ota and bobo “paternal grandfather” in relation to the hypernym ota – bobo “ancestors”; and are hyponyms “father” and she “mother” in relation to the hypernyms ota – on “parents”. the English equivalent of which are father and grandfather “paternal grandfather” in relation to the hypernym ancestors, grandsires “ancestors”; and are also hyponyms “father” and mother she “mother” in relation to hypernyms, parents “parents”. In some cases, the terms of kinship of a hyponymic nature coincide with the terms of kinship of a heteronymic nature. Heteronyms and their relations arise based on lexical suppletivism that is not always typical for hyponyms and their relations. In lexical suppletivism, different units of the dictionary under the pressure of association necessarily presuppose each other and form a kind of paradigmatic semantic microsystem. in the Uzbek language, ota “father” – she is “mother”, opa “older sister” – singil “younger sister”, aka “elder brother” – uka “younger brother”; in English father “father” – mother “mother”, elder, older sister “older sister” – little sister “younger sister”, elder, older brother “older brother” – little brother “younger brother” [3].

In heteronymic relations, paired words are formed. Each of the heteronymic pairs has an unambiguous functional-semantic characteristic in relation to each other. The terms of consanguinity in the Uzbek and English languages are divided into two groups: terms of kinship along the vertical line and terms of kinship along the horizontal line. The terms of the vertical line of kinship in the Uzbek language include

ona “mother”, ota “father”, qiz “daughter, girl”, bobo “grandfather on the father’s side”, “grandfather on the mother’s side”, buvi “grandmother on the father’s side”, “maternal grandmother”. The terms of the vertical line of kinship in English include; mother “mother”, father “father”, son “son”, daughter “daughter”, girl “girl”, grandfather “paternal grandfather”, “maternal grandfather”, grandmother “paternal grandmother”, “grandmother on the mother’s side” [2]. The terms of the horizontal line of kinship in the Uzbek language include: aka “older brother”, uka “younger brother”, opa “older sister”, singil “younger sister”, amaki “uncle on the father’s side”, tog’a “uncle on the mother’s side”, amma “father’s aunt”, hola “maternal aunt”, jiyang “nephew//niece” of the father’s side, jiyang “nephew//niece of the mother’s side”. The horizontal line kinship term system in English is made up of lexemes; elder brother “older brother”, little brother “younger brother”, elder sister “older sister”, little sister “younger sister”. This is an open-access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution License (CC BY). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> 121 uncle”, uncle “maternal uncle”, aunt “paternal aunt”, aunt “maternal aunt”, niece!/nephew “paternal nephew//niece”, niece!/nephew “maternal nephew//niece”. The meaning of kinship can be considered as an independent component of individual functional-semantic microsystems. The names of kinship relations between people are expressed by independent words and phrases. They occupy an intermediate zone between a word and a term in its scientific understanding. A term in the scientific sense is a word that has a scientific concept that serves the professional and labor needs of people. In Uzbek and English, some words are used in speech in the function of kinship terms, which include zot (direct meaning: “genus”, “origin”), urug (direct dictionary meaning “seeds”), tomir (direct meaning: “root”), phraseologies combination of arqonning bir uchi (one side of the rope). In English origin (direct meaning: “genus”, “origin”), root (direct meaning: “root”), phraseologies combination “one side of the tightrope” (“one side of the rope”). These lexemes are used in relation to persons whose family ties with the speakers are at the stage of forgetting. A difference of a special nature between the Uzbek and English observed when addressing, where separate terms of kinship are used in the function of the address-word. In Uzbek, aka (“elder brother”), opa (“elder sister”), xola (“maternal aunt”), amaki (“father’s uncle”), tog’a (“maternal uncle”) are widely used in English the words Mr. Mrs. Miss, Madam to any acquaintance and stranger. These words are used in relation to persons older than the speaker – the addressee. For example, according to the presence and absence of the sign of blood kinship in the semantic structure, the term father// ota is divided into two groups a) father//ota “blood father” b) father//ota “non-blood father – stepfather”. The word-term father//ota with the meaning “blood father” enters into a suppletive-heteronymic connection with other words-terms with the meaning of blood kinship, and form peculiar functional-semantic

microsystems (FSMS) № Meaning FSMS Expression Signs of semantic component structures FSMS in Uzbek in English common signs various signs 1 “father” and “grandfather” Ota-bobo ancestor natural kind, parent degree of age, degree and nature of relationship 2 “father” and “grandmother” Ota-buvi father and grandmother parent natural kind, degree of age, degree and nature of relationship 3 “father” and “mother” Ota-ona father and mother, patents parent natural kind, social position 4 “father” and “uncle” Ota-amaki father and uncle natural genus degree of age, degree and nature of relationship 5 “father” and “aunt” Ota-amma father and aunt blood relative natural kind, degree of age, degree and nature of relationship 6 “father” and father and son natural degree of age.

This is an open-access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution License (CC BY). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> 122 “a son” Ota-o’g’il genus, blood relative social position 7 “father” and “child” “father” and “boy” “father” and “daughter” Ota-o’g’il Ota-qiz father and son father and daughter natural genus, blood relative blood relative degree of age, social position natural kind, degree of age, social position, As the study of materials of two languages shows, terms are not always unambiguous, compact and independent of context. In our opinion, they become independent out of context when they are at the highest stage of their development, i.e. when the form and content of the term do not come into conflict, and this is achieved by special modeling of terms of one area by a single structuralsemantic generality. It should also be emphasized that the terms are inherent mainly to scientific stylistics, meaning they are more widely used in scientific works, studies, in branch and general linguistic dictionaries, and so on. In the connection it is also necessary to point out that despite the emergence and formation of terms from ordinary lexical units, the latter become possessors of new functions.

REFERENCE

1. Potapov L.P. Materials on the semantic-kinship system among the Uzbeks kungrad //zh. "Scientific Thought". Tashkent, 2020. No.1
2. Khasenova A.K. On the question of the basis of the word in the Turkic languages // Studies in Turkology. Alma-Ata: Science, 2019.
3. Egamnazarov Kh.Kh. Terms of kinship and their functional-semantic microsystems in Uzbek and English, the topic of the dissertation and abstract on the Higher Attestation Commission of the Russian Federation//candidate of philological sciences. Specialty: 10.02.20 - Comparativehistorical, typological and comparative linguistics. 2018.
4. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.

TALABALARNI MA'NAVIY AXLOQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ABDULLA AVLONIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Abdullayev Ro'zimuxammad Akramjon o'g'li

*Farg'ona davlat universiteti Pedagogika nazariyasi va tarixi
(faoliyat turi bo'yicha) yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Avloniy asarlarida tarbiyaning ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan. Ta'lim — bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Ta'lim jarayonida ma'lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi. Ta'lim tor ma'noda o'qitish tushunchasini anglatadi. Lekin u faqat turli tipdagi o'quv yurtlarida o'qitish jarayonini emas, oila, ishlab chiqarish. va boshqa sohalarda ma'lumot berish jarayonini ham bildiradi

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, bilim, malaka, tarbiya, talim, "Turkiy guliston yoxud axloq "asari, pedagogik qarashlar..

Ta'limning mazmuni va mohiyati jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar, umumiy ma'lumotga bo'lgan ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta'lim haqidagi pedagogik g'oyalarga qarab kishilik jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida Ta'limning mohiyati, metodi, tashkiliy shakllari o'zgarib borgan. Ta'lim mohiyat-e'tibori bilan dars berish jarayonini, ya'ni pedagog (o'qituvchi) faoliyatini, umuman talabaning bilish, o'rganish faoliyatiga rahbarlik qilishni hamda uqish jarayonini, ya'ni talaba faoliyatini bildiradi. Ta'lim jarayoni ta'lim beruvchi — o'qituvchi va ta'lim olayotgan talabalar faoliyatining yig'indisidan iborat. Ta'lim va tarbiya jarayonida shaxsning sifatlari, dunyoqarashi, qobiliyati o'sadi. Ta'lim avlodlar o'rtasidagi ma'naviy vorislikni ta'minlaydi: kishilarning ijtimoiy-tarixiy tajribalari yosh avlodga Ta'lim orqali o'tadi. Ta'lim haqida turli nazariyalar mavjud. Ba'zi nazariyalar Ta'limni jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishiga bog'liq bo'lmagan hodisa sifatida baholasalar (qarang Pedotsentrizm), ba'zisi Ta'limning sinfiy xarakterga ega ekanligini, u jamiyatning har bir a'zosida muayyan siyosiy, falsafiy, axloqiy, huquqiy qarashlarni shakllantirish maqsadi sari karatilganligini ta'kidlaydi. Ta'limning maqsadi ob'yektiv hayot talablariga muvofiq holda o'zgarib borгани kabi, ta'limning xarakteri, yo'nalishi ham uning maqsadiga muvofiq o'zgarib boradi. Ta'lim dialektik tarzda taraqqiy etib boradigan ichki ziddiyatlar jarayonidir. Ta'lim bilish qobiliyatlari, qistuyg'ular, idrok, shaxsni tarkib toptiruvchi kuchli omildir. Ta'lim jamiyat qurilishining muhim muammolarini hal qilish — jamiyatning moddiy-texnika bazasini yaratish, ijtimoiy

munosabatlarni tarkib toptirish, yangi kishini tarbiyalashga yordam beradi. Ta'lim talabaning bilish qobiliyatini o'stiruvchi asosiy omildir. Talabalar qobiliyatini o'stirishga qaratilgan tizimlar muayyan didaktik qoidalar tarzida namoyon bo'ladi.[2]

Abdulla Avloniy ijodiy merosi bilan ilk darsliklarning mukammal yaratuvchisi sifatida ham g'ovdalanganligi, asarlaridagi ta'lim va tarbiyaga doir tushunchalarning, g'oyaviy-badiiy mushohadalarning tadqiq qilinganligi, qolaversa, mavzuning dolzarbligi ma'rifatparvar adib, serqirra ijodkor Abdulla Avloniyning ijodida bugungi kunning eng muhim masalasi-ta'lim va tarbiyaga doir fikrlarning dalili hikoyalar, she'riy lavhalar misolida yoxud majoziy xarakterga ega hikoyatlar asosida ochib berilishi asnosida ko'zga tashlanadi. 2017- yilning 3-avgust kuni O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuv o'tkazdi. Ushbu uchrashuda madaniyat va san'at sohasida yuzaga kelgan ko'plab muammolar o'rtaga tashlandi.[1] Mazkur yig'ilishda madaniyat, ommaviy axborot vositalari, adabiyot va san'at sohasini tubdan isloh qilish maqsadida amalga oshiriladigan keng miqyosli ishlar xususida so'z bordi, yosh iste'dodlar tarbiyasi, madaniyatimiz va adabiyotimizni rivojlantirish maqsadida yangi g'oya, tashabbus va takliflar bildirildi: "Biz uchun hech qachon kun tartibidan tushmaydigan yana bir o'ta muhim masala borki, unga alohida to'xtalib o'tish zarur deb bilaman, u ham bo'lsa, unib-o'sib kelayotgan yosh avlodimiz, farzandlarimiz tarbiyasi bilan bog'liq. Buyuk bobomiz Abdulla Avloniy aytganidek, bu masala biz uchun, haqiqatdan ham, yo hayot-yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat- yo falokat masalasidir." 1 Shu ma'noda Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog'langanligi adibning boy pedagogik merosi ta'lim-tarbiya masalalarini rivojlantirish, uni talabalar qalbida shakllantirish- da axloqiy va ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda milliy maktab va qimmatbaho manba bo'lib xizmat qilganini o'rganib chiqish davr talabiga aylanmoqda. Abdulla Avloniyning maktab uchun yaratgan asarlari va ularda axloq-odob tushunchalarining yoritilishi tarbiya masalasining ifodasi nafaqat badiiy, balki noyob tarixiy-pedagogik, ta'limiy va qomusiy yodgorlik hisoblanadi. Avloniy asarlari bilan yaqindan tanishar ekanmiz, yana bir bor shunga iqror bo'lamizki, uning asarlarida ifoda etilgan ta'limiy, tarbiyaviy g'oyaviy, falsafiy pedagogik hikmatlar o'zining hayotiy mazmuni bilan bizni bugun ham hayratda qoldiradi. Avloniy asarlarining tub ma'no-mohiyatini belgilab beradigan insonparvarlik, mehnatsevarlik, vatan- parvarlik g'oyalari va axloq-odob tamoyilida hozirgi zamon uchun ham behad ibratli bo'lgan saboqlar borligini alohida ta'kidlab o'tmoq joiz.[4]

Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkent shahrining Mergancha mahallasida tavallud topgan. Ijodkor o'zbek xalqining san'ati va adabiyoti hamda milliy madaniyatini, xalq ta'limi ishlarini yo'lga qo'yishda kata xizmatlar qilgan adib, jamoat arbobi va iste'dodli pedgogdir. U birinchilardan bo'lib o'zbek teatrini professional teatrga aylantirdi,

matbuot, maorif sohasi rivojiga hissa qo'shdi. U Turkistonda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirgan jadidlar harakatining ko'zga ko'ringan vakillaridan biri bo'lib hisoblanadi. Avloniyning mehnati yuksak qadrlanib unga o'zbek madaniyati va adabiyotini yuksaltirishda, xodimlar tayyorlashda uzoq yillik mehnati uchun 1925-yilda "Mehnat qahramoni" unvoni, 1930-yilda "O'zbekiston maorifi zarbdori" unvoni berilgan.

Shuningdek, adib milliy ta'lim-tarbiya tizimini yaratishga beqiyos hissa qo'shganligi uchun 2020-yil 30-sentyabr sanasida "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan taqdirlandi. Avloniy "Usuli jadid" maktablari uchun to'rt qismdan iborat "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" hamda "Birinchi muallim" (1912), "Turkiy guliston yoxud axloq" (1913), "Ikkinchi muallim" (1915), "Maktab gulistoni" (1917) kabi darsliklar yaratdi. Bu asarlarida hamda publitsistik maqolalarida dunyo xalqlari madaniyatini, ilm-fanni, maktab va maorifga chorlaydi. XX asr boshlarida yangi maktablar uchun yozilgan alifbelar anchagina edi. Shular orasida Avloniyning "Birinchi muallim" asari ham o'ziga xos o'ringa ega. Avloniy uni yozishda Saidrasul Aziziyning "Ustozi avval" asariga suyanadi. Avloniyning "Ikkinchi muallim" asari "Birinchi muallim" kitobining uzviy davomidir. Biz birinchi kitobni shartli ravishda, alifbe deb, ikkinchi kitobni xrestomatiya deb atashimiz mumkin. Kitob maktabni olqishlovchi she'r bilan boshlanadi: Maktab sizni inson qilur,[3]

Maktab hayot ehson qilur,
Maktab g'ami vayron qilur,
G'ayrat qilib o'qing, o'g'lon!
Maktabdadur ilm-u kamol,
Maktabdadur husn-u jamol,
Maktabdadur milliy xayol
G'ayrat qilib o'qing, o'g'lon!

Bu she'rda Avloniy maktabni insonning najot yo'li, hayotning gulshani, kishilarni kamolot sari safarbar qiluvchi kuch deb maqtaydi. Shuning uchun tarbiya maskani ham maktab ekani ta'kidlanadi. Avloniyning ta'lim-tarbiyaga oid asarlari ichida "Turkiy guliston yoxud axloq" asari katta ahamiyatga molik axloqiy va ta'limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonliklardan qaytaruvchi ilm-axloq haqida fikr haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, u bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib: "Agar bir kishi yoshligida nafs buzulib, tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib o'sdimi, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq, yerdan turib yulduzlarga qo'l uzatmak kabidir"³, deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkibi to'g'risida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolalarning atrofidagi kishilar ahamiyatga ega. O'zbek pedagogikasi tarixida Avloniy- birinchi "Pedagogika", ya'ni bola tarbiyasining fanidir" deb ta'rif berganlar. Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda 4 bo'limga ajratadi:

1. Tarbiyaning zamoni.
2. Badan tarbiyasi.
3. Fikr tarbiyasi.
4. Axloq tarbiyasi hamda uning ahamiyati xususida fikr yuritadi.

"Tarbiyaning zamoni" bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlaydi. Avloniy, tarbiya xususiy ish emas, milliy ijtimoiy ishdur. "Alhosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot- yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat- yo falokat masalasidir", deb ta'kidlaydi.

Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq, deb ta'kidlaydi adib. Tarbiya zurriyot dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan - uy, bog'cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan iborat bo'ladi. Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma'noda tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilish lozimligini uqtiradi.[5]

Xulosa:

"Turkiy guliston yoxud axloq "asari ma'rifatparvarlik g'oyalarini targ'ib qiladi. Adib kitobda ilm haqida shunday deydi: " Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g'oyat oliy, muqaddas bir fazilatdir. Zeroki, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatimizni oyina kabi ko'rsatur" -deydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'xliyev B, Shamsiyeva M, Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. - Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.[1]
2. Avloniy Abdulla. Tanlangan asarlar. "Ma'naviyat" nashriyoti. Toshkent, 2006. B. 25-26.[2]
3. Mirvaliyev Sobir. O'zbek yozuvchilari. "Sharq" nashriyoti. Toshkent, 2006. B. 23-24.[3]
4. Jalilov Z. Sharq mutafakkirlari merosini o'rganishning didaktik usullari. // Zamonaviy ta'lim. -T., 2017 yil, 5-son, 72-85-betlar[4]
5. Quronov M. Maktab ma'naviyati va milliy tarbiya. -T.: "Fan", 1995 yil.[5]

**JADID MA‘RIFATPARVARI ABDULLA AVLONIY ASARLARINING
MA‘NAVIY-AXLOQIY TARBIYAVIY AHAMIYATI**

Abdullayev Ro‘zimuxammad Akramjon o‘g‘li

*Farg‘ona davlat universiteti Pedagogika nazariyasi va
tarixi (faoliyat turi bo‘yicha)yo‘nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Avloniyning hayot tarzi va tarbiya usullarining o‘ziga xos xususiyatlari va uning o‘lmas asarlaridan biri “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida ta‘lim-tarbiyaga katta e‘tibor qaratish haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Tarbiya, jadidchilik, axloq, ma‘rifat, “Turkiy guliston yoki axloq”, tafakkur tarbiyasi, axloqiy tarbiya.

19-asr oxiri — 20-asr boshlarida o‘zbek milliy madaniyatining ko‘zga ko‘ringan namoyandalaridan biri ma‘rifatli shoir, dramaturg, jurnalist, olim, olim va davlat arbobi Abdulla Avloniydir. U 1878 yil 12 iyulda Toshkentning Mergancha mahallasida to‘quvchi Miravlon aka oilasida tug‘ilgan. U o‘z tarjimai holidi shunday yozadi: – “12 yoshimda Mahalla Ukchidagi madrasaga o‘qishga kirdim, 13 yoshimda kundan-kunga ishladim, oilamga yordam berdim, qishda o‘qidim. o‘sha yoshga qarab turli she‘rlar yozdim. Bu davrda “Tarjumon” gazetasini o‘qib, zamon va yangiliklardan xabardor bo‘ldim”. Uning bolaligi Mirobod mahallasining egri-bugri ko‘chalarida temiryo‘lchilarning, asosan, ruslarning farzandlari bilan o‘tgan. U eski shogird maktabida, keyinroq madrasada tahsil olgan (1885-1886). Arab, fors va rus tillarini o‘rgangan. U Orenburg, Qozon, Tiflisdan nashr etilgan gazeta va jurnallarni kuzatib bordi. U qisqa vaqt ichida maorifchi sifatida tanilib, mamlakatdagi ijtimoiy-madaniy harakatning faol namoyandalaridan biriga aylandi. Abdulla Avloniyning she‘rlari 15 yoshidan matbuotda chiqa boshlagan. Avloniy ijodiy faoliyatini 1895-yilda boshlagan, “Qobil”, “Shuhrat”, “Hijron”, “Avloniy”, “Surayo”, “Abulfayz”, “Indamas” kabi taxalluslar bilan she‘riyat, shov-shuvli va kichik dramatik asarlar yaratgan. Shoir o‘z asarlarida jaholatni tanqid qiladi, odamlarni ilm-ma‘rifatga chorlaydi. O‘qishdan so‘ng u pedagogika bilan ham shug‘ullanib, yangi maktab tizimini asos solgan, Sharq va G‘arb tillarini o‘qitishni taklif qilgan. 1904-yilda Avloniy jadid yetakchilaridan biriga aylandi va jadidchilik maktabini ochdi. Abdulla Avloniy 1917 yilgacha mahalliy aholi orasidan yetishib chiqqan noshir va jurnalist sifatida Toshkentda “Shuhrat”, “Osiyo” kabi gazetalarni tuzadi. U “Advokatlik qilish osonmi?”, “Ikki muhabbat”, “To‘y”, “Fatih”, “Leyli va Majnun”, “O‘liklar” kabi dramatik asarlar yozdi, jaholat, bid‘atchilikning fojiali oqibatlarini keltirib chiqardi, qo‘pollikni fosh qildi. va nosog‘lom odatlar.[1]

Bundan tashqari, 1909 yilda u “Jamiyati xayratiya” tashkilotini tuzdi. 20-asr boshlarida Turkiston madaniy hayotidagi eng muhim o‘zgarishlardan biri maktab ta’limining o‘zgarishi bo‘ldi. Avloniy bu davrda jadidchilik harakatiga qo‘shildi va Toshkentdagi eng faol jadidchilardan biriga aylandi. Avloniy 1904 yilda Mirobodda, keyinroq Degrezlikda (1903—14) yangi maktab ochdi, darsliklarni o‘rgatadi va yozadi. Abdulla Avloniy maktab o‘quvchilari uchun “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim” (1912), “Tarix” kabi darsliklar yozgan. , “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913). O‘zbekistonning birinchi prezidenti Islom Karimov o‘z kitoblaridan birida Abdulla Avloniyning tarbiya yo‘li haqida to‘xtalib o‘tgan. “Abdulla Avloniyning “Tarbiya” asari biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo saodat, yo ofat ekanini ko‘p e’tirof etaman. asr, shuning uchun bugun biz uchun ahamiyati ortib bormoqda” Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarlari orasida o‘zbek mumtoz pedagogikasining ajoyib namunasi bor. Abdulla Avloniy bu asarni ijodkorlikdan ilhomlanib yozganini aytadi. Fors adibi shayx Muslihiddin Sa’diyning “Guliston” asari. Abdulla Avloniyning bu asari 1913-yilda Toshkentdagi toshbosmaxonada nashr etilgan. Asar bunday darsliklarga bo‘lgan ehtiyojni inobatga olib, 1917-yilda ikkinchi marta nashr etilgan. Ikkala nashr ham hajmi jihatidan bir-biridan farq qilmaydi. “Turkiy guliston yoxud axloq”ning uchinchi nashri 1967-yilda “Ustoz” nashriyotida chop etilgan. Shu bilan birga, asardagi diniy iboralar, Hadislardan olingan hikmatlar tushirilgan. zamonaviy hayot talabiga binoan. Asar 1992 yilda “O‘qituvchi” nashriyotida asl matni (arab alifbosidagi o‘zbek yozuvida) va rus alifbosi asosidagi matn, qiyin so‘zlar lug‘ati bilan birga nashr etilgan. “Turkiy guliston yoxud axloq”ning beshinchi nashri eski nashrlar ichida eng mukammali hisoblanadi. Bu yerda uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridan bir parchani ko‘rishingiz mumkin: “Tarbiya” – “pedagogika” – bola tarbiyasi haqidagi fan. Biz bolani tug‘ilgan kundan boshlab tarbiyalashni boshlashimiz kerak. Farzandni najot va baxt-saodat uchun tarbiyalash uchun yoshligidanoq uning tanasini toza saqlash, yaxshi xulq-atvorga o‘rgatish, odatlardan uzoqlashish kerak. Pedagoglar tabiblarga o‘xshab, tanadagi dardni davolaganidek, tarbiyachilar ham ularni yaxshi xulq-atvor, odob-axloq bilan tarbiyalashlari kerak. Holbuki, biz Hassinu Ahlakam amri bilan xatti-harakatlarimizni to‘g‘rilashga buyurilganmiz. Lekin yaxshi xulq-atvorning asosiy kaliti bu ta’limdir. Axloq-odobimizning go‘zal va nafosatli bo‘lishida tarbiyaning ta’siri katta va asosiydir. Ba’zilar tarbiya axloqqa ta’sir qilmaydi va insonning tabiati o‘zgarmaydi, deyishadi. Ammo bu to‘g‘ri emas, chunki tartib-intizom axloqqa ta’sir qiladi. Bir kuni Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: “Ilmni beshikdan qabrgacha o‘rganinglar”, dedilar.[2] Bu hadisning ma’nosi dalil yoki biz. “Adabiyot yoxud xalq she’rlari” to‘rt jildlik she’riy to‘plamining birinchi qismini nashr ettirdi. Munavvarqori, Muhammadjon Podshxo‘jaev, Tavallo, Rustambek Yusufbekov, Nizomiddin Xo‘jaev, Shokirjon Rahimiy kabi kashshoflar bilan hamkorlikda nashriyot (1914), maktab

(1916) tashkil qilgan. «Tarakqiy», «Shuhrat» (1907), «Osiyo» (1908), «Turon» (1917) kabi gazetalarni nashr ettirdi. 1918-yilda Turkiston Sovet hukumatining birinchi gazetasi “Ishkritiyun” tashkilotchilaridan va birinchi muharrirlaridan biri edi. U sho‘rolar davrida turli lavozimlarda ishlagan, oliy o‘quv yurtlari va kollejlarda bilim tarqatish, ta’lim-tarbiya, o‘qitishga mas’ul bo‘lgan. 1930–34 yillarda O‘rta Osiyo davlat universiteti (hozirgi Toshkent Davlat universiteti) kafedrasini boshqargan. 1934 yilda vafot etgan. Avloniy 1927 yilda Mehnat Qahramoni unvoni bilan taqdirlangan. Avloniy 30 yildan ortiq mehnat qilgan. U 1916 yilgi kunlik mehnatkashlar voqealariga, keyingi inqilobiy ertaklarga, milliy ozodlik kurashlariga guvoh bo‘lgan. O‘tmishda u "o'nlab she'rlar va maktab kitoblari, to'rtta teatr kitoblari" qoldirgan. Tarixning madaniyatimizdagi o‘rni haqida gap ketganda, ikki jihatni: pedagogik faoliyat va adabiy san’atni ta’kidlash joiz. Uning pedagogik faoliyati, ta’lim-tarbiya haqidagi g‘oyalari 20-asr boshlarida yangi bosqichga ko‘tarilgan ma’rifatchilikning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilashda muhim manbalardan biridir.[3]Axloqiy tarbiya eng muhim, eng sharafligi, eng oliy ma’naviyatdir. insonlar uchun standart. Avval aytib o'tganimizdek, mavzu va fan o'rtasida bir oz farq bor, ularning har ikkisi bir-biridan parchalanmagan; chunki ilm olish nimanidir olish demakdir, tarbiyalanish itoat qilish demakdir. Shuning uchun o'qituvchilar o'z farzandlariga o'zlariga bo'ysunishga qodir bo'lgan narsalarni o'rgatishlari kerak. Bunday ta'lim o'quvchilarda shoshilinchlik va baxt hissini uyg'otishi mumkin. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam: "Eng yomon odamlar o'z ilmlariga amal qilmaydiganlardir", dedilar. Yaxshi bilimli, lekin qonun-qoidalarga bo'ysunmaydigan o'qituvchi o'quvchilar odob-axloqiga ham yuzaki ta'sir qilishi mumkin. Avloniy maktabi insonparvarlik va erkin ta'limga asoslangan, dunyoviy va ilg'or ilm-fanni o'rgatishni maqsad qilgan chinakam davlat maktabidir. [4]Bolalarga, yoshlarga mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotiga aralashish ko‘nikmasini berish. Bu maktablar uchun darsliklar yaratdi. Sobiq sinfdoshlari uchun “Birinci muallim” (1911) Oktyabr inqilobiga qadar to‘rt marta, “Ikkinchi alifbo kitobi” (1912) 3 marta qayta nashr etilgan. Didaktik kontekstdagi “Turkiy guliston yoxud axloq” darsligi (1913) 20-asr boshlarida ijtimoiy pedagogik fikr rivojida alohida o‘rin tutdi. Unda ta’lim va axloq masalalari birinchi marta 20-asr ehtiyojlari va ehtiyojlari nuqtai nazaridan muhokama qilinadi. Avloniylarning xulq-atvorini an’anaviy yaxshi va yomonga bo‘lib, zamonaviylikning asosiy mezoni sifatida Gippokrat, Aflotun, Arastu, Sa’diy Sheroziy, Bedil g‘oyalariga asoslanadi. Yozuvchi yurtga muhabbatini insoniy xulq-atvorning eng yaxshilaridan biri deb bilgan. Vatan har bir inson tug‘ilib o‘sgan shahar va yurtidir. Uni qadrlash, sevish va yoshartirish kerak. Shoir o‘z vataniga oshiq bo‘lganida shuni nazarda tutgan edi. Tilga, madaniyatga muhabbat har bir insonning o‘z xalqiga bo‘lgan muhabbatidir: “Hayot dunyodagi har bir millatning borligini, tili va adabiyotini o‘zida aks ettiradi. Milliy tilni yo‘qotib, millat ruhini yo‘qotadi. Avloniy Xijron, Nabil, Indamas, Shuhrat, Tangriquli, Surayo, Shapagal, Cho‘l, Ab, Chegaboy,

Abdulhaq taxalluslari bilan she'r, hikoya va maqolalar yozgan. Avloniy uzoq umr va ijod yo'lini bosib o'tganini aytishga hojat yo'q. U adabiyotga mafkuraviy kurashlar juda keskin bo'lgan davrda kirib keldi. Uning ma'rifat va taraqqiyot yo'lidagi kurashini hech ikkilanmay qabul qildi. She'riyat she'riyati bilan tanishar ekansan, u kishini qiziqtiradi. [5]Unda hech qanday romantik she'r yo'q. U ko'proq ijtimoiy masalalardan xabardor, xalq uchun muhimroqdir. Xalq va vatanning qashshoqligi oldida har qanday muhabbatni inkor etadi. U "onasini o'zinikidek sevadi". Bu unga butun sevgisini beradi. Asr boshlarida Turkistonning taqdiri juda muhim edi va uning hayoti xavf ostida edi. Buni o'sha davrning g'ayratli ziyolisi, jadidlar tarbiyasining faol tarafdori, buyuk ma'rifatparvar sifatida tez targ'ib qildi. Uning ilk she'riy asarlari "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" (I, II, III, G'uzzlar) kitoblarida e'lon qilindi. "Maktab gulistoni" (1916), "Motamsarolar qo'shig'i" (1917), "Sabzavor" (1914). Ularga ilm-ma'rifat, jaholat va jaholat, eski tuzumning ijtimoiy-axloqiy asoslari, bo'sh va baxtli zamon g'oyasi o'rgatilgan. Bu jihatdan Avloniyning bu davr she'rlari Hamza va Anbar she'riyati bilan hamohangdir. Avloniy adabiyotda barmoq vaznidan keng foydalangan. U milliy qo'shiqlarga she'rlar yozdi, she'riyat imkoniyatlarini boyitdi. Avloniyning adabiyotga qo'shgan salmoqli xizmatlaridan biri shundaki, u kunduzgi mehnat she'riyati deb ataluvchi yangi adabiy hodisaning ijodkorlaridan biri bo'lgan. 1916 yilgi mardikorlar voqealarini tasvirleydigan "Otaning o'g'liga so'z", "Otaning o'g'liga so'zi", "Afsus" kabi she'rlar yozgan. o'z ona yurtlari shimolning qorli muzli hududlariga, front ortidagi qora xizmatga nisbatan adolatsizlikni yoritdi. Bu she'rlarning ohangi va uslubi milliy qo'shiqlarga juda yaqin bo'lib, xalqimizning milliy uyg'onishida muhim o'rin tutgan. Avloniy 1917 yil fevral inqilobini xursandchilik bilan qarshi oldi ("Qochdi", "Yotma" she'rlari). Oktyabr oyida "Dovul dovuli" (1919), "Mehnatkashlar qulog'i" she'rlarini yozib, yangi sotsialistik tuzumni ulug'ladi. Biroq, tez orada ma'lum bo'ldiki, rus sovet tuzumi eski chor tuzumidan ham battar, sho'rolar siyosati ikkiyuzlamachilikka asoslangan.

Xulosa:

Xususan, tantanali ozodlik va'dasining barbod bo'lishi shoir ijodida tushkun kuylarning paydo bo'lishiga olib keldi ("Haftalik soat" 1919). Shunga qaramay, Avloniy turli mavzularda she'rlar yozgan. 1919-20-yillarda Afg'oniston bo'ylab gastrolning Afg'onistonga sayohat kundaliklari mamlakatimizning do'stlik va qo'shnichilik munosabatlari tarixini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Avloniy o'zbek teatrining asoschilaridan biri bo'lgan. 1913 yilda Turkiston teatr truppasini tuzdi.

Turkiston ham o'zining yakuniy nizomini e'lon qildi. Uning asoschisi va g'oyaviy badiiy rahbari Avloniy edi. Jamoa 20-asr boshlarida o'zbek dramaturgiyasining eng yaxshi namunalarini, jumladan, "Bechora hayot" (Hamza), "Baxtsiz kuyov" (A.Qodiriy), ozarbayjon dramaturglarining ("Yomon kelin", "Yomon kelin", "Baxtsiz

kuyov”) teatrlashtirilgan asarlarini sahnalashtirdi. “Dahshat”, “Jaholat”, “Ulik”). “Yerni ijaraga oluvchi”, “O‘lik odam”, “Layli va Majnun”, “Asl va qora” va o‘zbek tiliga tarjima qilingan. Avloniyning o‘zi Mallu (“Leyli va Majnun”), Fayzay (“Baxtli odam”), Aliboy (“Oyoq barmog‘i”), Boy (“Padarkush”) rollarini ijro etgan. O‘zbek dramaturgiyasining Avloniy kabi xalq tragediyalari bilan vujudga kelishi. "Advokatlik qilish osonmi?" (1914), «Pinak» (1915), «Biz va sen», «Portugaliya inqilobi», 1914—17 yillarda yozilgan «Ikki muhabbat» o‘qilishiga muhim hissa qo‘shgan. Advokat Davronbek orqali Turkistondagi qonunsizlik dunyoni fosh qiladi. “Advokatlik osonmi?” kitobida. U bir qator ko'knori va qimorbozlarni yaratdi va ma'naviy hayotning past bo'lganini ko'rsatdi. Monarxiyaga qarshi kurash, 1910 yildagi Portugal inqilobi, Turkiyada 1909 yilgi yosh turklar inqilobi (“Ikki muhabbat”) adabiyotimizdagi g‘oya va g‘oyalar ko‘lamini kengaytirdi. U “Biz va siz” asarida XX asr boshlarida Turkiston kurashini taqdir misolida tasvirlaydi. Avloniy yirik ijodiy faoliyatining eng samarali yillari 1917-yil oktabr inqilobiga to‘g‘ri keldi. Avloniy 60-yillarning oxirlarida o‘rgana boshladi. Hozirda uning janrlaridan namunalar alohida kitob holida nashr etilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To‘xliyev B, Shamsiyeva M, Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. - Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti.[1]
2. Avloniy Abdulla. Tanlangan asarlar. “Ma’naviyat” nashriyoti. Toshkent, 2006. B. 25-26.[2]
3. Mirvaliyev Sobir. O‘zbek yozuvchilari. “Sharq” nashriyoti. Toshkent, 2006. B. 23-24.[3]
4. Jalilov Z. Sharq mutafakkirlari merosini o‘rganishning didaktik usullari. // Zamonaviy ta'lim. –T., 2017 yil, 5-son, 72-85-betlar[4]
5. Quronov M. Maktab ma’naviyati va milliy tarbiya. -T.: "Fan", 1995 yil.[5]

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	YANGI O‘ZBEKISTON KONSTITUTSIYASI- INSON VA UNING MANFAATLARINI TA’MINLASHNING MUSTAHKAM PAYDEVORI	3
2	TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI	7
3	TEACHING ENGLISH WITH THE AID OF AI	11
4	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARIDA JISMONIY SHAXSLARGA XIZMAT KO‘RSATISHNING MUAMMOLARI	17
5	ПСИХОЛОГИЯ В МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЛУЖЕБНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ	22
6	O‘QUVCHILARDA SHAXSIY XAVFSIZLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHGA ILMIY YONDASHUVLAR	27
7	O‘ZBEKISTONDA PENSIYA TAMINOTI TIZIMINI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI	32
8	“AVESTO “ HAQIDA	38
9	NAVOIY – BARHAYOT	41
10	MAMLAKATDA TURIZM SOHASINI RIVOJLANISHIDA EKOTURIZMNING O‘RNI	44
11	BAYNALMINAL OILALARNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI O‘RGANISH IJTIMOIIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA	49
12	КРЕДИТ-МОДУЛ ТИЗИМИДА ПЕДАГОГЛАРНИНГ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИ	52
13	CONTENT, FORM AND MEANS OF FORMATION OF BASIC COMPETENCES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS	57
14	AMALIY BEZAK SAN‘ATI MASHG‘ULOTLARIDA TALABALARNING BADIIIY-IJODIIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH MODELII	62
15	INTERNATIONAL HARMONY AND RELIGIOUS TOLERANCE	65
16	IQTISODIIY MASALALARNI CHIZIQLI DASTURLASH MASALASIGA KELITIRISH VA GRAFIK USULDA YECHISH	68
17	DESCRIPTION OF TARGET LEARNERS	78
18	“ALVIDO BOLALIK” ASARIDA YORITILGAN JAMIYATDAGI ILLATLARNING YOSHLAR KELAJAGIGA SALBIY TA’SIRI	80
19	XITOIY TILIDA HIS-HAYAJONNI IFODALOVCHI SO‘ZLARINING TURKUMLARGA XOSLIK MASALASI	85
20	ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА	89
21	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING GIDROELEKTR STANSIYALARI VA ULARNI AHAMIYATI	95

22	ATROF- MUHIT EKOLOGIYASI VA UNING AHAMIYATI	104
23	NAMANGAN VILOYATIDA AHOLI SONI VA UNING O'ZGARISHLAR TAHLILI	111
24	АНАЛИЗ КЛИНИЧЕСКИХ И ЛАБОРАТОРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ ПРИ ОСТРЫХ ЛИМФОБЛАСТНЫХ ЛЕЙКОЗАХ	118
25	ПОЛИМОРФИЗМ ГЕНА MTHFR (A1298C) И ВРОЖДЕННЫЕ ПОРОКИ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ОБЛАСТИ	122
26	ИЗУЧЕНИЕ УЧАСТИЯ ПОЛИМОРФНОГО ВАРИАНТА ГЕНА MTR (A2756G) В МЕХАНИЗМАХ РАЗВИТИЯ ВРОЖДЕННЫХ ПОРОКОВ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ОБЛАСТИ	125
27	RIVOJLANGAN DAVLATLAR FOND BOZORINI RIVOJLANTIRISH ILG'OR TAJRIBALARI.	129
28	ADABIY TIL LEKSIKASINING DIALEKTAL SO'ZLAR HISOBIGA BOYISHI	134
29	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARIDA JISMONIY SHAXSLARGA XIZMAT KO'RSATISHNING MUAMMOLARI	144
30	YUPQA TOK O'TKAZUVCHI PLASTINKANING MAGNITOELASTIK DEFORMASIYALANISHI MODELI	149
31	PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE ENGLISH LANGUAGE AS A MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE	154
32	THE ROLE OF POETRY IN TEACHING CHILDREN A FOREIGN LANGUAGE AND ITS ADVANTAGES IN THE DEVELOPMENT OF PRONUNCIATION	159
33	“ALISHER NAVOIY RUBOIYLARIDA OTA-ONA TIMSOLI”	162
34	PRAGMATIKADA INGLIZ TILINING TARJIMASINING O'RNI	165
35	ORIGIN AND DEVELOPMENT OF FOLKLORE STUDIES	170
36	МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ	173
37	CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT PARENTS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	177
38	TALABALARNI MA'NAVIY AXLOQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ABDULLA AVLONIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI	181
39	JADID MA'RIFATPARVARI ABDULLA AVLONIY ASARLARINING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYAVIY AHAMIYATI	185

Note!—Pedagogs || articles and numbers in the legal, medical, social, scientific journal, information in classes, information rights and the correct authorities are responsible for the accuracy of the authorities.

Editor in chief
Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary
Abdurahmonov Boburjon

Preparing for publishing
Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li